

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BASKI GRUPLARI VE TÜRKİYE’DE BİR
İŞVEREN ÖRGÜTÜ OLARAK MÜSİAD

Recep TEMÜR
2501918834

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR Haluk ALKAN

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : RECEP TEMUR Numarası : 2501918834
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : PROF. DR. HALUK ALKAN
Tez Savunma Tarihi : 06.11.2019 Saati : 16.00
Tez Başlığı : BASKI GURUPLARI VE TÜRKİYE'DE BİR İŞVEREN ÖRGÜTÜ OLARAK MÜSIAD

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HALUK ALKAN		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN GÜDER		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ CAN CEYLAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AHMET EMRE ATEŞ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ FAİK TANRIKULU		

ÖZ
BASKI GRUPLARI VE TÜRKİYE’DE BİR İŞVEREN
ÖRGÜTÜ OLARAK MÜSİAD
RECEP TEMÜR

Baskı Grupları, çeşitli kişilerce ortak çıkarlar çerçevesinde bilinçli şekilde ve yasal prosedürlere uygun örgütlenmiş meşru gruplardır. Mensubu olduğu grubun ve üyelerinin çıkarlarını siyasal aktörler karşısında savunurlar. Siyasal iktidarı ele geçirmek istemeyen, ama siyasa iktidara, siyasal partiler ve kamuoyuna, grubunun ve üyelerinin çıkar ve isteklerini kabul ettirmek için faaliyetlerde bulunurlar. Üyelerinin genel eğilimlerini yönlendirip, akılcı çözümler üretmek, siyasi karar organlarına, kendi çıkarları ve istekleri doğrultusunda, sorun veya çıkacak yasalarla ilgili uzman üyeleri tarafında hazırlanan öneri ve ayrıntılı bilgileri iletmek, karar organlarının aldığı kararları, üyelerine ileterek onların rızasını sağlamak, toplum ve siyasal kurumlar arasında politika oluşturma ve denetleme yoluyla istikrarı sağlamak amaçlarındandır.

Sosyal ve siyaset bilimciler baskı grubu kavramı tanımında aynı görüş içinde değildirler. Bazıları baskı grubunu çıkar grubu olarak tanımlamaktadır. İşveren örgütleri, her iki kavramı da kabul etmeyip, kendilerini daha çok sivil toplum örgütü olarak tanımlamaktadırlar.

MÜSİAD, kendini “Muhafazakar Ahlak” ve “Muhafazakar Sermaye” kriterleri çerçevesinde konumlandırmaktadır. Bu kriterlere uygun hem Anadolu’da “kobi” denilen küçük ölçekli şirketler ile yerelde, hem de büyük sanayi şehirlerinde bazı büyük sermaye grupları vasıtasıyla genelde örgütlenmektedir. Çeşitli “Müslüman Ülkelerle” “Uluslararası İş Forumları” düzenlemektedir. MÜSİAD “Stratejik İşbirliği Modeli” ile “stratejik fayda sağlayacak, karşılıklı kazanç geliştirmek üzere ortak pazarlama ve yararlanma platformu” oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Baskı Grubu, İşveren Örgütü, MÜSİAD, Muhafazakar Ahlak, Uluslararası İş Forumları (IBF), Stratejik İşbirliği Modeli.

ABSTRACT
PRESSURE GROUPS AND MUSIAD AS AN
EMPLOYER ORGANIZATION IN TURKEY
RECEP TEMÜR

Groups are legal groups which are organized by various people who gather around mutual pressures intentionally and in compliance with the legal procedures. They defend the pressures of the group and its members in the politicians environment. They don't want to grab the power however they perform their activities in order to ensure the pressure and demands of their group and members, to be accepted by the government, political parties and public. Pressure groups communicates their suggestions and detailed information to the political decision givers, as such suggestions and detailed information are prepared in accordance with their benefits and demands and prepared by the their specialized members. They provide the consent of their members through communicating the decisions which are given by the decision givers. They contribute to the consistency through policy making and audit methods between the society and political institutions.

Scientists from social and political sciences don't agree about the definition of the pressure groups. Some of them define the pressure groups as an interest group. The employer's organizations don't accept both these definitions and they define themselves mostly as Nongovernmental Organizations.

MUSIAD locates itself within the criterions of "Conservative Ethics" and "Conservative Capital". In accordance with these criterions, in Anatolia some small size companies are organized under the title of "SME's" and some of them are organized in some big industrial cities through the large capital groups. Some "International Business Forums" are organized in cooperation various "Muslim Countries". MUSIAD delivers a common marketing and utilization platform in order to create strategically benefits and gain mutual interests.

Key Words: Pressure Group, Employer's Organization, MUSIAD, Conservative Ethics, International Business Forums (IBF), Strategic Cooperation Model.

ÖNSÖZ

Bir işveren örgütü olan MÜSİAD ile ilgili tezin amacı, MÜSİAD'ın bir baskı grubu olarak işlevlerini ortaya koymaktır. Amacı ve üye profil yapısı diğer işveren örgütlerinden farklı olan MÜSİAD'ın, siyasal otorite ve kamuoyu nezdinde meşruiyet kazanmak için yapmış olduğu çalışmalar bu kapsamda ele alınmaktadır.

Tezde, devlet otoriteleri ile işadamlarının siyasal ve ekonomik alandaki etkileşimleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş dönemi ve çok partili sisteme geçildikten sonraki dönemleri de kapsayacak şekilde tarihsel süreç çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte siyasal, ekonomik ve diğer alanlarda etkin olan Kemalist bürokrasi ile Cumhuriyetin kurulması ile birlikte gelişen büyük sanayi grupları ve ticari kuruluş mensupları işbirliği yaparak ülkenin şekillenmesinde belirleyici olmuşlardır. Bu süreçte muhafazakar kesim 1960'lı yılların sonundan itibaren siyasal örgütlenmeye başlamıştır. Dünyanın globalleştiği ve liberal ekonomiye geçtiği 1980'li yıllarda Türkiye'de siyasal ve ekonomik alanda yapısal olarak büyük bir dönüşüm başlamaktadır. Muhafazakar kesimin bir kısmı, bu yıllarda ticari alanda ortak çıkarlar çerçevesinde örgütlenmiş ve 1990'da kendi işadamı örgütü olan MÜSİAD'ı kurmuştur. Diğer işveren örgütleri ile rekabetçi bir sürece giren MÜSİAD ve diğer siyasi muhafazakar örgütler 28 Şubat sürecinde askeri yönetimin baskı ve yasaklamalarına maruz kalmıştır. 28 Şubat sürecinden sonra yeniden yapılanmaya giden MÜSİAD, AB sürecini desteklemiş ve kendisi ile siyasi olarak yakın görüşe sahip olan AK Parti'nin iktidara gelmesi ile konumunu hem siyasal hem de ekonomik alanda güçlendirmiştir. Uluslararası alanda ve bilhassa Müslüman ülkelerinin işadamları ile sıcak ilişkiler kuran MÜSİAD, kendi üyelerinin yurtdışına açılmasına da yardımcı olmuştur. Düzenledikleri uluslararası fuarlar ve iş forumları ile kendi üyeleri ile Müslüman ülkelerin işadamlarını buluşturarak ekonomik alanda işbirliği sağlamış ve ekonomik alandaki işbirliğini siyasal alanda bir işbirliğine dönüştürebilmek için çaba harcamıştır. Böylece MÜSİAD üyeleri, yurt içi ve

Yurt dışında geliştirdikleri bu ilişkiler sayesinde ekonomik olarak büyüyerek muhafazakar sermayeyi oluşturmaya çalışmışlardır. İleri teknolojinin gelişimini yakından takip ederek ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve çevreye uygun enerji kaynakları kullanılmasını teşvik etmiştir. evre, gençlik, kadın ve insan hakları gibi konularda oneriler ve raporlar hazırlamıştır.

Bu tezin hazırlanmasında, bana öneri ve yönlendirmelerde bulunan ve de danışmanlık yapan sayın Prof. Dr. Haluk Alkan hocama içtenlikle teşekkür ederim. Kaynak bulmamda yardımlarından dolayı sayın MÜSİAD Genel Sekreteri Oğuz zcan ve MÜSİAD çalışanlarına teşekkür ederim. Tezi hazırlamam esnasında her türlü yardım ve manevi desteği esirgemeyen Nusret Tutkun abime de çok teşekkür ederim. Beni her zaman destekleyen başta eşim ve çocuklarıma ayrıca teşekkür ederim.

RECEP TEMÜR

İSTANBUL-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BASKI GRUPLARININ GENEL YAPISI

1.Baskı Gruplarının Genel Tanımı ve Özellikleri	4
1.1.Baskı Grupları Kavramının Genel Tanımı	4
1.2.Baskı Grupları Kavramı Tanımlaması Üzerine Çeşitli Görüşler	9
1.3.Baskı Gruplarının Temel İşlevleri	14
2.Baskı Gruplarının Diğer Gruplarla İlişkisi	16
2.1.Baskı Grupları ve Çıkar Grupları Ayrımı	17
2.2.Baskı Grupları ve Siyasi Partiler	18
2.3.Baskı Grupları ve Lobicilik	21
2.4. Baskı Grupları ve Sivil Toplum Örgütleri	23
3.Baskı Gruplarının Sınıflandırılması	25
3.1.Baskı Sınıflandırılması Problemi	25
3.2.Baskı Gruplarının Sınıflandırılması	25
3.2.1.Amaçlarına Göre Baskı Grupları	26
3.2.2.Çalışma Alanlarına Göre Baskı Grupları	27
3.2.2.1.Özel Baskı Grupları	27
3.2.2.2.Kamu Baskı Grupları	27
3.2.3.Yapılarına Göre Baskı Grupları	28
3.2.3.1.Kitle Baskı Grupları	29
3.2.3.2.Kadro Baskı Grupları	29
3.2.4.Diğer Baskı Grupları Sınıflandırılmaları	30

3.2.4.1.Duverger'in Baskı Grupları Sınıflandırması.....	30
3.2.4.2.Mehmet Akad'ın Baskı Grupları Sınıflandırması.....	31
3.2.4.3.Almoud ve Powell'in Baskı Grupları Sınıflandırılması.....	33
3.2.4.4.Dışardaki ve İçerdeki Baskı Grupları.....	35
3.2.4.5.Hakan Ay'ın Baskı Grupları Sınıflandırması.....	36
4.Baskı Gruplarının Güçlerini Etkileyen Faktörler.....	39
4.1.Baskı Gruplarının Kendisinden Kaynaklanan Faktörler.....	39
4.1.1.Büyüklik (Üye Sayısı).....	39
4.1.2.Maddi Güç.....	40
4.1.3.Toplumsal İtibar (Prestij).....	40
4.1.4.Tutarlılık, Dayanışma ve Özerklik.....	41
4.1.5.İlgilenilen Sorunların Türü.....	42
4.1.6.Liderlik.....	42
4.2.Baskı Gruplarının Dışından Kaynaklanan Faktörler.....	43
4.2.1.Siyasal ve Sistemsel Özellikler.....	43
5.Baskı Gruplarının Uyguladığı Baskı Metotları.....	44
5.1.Kulisçilik-Lobicilik.....	45
5.2.İkna.....	47
5.3.Tehdit.....	49
5.4. Para ve Rüşvet.....	50
5.5. Hükümet Çalışmalarını Engelleme (Sabotaj).....	51
5.6.Doğrudan Eylemler.....	52
5.7.Hukuksal Yollar.....	54
5.8.Kamuoyunu Etkileme.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLET İŞADAMI İLİŞKİLERİ

1.Türkiye'de Özel Sektörün Dünü Bugünü.....	57
1.1.Osmanlı'da Ticaret ve İşadamları.....	57
1.2.Cumhuriyet'in Kuruluş Döneminde Devlet ve İşadamı İlişkileri.....	60
1.2.1.Cumhuriyet'in İlk Dönemi (1923-1930).....	62
1.2.2. Korumacı Devletçilik Dönemi (1930-1939).....	64
1.3.İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem (1940-1950).....	68

1.4 Çok Partili Dönem (1950-1960)	72
1.5. Planlı Ekonomi ve İçer Dönük Sanayileşme Dönemi (1960-1980)	75
1.6.Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi (1980-1990).....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSİAD'IN KURULUŞU VE BASKI GRUBU OLARAK

ETKİNLİKLERİ

1.MÜSİAD'ın Kuruluşu.....	87
1.1.MÜSİAD'ın Kuruluş Nedenleri.....	87
1.1.1.Yükselen Trend Muhafazakarlık.....	87
1.1.2.Liberal Ekonomi ve Muhafazakarlık	92
1.2.MÜSİAD'ın Kurulması.....	96
1.2.1.MÜSİAD'ın Kuruluş Felsefesi	97
1.3.MÜSİAD'ın Gelişme Süreci	103
1.3.1.MÜSİAD'ın İlk Dönemi	103
1.3.2.MÜSİAD'ın Refahyol Dönemi	104
1.3.3.MÜSİAD ve 28 Şubat Süreci.....	107
1.3.4.MÜSİAD'ın Yeniden Yapılanma ve Avrupalılaşıma Süreci	109
2.MÜSİAD'ın Baskı Grubu Olarak Etkinlikleri	113
2.1.İlk Dönemde MÜSİAD'ın Baskı Grubu Olarak Etkinlikleri	113
2.2.28 Şubat Sürecinden Sonra MÜSİAD'ın Baskı Grubu Olarak Etkinlikleri....	116
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA	122

KISALTMALAR LİSTESİ

ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CE	: Kalite Belgesi, CE Sertifikası (Conformite European)
DP	: Demokrat Parti
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
IMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İTF	: İttihat ve Terakki Fırkası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MGV	: Milli Gençlik Vakfı
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
RP	: Refah Partisi
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türk Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

GİRİŞ

İnsanlar belli biyolojik ve fiziksel özelliklere sahip olarak dünyaya gelirler. Zayıf veya şişman, uzun veya kısa, siyah veya beyaz derili olarak doğarlar. Derilerinin rengi dışında zamanla, yaşam koşullarına bağlı olarak değişimlere uğrarlar. İnsanlar sosyal bir varlık olduklarından topluluk halinde yaşarlar. Bireyin doğuştan özelliklerine, beraber yaşadıkları ailenin yanında sosyalleşme süreci başlar. Zamanla birlikte yaşadıkları aile ve toplumun özelliklerini, kültürünü, davranışlarını öğrenmeye başlar.

Bireyler kendi çıkarlarını daha kolaylaştırmak için gruplar halinde yaşamayı seçerler. Gruplar halinde yaşamalarının en önemli nedeni, bireylerin tek başına başaramadıkları şeyleri, gruplar olarak başarabileceklerine inanmalarıdır. Bireylerin grup içindeki ilişkileri gelişi güzel olmayıp, belli bir menfaatler çerçevesi içinde gelişmektedir. Bu İlkçağ'dan beri öyledir. Ortak bir biyolojik, hissi, dini, coğrafi ve mesleki olarak ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmeleri ile çıkar grupları veya menfaat grupları oluşur. Bunun ilk örneği ailede başlar. Avlanma için kurdukları gruplar, toplulukların zaman içinde gelişim göstermesiyle birlikte başka boyutlarda ve çeşitli iş bölümlerine yol açmasına neden olur. Zamanla toprağa bağlı topluluklar oluştuklarında kırsal kesimde ekonomik boyutlarının dışında, sosyal ve dini boyutlarda ortak çıkar grupları oluştururlar. Ortaçağ'dan sonra dini reformlar sayesinde ve daha sonra yapılan icatlar sonunda gelişen sosyoekonomik gelişmeler ve üretim alanındaki değişimler sayesinde kırsal kesimden kentlere doğru göç başlamıştır. Daha önceleri coğrafi, kültürel ve dini şekilde oluşan gruplaşmaların yanında, 18. Yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi ile yeni üretim değişikliklerine bağlı olarak daha karmaşık, daha bilinçli ve daha örgütlü çıkar grupları oluşmaya başlamıştır. Zamanla siyasi aktörleri ve yönetimi kendi çıkarları doğrultusunda etkileme gereksinimi öne çıkmıştır. Zamanla üretim alanındaki değişimler sonucu bireylerin emeğinin biçim değiştirmesiyle birlikte emekçilerin işverenlere karşı, daha yüksek ücret, daha iyi çalışma koşulları amacıyla daha bilinçli ve daha örgütlü çıkar grupları oluşturmalarına neden olmuştur. Önceden coğrafi, kültürel ve dini çıkar grupları, yerlerini siyasal iktidar, siyasi aktörler ve işverenler

üzerinde kendi çıkarlarını koruyacak baskı gruplarına dönüşmüştür. İleride çıkar ve baskı gruplarının farkları incelenecektir.

Tez Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) kuruluşu olan 1990 yılından, AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Tezin amacı, bir işadamı örgütü olarak MÜSİAD'ın teorik ve tarihsel arka plan çerçevesinde incelemektir. Tutumun ekonomik çıkarlar açısından daha önemli olması ve tutum yaymacı işlevi ile MÜSİAD 'ın diğer işadamı örgütlerinden farklılığı ele alınmaktadır. Burada kullanılan yöntem literatür taraması ile teorik çerçeve perspektifin de gözlemlerin sınıflandırılarak yorumlanmasıdır. İşadamı örgütlerinin sınıflandırılmasında bir takım zorluklar yaşanmaktadır. MÜSİAD veya diğer işadamı örgütleri bir baskı grubu mudur yoksa çıkar grubu mudur? Sosyoekonomik yapısı da ele alınarak MÜSİAD'ın bilimsel çerçeve içerisinde konumlandırmaya çalışılmaktadır.

İlk bölümde baskı grupları literatür incelemesi yapılarak, teorik çerçevesi içinde kavramsal olarak incelenecektir. Baskı gruplarını genel tanımlamasını yapmak için genellikle benimsenen yöntem, baskı grupları ile siyasal partilerle karşılaştırmaktır. Baskı grupları, siyasal partiler gibi bir siyasi güç ve bir siyasi aktör olarak kabul edilmekte birlikte, siyasal partilerin aksine, iktidarı ele geçirmek amacı olmayan ama iktidarı ele geçirmeden otoritelerin kararlarını etkilemeye çalışan bir siyasi güç olarak organize olmuş çıkar grubu olarak tanımlanmaktadır. Baskı gruplarının fonksiyonları olarak, karar organlarına sorunlarına ilişkin olarak ayrıntılı bilgiler vermek, çıkan kararlara göre kendi üyelerinin rızasını sağlamak ve kendi toplumsal tabanlarında akılcı çözüm önerileri oluşturmaktır. Ayrıca baskı gruplarının diğer gruplarla ilişkileri incelenecek. Siyasal partiler, sivil toplum örgütleri, lobicilik girişimleri ile birlikte yazılı ve görüntülü medya ile olan ilişkileri mercek altına alınacaktır. Baskı gruplarının sınıflandırmasında sosyal bilimciler arasında görüş ayrılıkları vardır. Kurumsallaşması açısından, içyapısı bakımından, mesleki ve ideolojik olarak baskı gruplarının yanında, kamusal ve yabancı baskı grupları incelenecek. Baskı gruplarının gücünü etkileyen faktörler, uyguladığı metotlar ve siyasal grupları etkileme alanları incelenecektir.

İkinci bölümde, tarihsel süreç içerisinde devlet ile işadamları arasındaki ilişkiler irdelenecektir. Osmanlı döneminde ticarete ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk döneminde, gelişen milliyetçilik akımları ve ulus-devlet sistemlerinin gelişmesi sonucunda devlet yöneticilerinin, Türk sanayici ve işadamı oluşturma yolunda yoğunlaştıkları görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını ilk dönemlerinde devletin ekonomik ilişkilerde müdahaleci tavrı görülmektedir. Siyasi otorite ve bürokrasinin sanayileşme sürecindeki rolleri ile özel sektör temsilcileri arasındaki ilişkiler mercek altına alınmaktadır. Çok partili sisteme geçişle birlikte özel sektörün ticaretin yanında yavaş yavaş sanayi üretimine yöneldiği görülmektedir. Planlı ekonominin sürdüğü 1960 ve 1970'li yıllarda iç tüketime yönelik sanayi üretimine geçmekle birlikte büyük sanayici grupları oluşmaya başlamış, bu dönemde ekonomi bürokrasi belirleyici olmuştur. 1980'li yıllarda tüm dünyada liberal ekonomiye geçişle birlikte devletin yavaş yavaş sanayi üretimden çıkması ile birlikte devletin üretim yaptığı kuruluşlar olan KİT'lerin özelleştirilmeye başlaması sonucunda sanayi üretimi ağırlıklı olarak özel sektöre geçmiştir. Türk işadamları dünyaya açılarak ihracata başlamıştır. Bu dönemde devleti yönetenlerle iş adamları arasındaki ilişkiler dönüşüm geçirmiştir.

Üçüncü bölümde ise bir işadamı örgütü olarak kurulan MÜSİAD kuruluş nedenleri, sosyoekonomik arka planı incelenmektedir. Diğer işadamı örgütlerinden farklı bir siyasal, ekonomik ve kültürel örgüt yapısına sahip olan MÜSİAD'ın siyasi aktörlerle ilişkileri ve ekonomik alanda meşruiyetini kazanma mücadelesi gözlemlenmektedir. MÜSİAD, kendi dünya görüşüne yakın bulduğu Müslüman ülkelerden işadamları ile geliştirdiği ekonomik işbirlikleri sayesinde hem üyelerine yeni pazarlar açılmasına yardımcı olmakta hem de bu ilişkiler sayesinde İslam ülkeleri ile yeni siyasi birlikler kurulması yönünde adımlar atmaktadır.

MÜSİAD'ın bir baskı grubunun etkinlikleri çerçevesinde ulusal ve uluslararası düzeyde üyelerinin istek ve çıkarlarını korumak için yaptığı faaliyetler incelenmektedir. Ulusal alanda üyelerinin çıkarlarını koruyacak şekilde siyasi otoriteler temasa geçerek yeni kanun tasarılarının hazırlanmasında öneriler getirerek ve projeler sunarak konumunu güçlendirme çabası ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BASKI GRUPLARININ GENEL YAPISI

1.Baskı Gruplarının Genel Tanımı ve Özellikleri

İnsanların toplumsal varlıklar olarak yaşamaya başladığı tarihten bu yana baskı gruplarının var olduğu düşünülmüştür. Ancak geçmişi eskiye dayanan baskı grupları, ülkelere göre farklılıklar göstermiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden, kültürüne kadar pek çok etken, bu grupların farklı gelişmesine neden olmuştur. Siyasal mekanizmanın önemli bir parçası olan toplumun siyasal yapılanmasında birçok görevler üstlenmiştir.¹

Siyasal kurumlar olan devlet ve siyasal iktidarı etkileyen güçlerin başında siyasal partiler gelir. Siyasal partiler siyasal iktidarı ele geçirmek için örgütlenir. Kendi görüş ve çıkarlarının siyasal kurumlarda etkili olması için mücadele verir. Siyasal partilerin dışında çeşitli gruplardan olan, çeşitli siyasi ve ideolojileri olan bireyler veya belirli çıkarları savunmak için bir araya gelen menfaat ve çıkar grupları, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için birtakım faaliyetlerde bulunmaktadır. Kültürel, sosyal veya çevresel alanlarda yapılan ve siyasi olmayan faaliyetlerin yanı sıra, siyasi iktidarın kendi çıkarları doğrultusunda karar alması için zorlayıcı siyasi faaliyette bulunur. Bu tip faaliyette bulunan gruplar çıkar grubu veya baskı grubu olarak adlandırılır.² Siyaset bilimciler çıkar ve baskı grupları kavramı üzerinde uzlaşmamakta ve farklı çıkar veya baskı grubu tanımı vurgusu yapmaktadır

1.1.Baskı Grupları Kavramının Genel Tanımı

Siyasal yaşamda büyük rol oynayan ve siyasal mekanizmaların ayrılmaz bir parçaları olan baskı grupları kavramı üzerine, siyaset bilimciler çeşitli kriterlere

¹ Müjde Ker Dinçer, **Lobicilik**, İstanbul, Alfa Yayınları, Mart 1999, s.3

² Mehmet Akad, **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1976, s.64

dayanılarak değişik şekillerde tanımlanması üzerine çeşitli çalışmalar yapmışlardır ve günümüzde de bu çalışmalar da devam etmektedir.

“Siyasal Bilimde ‘Baskı Grubu’ kavramı, oldukça geniş bir anlama sahip olan, aynı zamanda ülkelerin siyasal gelişmişlik, siyasal kültür ve siyasal davranış eğilimleri konularında yapılacak bilimsel araştırmalarla da yakından ilgisi bulunan bilimsel bir terimdir. Baskı gruplarını kriter olarak yapılacak herhangi bir siyasal sistem analizi; gerçekte o siyasal sistemin sosyoekonomik yapısı ile bireylerle devlet arasındaki ilişkilerin genel seyrini bize açıklar....Bilimsel düzlemde genel seyir baskı gruplarına ilişkin analizlerin plüralist batılı yaklaşımların ağırlığından önce neokorporatist modellerin analizine ve hatta sosyalist-komünist sistemlerde baskı grubu-siyasal alan etkileşiminin seyrini analiz edebilecek çerçevelerin oluşturulmasına doğru gelişme göstermiştir. Konunun teorik olarak analiz edilmesinde bu seyir içinde baskı grupları sistemleri üzerindeki ayrımların belirlenmesi öncelikle gerekmektedir.”³

Baskı gruplarının tarihi çok eskiye dayanmasına rağmen, kavram olarak ortaya çıkması yakın geçmişe dayanmaktadır. İlk çağlarda aile, avlanma gibi bireylerin oluşturdukları ilk grup olarak ortaya çıkmış ve daha sonra toprağa bağlı üretim şekillerine uygun gruplaşmalara dönüşmüştür. Ortaçağ’ın ortalarına doğru, kentlerde esnaf, sanatkar, tüccar gibi yeni unsurlar, feodal sistem içerisinde yeni bir sosyoekonomik yapı oluşmasına sebep olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde, baskı gruplarının ortaya çıkmasında en önemli faktörden biri sosyoekonomik gelişmelerdir.

XV. yüzyılın sonunda ilk olarak İngiltere’de başlayan sanayileşme süreci daha sonra da Avrupa’yı etkilemiştir. Bu sanayileşme sürecinde, insanlar dokuma atölyelerinin kurulduğu büyük yerleşim yerlerine göç etmeye başlamıştır.⁴ Göçler klasik feodal yapıyı bozmuş ve aynı zamanda göçlerle birlikte bu insanları için, uzun yıllardan beri yerleşmiş ve sosyal yaşantı çevresinde bir koruma alanı oluşturan kültürel, sosyal ve ekonomik yapının bozulmasına neden olmuştur. Sanayileşme süreci eski toprak sahibi veya serf kökenli kol işçilerinin ücretlerinin azalmasına

³ Haluk Alkan,” Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütlenmeleri (Odalar-Tüsiad-Müsiad)”, **Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998

⁴ Nazif Kuyucuklu, **İktisadi Olaylar Tarihi**, 4.bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s.45

sebepe olmuştur. Bu süreçte merkezi krallıkların yıkılması, kentlerde oluşan yeni burjuvazinin siyasal karar alma mekanizmalarında daha çok söz sahibi olması, yeni aidiyet bilinçlerinin oluşması, vatandaşlık, ulus devlet oluşumu ve bütün bu süreçle bağılı olarak pazar emperyalizminin gelişimi gibi birçok yeni sosyal ilişkileri ve ekonomik tabakalaşmayı da beraberinde getiriyordu.⁵

XVII. Yüzyılda gerçekleştirilen yeni buluşların sonucunda, üretim şekillerinde değışikler ortaya çıkmış ve basit araçlarla yapılan üretimden makinelere geçilmiştir. Bu süreçte emeklerini satarak geçinen işçilerle işverenler karşı karşıya gelmiştir. Küçük yerleşim bölgelerindeki güçlü ilişkilerden, büyük yerleşim bölgelerinde birey olarak parçalanmış ve soyutlanmış zayıf toplumsal ilişkilere geçmiş olan işçilere, işverenler istedikleri şartları ve ücretleri kabul ettirmiştir. Zaman içerisinde işçiler kendi hak ve hukukunu savunabilmek için, birleşme ihtiyacını duymuş, uzun ve kanlı eylemler sonrası grev hakkını elde etmişlerdir. İşçi birliklerinin ilk baskı grubu olan “Trade Union” İngiltere’de kurulmuştur. İngiliz Hükümeti tüm işçilerin toplandığı bu birlikten çekinmiş ve faaliyetlerini kısıtlayan bazı kurallar koymak zorunda kalmıştır.⁶

Baskı gruplarının ortaya çıkmasında rol oynayan dinamiklerden bir diğeri de toplumsal hareketlilik ve siyasal modernleşmedir. “Toplumsal birliklerin bir takım sosyoekonomik değışimler sonucu siyasal sistemden, örgütlenme, katılım ve yeni hizmetler talep etmeleri ve bu amaçla çeşitli faaliyetlere yönelmeleri Batılı toplumlara has bir olgu değildir. Kendi özel koşullarında bu kitlesel hareketlerin daha geç bir süreçte dünyanın diğere bölgelerinde de görölmeye başlaması, birçok siyasal bilimciyi sosyal değışmelerle ortaya çıkan talep artışlarını ve örgütlenme eğilimlerini incelemeye yönlendirmiştir.”⁷

Toplumsal Hareketliliğı genel bir toplumsal süreç olarak niteleyen Karl Deutsch, bu sürecin geleneksel yaşam biçiminden modern yaşam biçimine doğru nüfusun büyük bir kısmının yer değıştirdiğı toplumlarda göröldüğünü belirtmiştir. Toplumsal hareketliliğın iki önemli sonucu bulunmaktadır. Birincisi; hızlı, süreklilik

⁵ Haluk Alkan, **a.g.e.**, s.7

⁶ Ker Dinçer, **Lobicilik, a.g.e.**, s.10-11

⁷ Alkan, **a.g.e.**, s.8

ve çeşitlilik gösteren talep artışı, ikincisi; bu talep artışının hükümete yönelmiş bulunmasıdır. Toplumsal hareketliliğin doğurduğu siyasal modernleşmenin üç özelliği olduğunu söyleyen Samuel Hungtinton, bunlardan birincisinin; otoritenin ussallaşması, ikincisinin; eskiden yürürlükte olan siyasal işlevlerin farklılaşması, yeni uzmanlaşmış yapıların ortaya çıkması ve üçüncüsünün; toplumsal gruplaşmalarının artması ve bu grupların siyasete artan oranda katılmaları olduğunu belirtir. Siyasal modernleşmeyle birlikte bireylerde örgütlenme ve eylem eğilimlerini, daha önce daha düşük seviyede olan kimlik bilincini daha üst seviyeye çıkaracaktır. Kitle iletişim araçlarının ve okur yazarlığın yaygınlaşması, bireylerin ve bu bireylerin içinde bulunduğu grupların siyaset sahnesine daha fazla şekilde katılmasını sağlayacaktır.⁸

Baskı gruplarının oluşumundaki diğer bir faktör, siyasal katılımdır. Baskı grupları açısından siyasal katılım iki biçimde oluşur. Birincisi baskı grupları ve onları meydana getiren bireyler, çoğulcu demokrasilerde oy kullanmak yoluyla siyasal iktidarı etkilemeye çalışır. Bu itibarla, baskı grupları bireylere kamusal yaşama katılmalarını sağlayan araçlardan birini oluşturur. Çoğulcu toplum tipinin ortaya çıkmasıyla, bu yapının temel taşı oluşturulan baskı grupları; dernekler, sendikalar, birlikler, yerel örgütler ve mesleki kuruluşlar olarak kamu hukuku alanında hak ve özgürlüklerin korunmasında siyasal iktidar-çıkart grupları bağlamında etkin bir rol oynamaktadır.⁹ Ergun Özbudun siyasal katılımı, siyaset biliminde vatandaşların, merkezi veya yöresel devlet organlarının personelinin yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince veya başkalarınca tasarlanmış hukuki veya hukuk dışı başarılı veya başarısız eylemlere girişmeleri şeklinde tanımlar. İlter Turan da siyasal katılımı; özel şahısların ve onların oluşturduğu kapsamlı birimlerin, kendilerini yöneten kadroların seçim ve eylemlerini etkilemek için giriştikleri çabalar olarak tanımlar.¹⁰ Ticaret ekonomisinin gelişmesi ve sanayileşme sonucu geleneksel sosyal yapı çökmüştür. Geleneksel sosyal güvenlik ve dayanışma gereksinimlerini karşılayan kurumlardan yoksul kalan bireyler, yeni yapılanmaya doğru yönelmiştir. Yeni bir

⁸ A.g.e. s.8-9

⁹ Tülay Kitapçioğlu , “ Baskı Grupları ve Demokrasi”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 106, Ankara, 2013, s.385

¹⁰ Necdet Aksoy, **Sivil Toplum ve Baskı Grupları**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2008, s.32

yapılanmanın ürünü olan meslek grupları, mesleğe giriş ve meslek icrasını denetlemek için örgütlenmeye yönelmiştir. Bu yeni örgütlenmeler, bireylerin gruba duydukları bağımlılığı arttırmış, diğer yandan yeni toplumsal kimliklerini güçlendirmiştir. Bu grupların siyasetle ilişkisi çok yönlü gelişmiştir. Birinci olarak, meslek grupları kendi koydukları kuralların bağlayıcılık kazanmasını sağlamak için, siyasal sistem tarafından tanınma yoluyla yasal bir güç elde etmek istemiştir. İkinci olarak çeşitli meslek grupları arasındaki anlaşmazlıkları gidermekle yükümlü siyasal sistemi etkileme faaliyetlerini artırmıştır. Üçüncü olarak devletin toplumsal yapıda yerinin ve rolünün artması, bu yeni meslek gruplarının siyaset sistemine daha etkin bir şekilde katılmasına olanak sağlamıştır.¹¹ “Devletin uzmanlık açısından giderek farklılaşması, bürokrasinin özerkleşmesi, sosyal ve ekonomik düzenlemelerde devletin rolünün artması, siyasal otoritelere yönelik etkileme girişimlerini artırmıştır. Bürokrasinin ve siyasal otoritelerin yasal düzenlemelerde uzmanlaşmış mesleki örgütlere duyduğu ihtiyaç bazen onları bir siyasal sistem unsuru (Korporatizm) yapmaya varan bir etkileşimler dizisi oluşturmuştur.”¹²

Baskı gruplarının oluşumundaki diğer bir faktörde, sosyokültürel nedenlerdir. Siyasal sistemdeki baskı gruplarının oluşumunda, gelir, eğitim, meslek gibi sosyoekonomik değişkenlerin yanında cinsiyet, yerleşme gibi bölgesel, dinsel-etnik, ahlak gibi değer yargıları, sosyokültürel değişkenlerde rol oynar.¹³

Sanayi devrimi ile hızla değişen geleneksel sosyal bağların yeni ekonomik ve siyasal değişimin sonucu zayıflaması sonucunda, baskı gruplarının yapılanmasında da değişikliklere neden olmuştur. Aynı sosyal, kültürel, dini ve etnik gruplara ait olan bireyler, göç ettikleri yeni yerleşim bölgelerinde, yeni ekonomik ve sosyal şartlar karşısında, grup bilincini geliştirerek daha bir çatışmacı bir örgütlenme yapısı ile kendi sosyal, ekonomik ve siyasal çıkar ve taleplerini siyasal otoritelere daha etkili bir şekilde duyurabilmek ve kabul ettirebilmek için mücadele etmeye başlamıştır. Modernleşmeyle birlikte baskı gruplarının taleplerinin, siyasi ekonomik taleplerin yanında, sosyal, kültürel, cinsel, etnik ve dini gibi sosyokültürel alanlara doğru genişlemesi ile, gerek parlamento içi ve dışındaki partilerin ve de siyasal iktidarın, bu

¹¹ İlter Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 3.bs., İstanbul, Der Yayınları 1986, s.132-133

¹² Alkan, **a.g.e.**, s.9

¹³ Turan, **a.g.e.**, s.76,83,85

taleplere karşı duyarlı olmasını sağlamış ve bu siyasal kurumların bu yolda çalışmalarına doğru yön vermiştir. Devletin örgütsel ve fonksiyonel olarak kamu yaşamında işlevlerinin artması sonucunda siyasal kararların alınması ve düzenlenmesinde, bazı uzmanlıklara ihtiyaç duyulması, özellikle bazen devlet vasıtasıyla ekonomik örgütlerin kurdurulmasına neden olmuştur. Bu da yerel ve bölgesel düzeyde kaynak ve hizmetlerin paylaşımı, bu baskı gruplarını daha bir rekabetçi hale getirmiştir. Çeşitli sosyal, kültürel ve etnik grupların oluşturduğu toplumlarda, siyasal partiler ve siyasal iktidar bu grupların taleplerine göre yeni bir siyasal yapılanmaya gitmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren gelen İngilizler ve Avrupa kıtasında gördükleri dini ve etnik baskılar sonu Kuzey Amerika'ya kaçan topluluklar burada kendi kolonilerini kurdular. Her bir koloni diğerinden bağımsız kendi ekonomik, sosyal, etnik ve dini kurumları ile gelişmeye başladı. Daha sonra göç eden Latin Amerika, Çin, Hindistan, Arap kökenlilerin katılmasıyla A.B.D, sosyal, etnik ve dini kökenli politik bir mozaik halini almıştır. Bu da oradaki siyasal partilerin ve siyasal iktidar gibi siyasal karar alma mekanizmalarının, sosyokültürel yapılanmaya uyum sağlayacak bir siyasal yapılaşmaya doğru ağırlık vermelerini sağlamıştır.¹⁴

1.2.Baskı Grupları Kavramı Tanımlaması Üzerine Çeşitli Görüşler

Baskı grupları kavramı tanımları, siyasal bilimcileri tarafından çeşitli kriterlere dayanılarak değişik şekillerde tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Baskı gruplarını tanımlamak için benimsenen yöntemlerden birisi olarak, “Grup teorisi” kullanılmaktadır. 20. Yüzyılın başlarında Amerikalı siyasal bilimci Arthur Bentley, ortak menfaatler etrafında birleşen grupların politika sürecinde oynadıkları role dikkat çekmiş. Daha sonra Bentley’i izleyen diğer siyasal bilimciler, genel bir tanımlamayla “bütün siyasal olayların çeşitli gruplarca iktidar merkezleri etrafında yürütülen faaliyetler”¹⁵ ile açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş, politikayı sadece grup faaliyetlerine indirgemesi ve onun diğer yönlerini ve unsurlarını ihmal etmesi açısından eleştiriye açıktır. Almond ve Powell baskı

¹⁴ Alkan, **a.g.e.**, s.10-11-12

¹⁵Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 56.bs., Ankara, BB101 Yayınları, Ekim 2017, s.207

gruplarını örgütlenme eğilimi olmayan düzensiz gruplaşmalar olarak tanımlamaktadır. Bunları¹⁶ az çok kendiliğinden olan, şiddete başvuran, sonradan kendiliğinden yok olan gruplaşmalar olarak görmüşlerdir. Bir grubun baskı grubu olabilmesi için, iki koşulun gerçekleşmesi gerekir. Birincisi; grup üyelerinin ortak çıkarları olan bir topluluğu algılaması gerekir. Dışarıdan bakıldığı zaman bir grup olarak görülen ama üyelerinin bilinçsiz olması nedeniyle grup olarak algılanmayan bir grup hiçbir zaman baskı grubu olamaz.

İkinci olarak, grubun siyasal sisteme yönelik istekleri olmalıdır. Baskı grubunun bir tanımını yapacak olursak, “Üyelerinin ortak çıkarlara sahip bulunduklarını algılayan, iktidara geçmeyi amaçlamadan siyasal sistemi etkilemeye çalışan bir topluluk” olarak tanımlanır.¹⁷ Levine ve Cornwell’e göre, baskı ve çıkar grupları, bazı ortak amaçları gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelmiş bazen siyasal süreçte de yer alan örgütlü gruplardır. David Truman “Hükümetel Süreç” adlı çalışmasında çıkar grubunu, bir veya daha fazla ortak amacı paylaşan ve bulundukları toplu içinde kendi görüşlerini ve davranış biçimlerini korumak, yaymak ve geliştirmek için belli bir faaliyet içinde bulunan gruplar olarak tanımlar. David Truman’a göre, grubun üyeleri tarafında paylaşılan ortak çıkarları ve amaçları gerçekleştirmek için birtakım yöntemleri kullanma iradesi temel kriter olarak alınmaktadır. Bu açıdan grubun örgütlü olup olmaması, özel veya tüzel kişiliğe sahip olması durumu değiştirmiyor. Alan Ball’e göre baskı grupları, belli bir uyum ve ortak amaç çerçevesinde bir araya gelmiş ve siyasal karar verme sürecini etkilemeye çalışan toplumsal gruplardır.¹⁸

Baskı gruplarını tanımlamak için genellikle benimsenen yöntem, siyasal partilerle karşılaştırmaktır. Baskı grupları siyasal partilerin tersine, iktidarı doğrudan ele geçirmek amacını gütmeyen, siyasal iktidarı dışarıdan etkileyerek, kendi çıkar veya görüşleri doğrultusunda kararlar alınması için çalışan örgütlerdir.¹⁹ Baskı grupları, iktidar mücadelesinin dışında kalan örgütlerdir. İktidara adaylıklarını

¹⁶Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1990, s.412

¹⁷Turan, **a.g.e.**, s.131-132

¹⁸ Tayyar Arı, **Amerika’da Siyasal Yapı Lobi ve Dış Politika**, 3.bs., İstanbul, Alfa Yayınevi, Ocak 2000, s.133-134

¹⁹ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, 2bs., Ankara, İmge Yayınevi, Kasım 1990, s.221

koymazlar. Eğer iktidara adaylıklarını koydukları taktirde de baskı grubu niteliğini yitirip, siyasi parti haline dönüşürler. Bu istisnai gibi görünen durum, gerçekte birçok ülkede gerçekleşmiştir. Örneğin, bazı fikir kulüpleri siyasi parti haline dönüşmüştür.²⁰

Siyasi partilerin, ülkenin sorunlarına ve nasıl yönetileceğine ilişkin geniş kapsamlı bir programı vardır. Baskı gruplarının ise ilgi alanları, siyasi partilere göre sınırlıdır.²¹ Baskı grupları siyasi yönetim mekanizmasına doğrudan geçmeye yönelik olmadıkları için daha dar ve spesifik bir alanda yönetim organlarını etkilemeye çalışırlar. Siyasi partiler kendilerine oy veren toplumsal bileşenlerine yönelik geniş bir söylem altında ifade ederlerken, baskı grupları sadece kendi üyelerinin çıkarlarını teşkil eden daha dar bir talep bileşimini temsil etmektedir.²²

Çıkar ve baskı grupları siyasi partilerle karıştırılmamalıdır. Her ne kadar her ikisi de katılımcı demokrasi için son derece önemli ve toplum ile hükümet arasında iletişimin kurulmasında köprü vazifesi görse de baskı grupları farklı siyasi örgütlenmedir. Baskı grupları tüm enerjilerini ve zamanlarını yasama sürecini etkilemeye çalışırken, bazıları da yürütmeyi etkileme üzerinde yoğunlaşabilir.²³

Baskı grubu ve çıkar grubu kavramını birbirinden farklı olarak tanımlayan siyasi bilimciler vardır. Bu gruplara İngilizcede genel olarak baskı grubu “Pressure Group” ve çıkar grubu “Interest Group” olarak tanımlanır. Bu iki terim, bazen eş anlamda bazen de aralarındaki fark belirtilmeksizin ayrı anlamlarda kullanılmaktadır.²⁴ Burdeu, baskı ve çıkar gruplarını eş anlamda kullanıyor ve ikisi arasında kavramsal farklılaşma görmüyor. Bugün için bu gruplar iktidarın ta kendisi olmuştur. Üyelerini ilgilendiren bir konuda kararı onlar alıyor ve resmi makamlara ise bu kararı hukuki biçimsel olarak damgasını vurmak kalıyor. Bu nedenle de onları, anayasal kurumlara katılmamış olmalarından dolayı resmi değil ama fiili iktidarlar

²⁰ Çam, **a.g.e.**, s.411

²¹ Nasır Niray, Şadiye Deniz, “Baskı Grupları ve Lobicilik” **Ermeni, Rum, Yahudi Lobileri Örneğinde Lobicilik Kavramlarına Giriş**, Ed. Bilgehan G.-Leyla B., Ankara, Nobel Yayınevi, Şubat 2007, s.7

²² Alkan, **a.g.e.**, s.13

²³ Arı, **a.g.e.**, s. 134-135

²⁴ Rona Aybay, “Baskı Grupları”, **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XXVII, No:1-4, 1962, s. 271-272

olarak görüyor.²⁵ Baskı gruplarının çıkar gruplarından ayrıldığı en önemli kriterlerden biri de örgütlü ve bilinçli bir grup olma özelliğidir. Rona Aybay’a göre “Menfaat grupları ortaklaşa menfaatlerinin şuuruna ererek, teşkilatlı bir biçimde çalışmadıkça, bir menfaat grubu olmaktan ileriye geçemeyecek ve bir baskı grubu olamayacaktır. Baskı grubu, en kısa bir deyişle, menfaat (çıkart) grubunun şuurlu ve organize bir şeklidir.”²⁶ Tarık Zafer Tunaya’ya göre baskı grubu, genel bir anlatımla bilinçli ve örgütlü çıkart grubudur. Tunaya baskı grubunu şöyle tanımlar. “Aynı meslekten olan insanların bir grup oluşturmak suretiyle özel bir örgüt kurmaları, ortak isteklerini devletten istemeleri ve bunun içinde kamuoyunu etkileyerek inandırmaları, çıkart veya baskı grubunu ortaya çıkarır.” Arı’ya göre “Baskı grupları, ortak çıkarlar etrafında toplanan ve işbirliği içinde resmi kurumlarla temas kurarak görüş ve isteklerin bu yolla ilettikleri taktirde daha iyi bir sonuç alabileceklerini düşünen örgütlü gruplardır.”²⁷ Esat Çam, baskı gruplarını “Kuruluş nedenleri bakımından bir baskı yapmak, iktidarı etkilemek, bu amaçla bir örgütlenmeye gitmek ve bu örgütü sürekli olarak yaşatmak amacını güden gruplaşmalar” olarak tanımlar.²⁸ “Baskı grupları ortak çıkarları etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasi ve idari otorite üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlü ve bilinçli gruplardır.”²⁹ Jean Meynaud ise “Baskı grupları, en genel anlamıyla, kamu makamlarının kararlarını, herhangi bir toplum kategorinin çıkarlarına ya da düşüncelerine uygun hale sokmak için girişilen savaşları hatıra getirir.”³⁰

Baskı gruplarının, baskı grubu olup olmayacağını belirleyen en önemli kriterlerden biri de siyasal katılım biçimleridir. Bazen bu gruplar siyasal sistemin denetimi dışında da yasadışı birtakım oluşumlarda baskı grubu olarak kabul görmektedir. Siyasal bilimciler arasında, genel olarak örgütlenme kriteri başta olmak üzere, yasal prosedürlere bağlı olarak düzenlenmiş veya kamusal nitelikte örgütlenmiş yapılanmaları da baskı grubu olarak görme eğilimi yüksektir.³¹ Lipset ise “Herhangi bir demokrasinin istikrarı, sadece iktisadi gelişmeye bağlı değil, siyasi

²⁵ Akad, **a.g.e.**, s.65-66

²⁶ Aybay, **a.g.e.**, s. 273-274

²⁷ Kitapçioğlu, **a.g.e.**, s.360

²⁸ Çam, **a.g.e.**, s.441

²⁹ Aksoy, **a.g.e.**, s.14

³⁰ Jean Meynaud, **Politikada Baskı Grupları**, İstanbul, Varlık Yayınları, Mart 1975, s.5

³¹ Alkan, **a.g.e.**, s.17

sisteme tesir etmesine ve meşruiyetine de bağlıdır...Gruplar, siyasal sistemi, o sistemin değerlerinin kendi değerleriyle uyuşup uyuşmamasına göre, meşru sayar veya saymazlar.”³² Mehmet Akad ise baskı grubunu “Toplumdaki çeşitli sosyal güçlerin bilinçli biçimde örgütlenerek kendi çıkarları doğrultusunda toplumsal çıkarları iktidara iletmesini ve onunla karar karar verme işlemini paylaşarak kitlenin gerçek iradesini belirleyen ve yönetime meşruluğu kazandıran çoğulcu gruplar” olarak tanımlar.³³

Mehmet Akad’a göre, “Siyasal amaç gütmekten bir araya gelen kişiler, örgütlenme aşamasından sonra çıkar kavgasını açık, siyasal plandaki çabalarını da gizli tutmaktadır. Grubun baskıcı niteliği, siyasal iktidarla karşılaşma, ya da onu etkileme zamanının gelmesinden çok önce kendi örgütlenme amacında saklıdır. Bu nedenle bu gruplara baskı grubu diyebilmek için iktidarla çatışmalarını beklemek zorunda değildir. Amaçlarını, çıkarlarını, gerçekleştirmek uğrunda, faaliyetlerinin belli bir anında iktidarla karşılaşmaları, zaten onarın fonksiyonel bir görevidir. Kitlenin gerçek iradesini belirleyip iktidara meşruluk kazandırmaları, ancak bu iktidardan pay almalarıyla sağlanır. Plüralist toplum modelinde paylı iktidardan söz etmenin başka anlamı olamaz... Baskı gruplarının çıkarlarının savunulması hem iktidarı hem de kamuoyunu etkileyecektir. Bu “Çıkar grupları, iktidarla karşılaştığı zaman, baskı gruplarına dönüşür” savının yetersiz kaldığını, iktidarı paylaşan ve bunun sonunda çıkarıcı olması , bu grupların siyasal niteliklerine gölge düşürmez, belki sadece saklı tutar ama onları ikili kategorik ayırım yapma hakkını hiç vermez...”³⁴ Nazif Akçalı ise yaptığı tanımda baskı gruplarının “toplumun yönetimi konusunda siyasi iktidarı bizzat elde etmek yerine, siyasi iktidar, siyasi partiler ve kamuoyu üzerinde dolaylı veya dolaysız, gizli ya da açık baskı kurabilen, resmi veya gayri resmi örgütlenmiş siyasal kuvvet” olarak tanımlar.³⁵ Müjde Ker ise baskı gruplarını “Belirledikleri ortak amaçlara ulaşmak için siyasi iktidarı, devletin çeşitli kademelerini, siyasi partiler ve kamuoyunu etkilemeyi hedefleyen, güçlerini gizli ya

³² Akad, **a.g.e.**, s.66

³³ Akad, **a.g.e.**, s.66-67

³⁴ Akad, **a.g.e.**, s.67-68

³⁵ Ker Dinçer, **a.g.e.**, s.5

da açık baskı şeklinde gösteren, resmi veya gayri resmi şekilde örgütlenmiş, siyasi kuvvet oluşturan kişiler topluluğu” olarak tanımlar.³⁶

Yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkarak baskı gruplarının temel özelliklerini sıralarsak;

- 1.Baskı grupları ortak çıkarlar çerçevesinde bir araya gelmiş örgütlenmiş gruplardır. Bu örgütlenme resmi veya gayri resmi olabilir.
- 2.Baskı grupları grup bilincine sahiptirler. Bilinçli şekilde organize olabilir.
- 3.Baskı gruplarının amacı siyasal iktidarı ele geçirmek değildir.
- 4.Baskı grupları sadece siyasal iktidar üzerinde değil, siyasal partiler ve kamuoyu üzerinde de etkili olabilmektedir.
- 5.Baskı grupları siyasal güçlere açık veya gizli baskı kurabilir.
- 6.Baskı grupları yasal prosedürlere bağlı düzenlenmiş, meşru örgütlerdir.
- 7.Baskı grupları sadece çoğulcu demokrasilerde değil, az gelişmiş veya baskıcı rejimlerde de kendine özgü şartlarda örgütlenebilir.

1.3.Baskı Gruplarının Temel İşlevleri

Baskı grupları, kendi üyelerinin çıkar ve taleplerini dile getirir ve bunları siyasi otoriteye iletirler. Çoğulcu demokrasilerde, toplumun çıkar ve talepleri arttıkça, ona bağlı olarak siyasal sistemde iş bölümü gelişmeye başlar. Baskı gruplarının örgütlü ve bilinçli şekildeki bu talepleri, siyasal iktidarın karar sürecinde yönlendirici bir işlev haline gelir.

Jean Meynaud, baskı gruplarının temel işlevlerinin üçe ayrılarak inceliyor.

- 1.Karar organlarına, sorunlarına ilişkin olarak ayrıntılı bilgi vermek,
- 2.Karar organları tarafından alınan kararlara kendi üyelerinin rızasını sağlamak
- 3.Tabanlarındaki genel eğilimleri yönlendirip, akılcı çözüm önerilerine dönüştürmek.³⁷

³⁶ A.g.e., s.8

³⁷ Kışlalı, a.g.e., s.225

Esat am ise baskı gruplarının işlevlerini, siyasal sistem ile dileklerin sisteme karşı ulaşımı açısından incelemektedir. am’a göre baskı grupları dilek (yahut taleplerin) alıcısı durumundadır. Bu işlevin, siyasal sistem açısından zorunluluğu ortadadır. Toplumların gittikçe karmaşıklığa yöneldikleri bir ortamda, farklılaşma sürecine girildiğinde, dilekler çoğalacak ve iktidara ulaşılmaq istenecektir. Burada sistem birtakım kanallara, araçlara sahip değilse, dilekler ortada kalabilir, birikebilir ve sistem açısından bir süre sonra, sorunlara neden olabilecek bir yoğunluğa ulaşabilir. Ama bu dileklerin her zaman siyasal sistem tarafından olumlu karşılanıp, onaylanacağı anlamına gelmez. am’a göre baskı grupları, kuramsal düzeyde bir kürsü olarak düşünölmektedir. Bu kürsüye gelen dilekler, ikinci bir işlevle, yeniden düzenlenerek siyasal sistem kurallarına uygun hale getirilir. Bu da baskı grubundaki yöneticilerin profesyonelleşmesi ile giderek baskı grubu liderlerinin oluşmasına neden olur. Bu işlev uyum içinde gerçekleştiğinde, siyasal sistemi kolaylaştırıcı bir unsur olarak görünür. Gizli işlevler düzeyinde baskı grupları bu faaliyette iki işlevi yerine getirir. Birincisi dileklerin yoğunlaşması esnasında, dileklerin sıralanması işlevi; ikinci olarak siyasal kararların dilekleri tam olarak karşılayamama durumundan doğabilecek hoşnutsuzluklara karşısında, tarafları denetim altında bulundurma işlevini yerine getirir. Benzer durum siyasal partiler içinde geçerlidir. Uyumsuzluk durumlarında ise baskı gruplarının, sosyal yapıda uyuşumu, dengeyi geliştirici ve yenileştirici yani istikrarlı bir yönetimin oluşmasını sağlar. Baskı gruplarının bu işlevleri ile toplum ve siyasal otorite arasında denge, toplumsal barış ve siyasal rejimin sağlıklı işlemlerini sağlar.³⁸

Baskı gruplarının bir işlevi de üyelerini ve halkı politik eğitim vasıtasıyla bilinçlendirmektir. Grup içinde ve dışında kamu görevini gerçekleştirmek için aday toplayıp onları eğiterek, yetkili uzman kişiler yetiştirmeyi hedefler. Otoriter rejimlerde, geleceğin liderleri bu baskı gruplarından sağlanır. Kamu politikalarının bir sonucu olarak hükümetler baskı grupları ile çalışmaq zorundadır. Hükümetlerin öngördüğü politikaların uygulanabilmesi için, baskı gruplarının onay ve iş birliğine ihtiyacı vardır. Kamu politikaları oluşumu ve diğer süreçlerde, bu gruplara danışır ve

³⁸ am, a.g.e., s.420-424

politik süreci şekillendirmek için ihtiyaç duyduğu özel bilgi ve tavsiyeleri gruplardan alabilir.³⁹

Baskı grupları, idari yapının devlet politikasından en üst yararlanabilmesi için bürokrasi etkilemek ve bunu gerçekleştirmek amacıyla idarenin soruşturma, araştırma, bilirkişi gibi komisyonlarında görev alarak sisteme yardımcı olmaya çalışır. Bürokraside kendi görüşlerini destekleyen yöneticilerin atanması için çaba sarf eder. Yargı organlarını etkileyerek idari işlemlere örnek teşkil edebilecek kararların çıkmasını sağlar. Kamuoyuna sosyoekonomik süreç hakkında en yeni ve en sağlam bilgileri vermek, belirli konularda uyarmak, kamuoyunu ve kamu taleplerini siyasal yapıya taşımak ve etkin olmasını sağlamaktır.⁴⁰

Yukarıdaki tanımlamalar neticesinde elde ettiğimiz sonuçlara göre, baskı gruplarının işlevlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Temsil İşlevi
2. Siyasal Katılım İşlevi
3. Toplum ve Siyasi Yönetim İçin Politika Oluşturma İşlevi
4. Kamuya Uzman Yönetici Yetiştirmeye Yardımcı Olma İşlevi
5. Siyasal Güçleri ve Siyasal Kurumları Denetleme İşlevi
6. Toplum ile Siyasal Kurumlar Arasında İstikrarı Sağlama İşlevi

2. Baskı Gruplarının Diğer Gruplarla İlişkisi

Burada Baskı Gruplarının, Siyasi Partilerle, Sivil Toplum Örgütleri, Lobiler ve Medya denilen Yazılı ve Görüntülü Basınla ilişkileri incelenecektir. Ayrıca Çıkar Grupları ve Baskı Gruplarının benzer ve farklı durumları irdelenecektir.

³⁹ Feza Solak Tuygun, “Ulusötesi Bir Çıkar Grubu Sistemi Olarak Avrupa Birliği: Türk Çıkar Gruplarının

Örgütlenme ve Avrupa Birliği Kurumları Karar Alma Süreçlerindeki Etkinliği”, **Kahraman Maraş Sütçü**

İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2016

⁴⁰ Aksoy, **a.g.e.**, s.31

2.1.Baskı Grupları ve Çıkar Grupları Ayrımı

Siyaset bilimcileri tarafından baskı grupları ve çıkar grupları, farklı bir şekilde tanımlanmakla birlikte, bu iki kavramı çoğu zaman birbiriyle karıştırılarak aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar iç içe girmiş benzer bir yapıya sahip olsalar da aralarında nüans farklılıkları vardır.⁴¹

Bazen baskı grupları “menfaat grupları olarak ta adlandırılmaktadır. Ancak her menfaat grubu mutlaka bir baskı grubu değildir. Bu iki terimi eşanlamli kullanmak doğru sayılmaz. Aradaki başlıca fark “bir davranış ve yöntem farkı” olarak kendini gösterir. Bir menfaat grubu ancak siyasal karar merkezleri üzerine çeşitli yollardan sistemli bir etkileme faaliyetine giriştiği zaman baskı grubu olur. Şu halde “etkileme” faktörü, baskı grubunu niteleyen temel faktör olur.⁴² İlter Turan’a göre baskı grupları “Üyelerinin ortak çıkarlara sahip olduklarını algılayan, iktidara geçmeyi amaçlamadan siyasal sistemi etkilemeye çalışan bir topluluk” olarak tanımlar.⁴³ Ersin Kalaycıoğlu ise baskı gruplarını “Çıkar veya baskı grubu, belirli bir topluluğun çıkarlarını savunmak veya taleplerini siyasal otoritelere iletmek veya ifade etmek suretiyle kamu siyasasını etkilemek için var olan gruptur” olarak tanımlar⁴⁴ Baskı grupları devamlı şekilde ortak bir çıkar savunmaktadır. Çıkar grupları devamlı ve ortak bir çıkarı savunmazlar. Bazı insanlar otobüs biletlerinin ucuzlatılması için veya çiftçiler tarım ürünlerinin vergilerinin azaltılması için geçici bir menfaat grubu oluşturabilir. Bunu yaparken belli bir birlik şuuru içinde yapmazlar. Ne zaman menfaat grubu oluşturan çiftçiler, vergilerin azaltılması gibi ortak çıkarlarını bilinçli ve örgütlü şekilde siyasi otoriteyi bildirmek ve etkilemek için harekete geçerlerse o zaman baskı grubuna dönüşmektedir. Rona Aybay baskı grubunu; “menfaat grubunun şuurlu ve organize şekli” olarak tanımlar.⁴⁵ Bazı siyaset bilimciler baskı gruplarını; “Üyelerine göre, üyelerinin çıkarlarını kollamak için

⁴¹ Hakan Ay, “Ekonomi Politikalarını Oluşturmada Baskı ve Çıkar Gruplarının Rolü”, **İktisat Politikası, Seçme Konular, Para Politikası, Maliye Politikası, Uluslararası İlişkiler Politikası**, Ed. Vildan Serin,

İstanbul, Alfa Yayınevi, Ekim 1998, s.417

⁴² Kapani, **a.g.e.** , s.208

⁴³ Turan, **a.g.e.** , s.132

⁴⁴ Ersin Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siyasal Bilim**, İstanbul, Beta Yayınları, 1984, s.317

⁴⁵ Aybay, **a.g.e.**, s.273

örgütlenmiş bir grubun, siyasete karışana kadar çıkar grubu, karıştıktan sonra baskı grubuna dönüşür.” olarak tanımlamaktadır. Ancak bu görüşe Akad karşı çıkar. Akad’a göre konuyu baskı veya çıkar sözcükleriyle değil, grubun yeri ve rolünü ortaya koyarak, “Toplumdaki çeşitli sosyal güçlerin bilinçli bir şekilde örgütlenerek, çıkarlarını iktidara ileterek ve onunla karar verme işlemini paylaşarak kitlenin gerçek iradesini belirleyen ve yönetime meşruluğunu kazandıran çoğulcu gruplar” olarak açıklamaktadır.

Akad’a göre, bu gruplar çıkar kavgasını açık, siyasal plandaki çabalarını da gizli tutarlar. Grubun baskıcı niteliği, iktidarla karşılaşması veya etkilemesinden çok önce kendi örgütlenme amacında saklıdır. Onun için baskı gruplarının illa baskı gruplarının iktidarla çatışmasını beklemek zorunda değildir. Bu da onlara iktidardan pay almalarını sağlar. Bunu yaparken salt iktidara yönelik değil, kamuoyunu aynı yönde etkileyecek ortamı hazırlar.⁴⁶

Daha önceden bütün baskı gruplarının bir çıkar grubu olduğu, ancak tüm çıkar gruplarının bir baskı grubu olmadığını biliyoruz. Bunun yanında, her baskı grubunun da mutlaka bir çıkar grubu olmayacağını da bilmemiz lazım. Baskı grupları içinde, maddi bir çıkar peşinde olmayıp, sadece bir ideal veya ülkenin gerçekleşmesini veya manevi değerlerin korunması ile ilgili olarak çalışan gruplar vardır. Buna örnek “Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği” veya “İktisadi Kalkınma Vakfı” nı saymak mümkündür.⁴⁷

2.2.Baskı Grupları ve Siyasi Partiler

Baskı Grupları, günümüzde tek partili ve çok partili rejimlerde, siyasal sistemin birçok kesiminde varlıklarını göstermekte, siyasal kararların alınışında etkili olabilmekte ve hatta kararlara yön vermektedirler. Baggott baskı grubunu “kamu yararını gözeten politikalara, karşılaştırmalı bir alan olarak etki etmeyi araştıran ve politik parti olarak tanımlanamayacak” Thomas ise “her zaman olamasa bile genelde

⁴⁶ Akad, a.g.e., s.64-68

⁴⁷ Ay, a.g.e., s.430-432

resmi olarak örgütlenmiş gruplardır.” diye tanımlayacaktır.⁴⁸ Baskı grupları, devamlı şekilde siyasal partilerle karşılaştırılmaktadır.

Özbudun’a göre “Siyasi Partiler halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmalarının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır.”⁴⁹

Siyasi Partiler bireyler tarafından oluşturulan çeşitli grupların içinde en teşkilatlı, en kapsamlısı ve en yaygın olanıdır. Siyasal Partiler yerel düzeyde de faaliyet gösterir ve merkezi örgütle de ilişkisi vardır. Yalnızca faaliyetleri ile iktidarı etkilemeyi değil, aynı zamanda tek başlarına veya ortaklaşa olarak siyasal iktidarı ele geçirmek için bilinçli bir çaba gösterir. Bu faaliyetleri sürdürürken, seçmenler arasından taraftar kazanmak ya da herhangi bir şekilde halkın desteğini ve sempatisini kazanmaya çalışır. Öz’e göre ”Bu özelliklerden dolayı siyasi partiler, baskı grupları ve lobiler gibi siyasi teşkilatlardan ayrılabilceği gibi, klipler, hizipler ve kulüpler gibi oluşumlardan da farkı ortaya çıkacaktır.”⁵⁰

Siyasal Partiler için “Devlet mekanizmasını ele geçirmek veya sürdürmek” amacı varken, baskı grupları ise ”İstek ve çıkarlarını etkileme yoluyla iktidara ileme ve iktidarı paylaşma” amacı ile yetinir.⁵¹

Siyasi Partilerle baskı grupları arasında geçici veya sürekli bir ilişki içinde olabilirler. Çam’a göre baskı grubu bir çıkar grubudur. Fakat ideolojik eğilimi zayıftır. Partilerle organik bağları yoktur. Ancak çıkarlarının kamuoyu önünde savunmasını yaparken, siyasi partilerle geçici somut konuları kapsayan yakınlaşmalara girebilmektedir. Burada bahsi geçen baskı gruplarını, partiler dışı kurulmuş, amacı siyasal ve ideolojik olmadığı için, kuruluşlarında partilerin rolü yoktur. İdeolojik eğilimi ağır basan baskı gruplarının, önceden bir siyasi parti ile organik bağı yokken, daha sonra ideolojileri çerçevesinde, kamuoyu oluşturmak için

⁴⁸ Gülcan Işık, “Bir Baskı Grubu Olarak Tüsiad’ın Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolünün Yazılı Basında Sunumu”, **Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve**

Tanıtım Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006

⁴⁹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, 3.bs., Ankara, AÜHF Yayınları, 1979, s.4

⁵⁰ Aksoy, **a.g.e.**, s.24

⁵¹ Akad, **a.g.e.**, s.71

siyasi partilerle geçici ilişkilere girdiklerinde, zamanla o siyasi partiyle organik bağı oluşabilir. İngiltere’de işçi sendikalarının İngiliz İşçi Partisi ve A.B.D.’de işçi sendikalarının Demokrat Partiye olan eğilimleri ile tanınmıştır. Baskı grupları hiçbir partiyle tam uyuşum içinde olamayacağı ve hiçbir partinin kendi çıkarlarını savunamayacağı gerekçesiyle, yeni bir parti kuruculuğu görevini üstlenir. Batı demokrasilerinde kurulan işçi partileri gibi. İngiltere’de görüldüğü gibi işçi sendikaları işçi partisi iktidarda iken, siyasal faaliyetlerini yavaşlatırken, muhafazakar partinin iktidarında daha çatışmacı bir hal almaktadır. Sadece baskı gruplarının siyasi parti kurduğu gibi, gerekirse siyasal partilerde kendi görüş ve çıkarlarını savunan baskı grupları kurabilir. Bazen siyasi partiler toplumda gerekli desteği bulamadıkları zaman, çeşitli sosyal kültürel görünümü; gençlik, kadın hakları gibi kuruluşlarla, toplumdan destek almayı düşünebilir. Bağımsız baskı grubu kavramına ters düşen bu durumlarda baskı gruplarının başarı şansı düşer ve bilhassa siyasi partilerin işe karışmaya başlamasıyla, zaten bölünmeye eğilimli olan bu baskı grupları daha büyük bir bölünmeye neden olmaktadır.⁵²

Baskı grupları ile siyasi partiler arasında ikinci bir ilişki biçimi de baskı gruplarının siyasi partiler içindeki gruplar ve kişilerle çok özel ilişkiler geliştirmesidir. Daver bu yolla bazı baskı gruplarının parti programlarını hazırladıklarını belirtmektedir.⁵³ Baskı grupları siyasal partilerle giriştikleri pazarlıklar sonucunda üyelerini seçim dönemlerinde belli bir partinin desteklenmesine yönlendirebilir. Diğer bir yöntem ise, baskı gruplarının kendi üyeleri arasından belli sayıdaki kişiyi seçim listelerine sokmak için siyasal partilerle ilişkiye girmektir. Bazen de siyasi partiler seçim listelerinde güçlü baskı gruplarına kontenjan ayırmaktadır. Baskı grupları iyi ilişkiler kurdukları siyasi partilerin iktidarda veya muhalefette olmalarına göre, siyasal otoriteyi destekleyici veya zorlaştırmacı tavırlar geliştirme olanağı vardır. Bazı baskı grupları, partilerden özerk bir örgüt stratejisi geliştirebilirler. Bununla kendi çıkarlarının korumak düşüncesindedir. Baskı gruplarının partiler üstü bir strateji takip etmesinin bir sebebi de gevşek parti örgütlenmelerinin ağırlıkta olduğu ülkelerde, ulusal düzeyde

⁵² Çam, a.g.e, s.417-420

⁵³ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993, s.244

örgütlendiklerinde, o ülkenin değişik bölgelerinde çeşitli partilerden adaylara oy verilmesini üyelerine öğütleyebilir.⁵⁴

Esin'e göre baskı gruplarının daha çok sorunlarla ve bunlarla ilişkin politikalara önem verirken, siyasal partiler daha çok seçimlere ve seçmenlere yönelik eylemde bulunabilir. Baskı grupları, siyasal partilerle ilişkilerinde, siyasal partilere sorunlarını ileterek, bu konuda bilgi vererek ve sorunlarına ilişkin politikaları sunup önereceklerdir. Ayrıca siyasi partilerde iktidarı ele geçirmek için, baskı gruplarından gerekli bilgi ve destekleri almak isteyeceklerdir. Kapani'ye göre, siyasal partilerin "çıkarların birleştirilmesi" fonksiyonuna karşılık; baskı gruplarının "çıkarların açıklanması" fonksiyonuna sahip oldukları söylenmektedir.⁵⁵

2. 3. Baskı Grupları ve Lobicilik

Lobiler, baskı grupları ve çıkar grupları kavramları genelde birbirlerinin yerine kullanılsa da farklı anlamlar ifade eder. Lobiler ise baskı gruplarının, çıkarlarına uygun olarak yasaların hazırlanması, kabul edilmesi ya da değiştirilmesi konusunda faaliyet gösteren türüdür. Lobicilik, hem iç politikada, iş dünyasında (büyük şirketler ve markalarda) hem de uluslararası alanda, yani sosyal hayatın her alanında karşımıza çıkar. Lobi kavramı günlük kullanımda "hol, koridor, kulis" gibi anlamlara gelirken, gayri resmi anlamda parlamento ile diğer siyasi ve ekonomik çevrelerde kendi siyasi görüşlerini etkin kılmaya çalışan topluluklardır. Lobici kavramı, menfaat gözeten lobilere, dinlenme odalarına ve yasama yapanların salon geçişlerine yığıldıkları 1800'lü yıllara dayanır. Önceleri "lobi ajanı" denilen bu kişiler 1830'lu yıllarda lobiciler olarak adlandırılmaya başlandı. Lobiciler parlamento koridorlarında milletvekili ve bakanlarla ilişkiye geçip, onları temsil ettikleri çıkarlar doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Lobicilik faaliyetlerinin en etkili olduğu yer Amerika'dır. İlk ortaya çıktığı zamanlar gayri ahlaki olarak nitelendirilen lobicilik zamanla yasal bir çerçeveye oturtularak, demokratik yaşamın önemli bir parçası haline gelmiştir. Lobici, siyasi ya da kendi çıkar grubu adına hükümeti, siyasi

⁵⁴ Alkan, a.g.e., s.26-27

⁵⁵ Işık, a.g.e., s.35

erki etkilemek için kiralanan profesyonel bir kişidir.⁵⁶ Baskı grubu mensuplarının yasama ve yürütme organını etkileme faaliyetlerinde bulunurken, direkt olarak maddi bir çıkar sağlamak amacı yoktur. Lobiciler ise yasama ve yürütmeden kendi lehlerinde karar çıkması durumunda, maddi kazanç sağlama olanakları vardır.⁵⁷ Eryılmaz'a göre "Lobicilik kavram olarak baskı gruplarının yönetimi etkilemek için yürüttükleri faaliyetlerin yasal nitelik kazandırılarak kurumsallaşmış şeklidir."⁵⁸ Akçalı'ya göre "Baskı gruplarının siyasi iktidar üzerindeki etki araçlarının bir kısmı gizlidir. Bir kısmı ise, açık ve resmi olup yasalarla düzenlenmiştir. Resmi ve açık şekilde yapılan faaliyete lobi denilmektedir."⁵⁹ Lobicilik daha önce de belirtildiği gibi, bir teşkilat adına meclisi etkileme faaliyeti olarak gerçekleşir. Bu çalışma metodu, baskı gruplarının iktidarla kurduğu etki-tepki ilişkisinin bir türünü oluşturur. Baskı gruplarının iktidarla ilişkileri faaliyetlerinin sadece bir bölümünü oluşturur. Lobicilik, sadece yasama organı üyelerini etkilemeye yönelik olan ilişkilerle sınırlıdır. Akad'a göre "Bu faaliyeti gösteren kişiler bireysel olarak çalışabilecekleri gibi, herhangi bir baskı grubu adına da çalışan kişiler olabilir." Buradan anlaşılabileceği üzere, lobiler için önemli olan nokta metottur. Baskı grupları için önemli olan ölçü hedeftir. Burada baskı grubu için amaç, sadece yasama ve yürütme kuvvetini etkileme hedefine ulaşmaktır. Bunun gerçekleşmesi için, hangi araç ve yollarla yapılacağına dair bizzat karar alma veya teşkilat kurma zorunluluğu yoktur. Baskı grupları burada etkileme işini lobilere bırakabilir. Abadan'a göre, baskı grupları hiçbir zaman doğrudan hükümet üzerinde fiilen kontrol görevini ifa etmez. Sadece amaçları etki ve baskı yapmaktır. Abadan'ın "Kanun Simsarlığı" olarak nitelendirdiği "Lobiler, direktif vermek üzere teşkilatlanmış bulunan bir baskı grubudur." Sonuç itibariyle lobiler, baskı gruplarının hedeflerini gerçekleştirmek için, yasama ve yürütme organını etkilemeye, çaba harcayan görevlendirilmiş ajan müesseseleridir.⁶⁰

⁵⁶ Markus Ürek, Nejat Doğan, **Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi**, İstanbul, İnkilap Yayınevi, 2011, s.12

⁵⁷ Tarık Şahim, **Siyasi Katılım ve Baskı Grupları**, Ankara, Makro Ltd. Şti., Eğitim Yayınları, 1994, s.43

⁵⁸ Aksoy, **a.g.e.**, s.23

⁵⁹ Nazif Akçalı, **Çağdaş Siyasi Rejimler**, İzmir, Bilgehan Basımevi, 1995, s.107

⁶⁰ Ay, **a.g.e.**, s.432-433

2.4. Baskı Grupları ve Sivil Toplum Örgütleri

İlk olarak Latince “civillis” kelimesinden gelen ve askeri olmayan kişileri kasteden sivil ve toplum kelimelerini ihtiva eden sivil toplum kavramı, ilk olarak batıda doğmuş ve önceleri şehir hayatının getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade etmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Mardin’e göre sivil toplum üç unsuru içinde barındırmıştır.

1-Medenilik anlayışı 2-Batı Avrupa’nın toplumsal tarihinde çok önemli bir sosyal aşama 3-Tarih felsefesi alanında bir tartışmanın konusu olma özelliğidir.

Ana tartışma konusu, ekonominin sivil toplum kavramının içinde mi yoksa dışında mıdır? şeklinde olmuştur. Hegel ekonomiyi sivil toplum kavramının içine almıştır. Marks ise, ekonomiyi kavramın dışında ele almaktadır. Hegel’e göre sivil toplum, devlet ile aile arasındaki ahlaki bir hayat sahasıdır. Marks göre sivil toplum alt yapıyı teşkil eder. Gramsci’ye göre sivil toplum alt yapısal değil, üst yapısal alana aittir.

Keane’e göre, “Sivil toplum devlet dışı aktivitelerle uğraşan, gerekirse devlet üzerinde bütün baskıları uygulayabilen ekonomik, kültürel gönüllü toplamıdır.” Buna göre, sivil toplum denilince akla devletten özerk ve devletin uygulamalarını sınırlamak isteyen çeşitli gönüllü kuruluşları, sendikalar, sosyal hareketler ve baskı grupları gelmektedir. Bunun üzerine inşa edilen örgütlere de sivil toplum örgütleri ya da bunlardan “devlete karşı bir grubun menfaatini savunanlara” da baskı grubu denilmektedir.⁶¹

Sivil toplum kavramı, kimi zaman çıkar ve baskı grupları kavramı ile eş anlamda kullanılmakta, kimi zaman da farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Burada literatürde yaygın olarak kullanılan iki tanımı vereceğiz.

Yılmaz’a göre “Sivil toplum, devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitellemek için kullanılan ve kendi ilke ve kurallarına göre işleyen, otorite alanı dışında kendi kendini düzenleyen özerk alanları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle sivil toplum devletin

⁶¹ Aksoy, a.g.e., s.19-21

müdahalesi dışında birey ve grupların kendi alanlarını düzenlemeleri anlamında kullanılmaktadır.” Atar’a göre “Sivil toplum kavramı, devlet denetimi ya da baskısının ulaşmadığı veya belirleyici olamadığı alanlarda, bireylerin/grupların devletten izin almadan, kovuşturmaya uğrama korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da büyük ölçüde bağımsız olarak hareket ederek tutum belirleyebildikleri, sosyo-kültürel etkinliklerde bulunabildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin ve kurumların oluşturabildiği bir toplumu ifade eder.”⁶²

Sivil toplumların ekonomik faaliyetlerin dışında, dini, kültürel ve sosyal faaliyetler ile toplumsal süreçte yer alırken, illa bir siyasi hedefe sahip olması şart değildir. Yorgancıya göre “Grup şeklinde oluşan her türlü örgütlenmenin temelinde ortak bir çıkarın var olduğu ve oluşan örgütlenmenin genel amacını bu ortak çıkarların korunması ve geliştirilmesi olduğu fikri temelinde, devlet haricinde oluşan ve eylem ve etkinliklerini hükümet, parlamento, siyasi partiler ve bürokrasi üzerinde odaklayan çıkar grupları sivil toplum kuruluşları ile aynı anlamda kabul edilmektedir.” Çıkar grupları devlet dışındaki özel sektör ve üçüncü sektör dahilindeki tüm organizasyonları kapsamaktadır. Çıkar ve baskı grupları da “sivil toplum kuruluşları” şemsiyesi altında düşünülebilir.⁶³

Ancak baskı grubu olup sivil toplum kuruluşu olmayan kurumlarda mevcuttur. Baskı gruplarının tümü sivil olmayabilir. Ordu, mahkemeler, üniversiteler, bürokrasi gibi resmi kurumlar baskı grubu olarak kabul edilen resmi kurumlardır. Sivil toplum örgütleri de baskı grubu olma özelliğini taşıyabilir. Bu durumda sivil toplum örgütü kavramı ile baskı grubu kavramı iç içe geçmektedir. Siyasal iktidar üzerinde etkide bulunma fonksiyonunu icra etmekte olan sivil toplum örgütlerini de baskı grubu olarak adlandırmak bu sorunu çözmede başvurulabilecek en iyi yoldur.⁶⁴

⁶² Coşkun Can Aktan, Hakan Ay, Hilmi Çoban, “Siyasal Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları”, **Modern Politik İktisat: Kamu Tercih**, Ed. C. Can Aktan-Dilek Dileyici, Ankara, Seçkin Yayınları, 2007, s.5

⁶³ A.g.e., s.5-6

⁶⁴ Aksoy, a.g.e., s.30

3.Baskı Gruplarının Sınıflandırılması

3.1.Baskı Sınıflandırılması Problemi

Baskı gruplarının sınıflandırılması, siyaset biliminin problemli ve zor konularından biridir. Literatürde çok fazla ve farklı baskı grubu sınıflandırılmasına rastlanmaktadır. Buna karşın kesin bir fikir birliğine varılamamış ve kesin bir sınıflandırmaya gidilememiştir. Her siyaset bilimci kendine özgü kriterlere göre sınıflandırmaya yönelmiştir. Bunun kaynağında ise, siyasi otorite üzerinde etkili bir güç olduğu iddia edilen bazı baskı gruplarının gerçekten baskı grubu olup olmadığı tartışmasıdır. Medya, ordu ve bürokrasinin baskı grubu olup olmadığı konusunda ortak bir görüş yoktur. Baskı gruplarının siyasi otoriteyi etkilemek için kullandıkları yöntemler, baskı gruplarının yapısal farklılıklar yaratır. Bu farklılıklar baskı gruplarının sınıflandırılmasında karmaşıklık ve çeşitlilik ortaya çıkarır.

3.2.Baskı Gruplarının Sınıflandırılması

Baskı grupları, bulundukları ülkenin sahip olduğu demokrasi anlayışına ve siyasal rejimine göre farklılaşmış bir yapı göstermektedir. Meynaud'a göre baskı grupları, o ülkenin sosyoekonomik yapısına ve ideolojik kavgalarına göre şekillenir. Bu bakımdan ülkeden ülkeye anlamlı değişiklikler görülür ki birkaçı şunlardır: Etkenlerden birincisi, ekonomik faaliyetin büyük kesimlerinden her birinin milli hasıladaki oranına bağlıdır. Ayrıca dışarıdan büyük sayıda göçmen kabul edilen ülkelerde, belli bir ülkeden veya belli bir coğrafyadan gelen kişileri bir araya toplayan grupların var oldukları görülür. Çeşitli dinlere ve mezheplere mensup insanlarda kendi aralarında gruplaşmalar oluşturur. Kültür, sosyal, ekonomik gelişmeleri ve siyasal yapıları birbirine benzeyen ülkelerde baskı grupları köklü olarak yerleştiği yerlerdir. Baskı grupları gruplandırılması bazı kriterlere göre yapılır. Bu kriterlerden bir tanesi, baskı gruplarını bir araya getiren amaçlardan bir tanesi maddi çıkarlardır. Buna örnek meslek kuruluşlarıdır. Diğerisi ise manevi ve ahlaksal durumların korunmasında ve bir takım ideal ve davaların sürdürülmesi amacıyla bir

araya gelmiş baskı gruplarıdır. Bunlar çıkar amacı gütmeyenler. Meynaud bunları, biraz belirsiz fakat esnek olan bir sınıfa, ideolojik eğilimli gruplar sınıfına sokar.⁶⁵

Bianchi ise ikili ayırım yaparak birinci gruba örgütlenmemiş ekonomik çıkar gruplarını, ikinci gruba ise örgütlenmiş baskı gruplarını koymuştur. Birinci grubun baskıları düzensiz, yeterince gelişmemiş, karmaşık, kendine has ve duygusaldır. İkinci gruptakiler ise düzenli, sabit, şeffaf, özel ve genel vasıtalarla sahip gruplardır.⁶⁶

Buffelan, baskı gruplarını “fırsatçı”, “uzman” ve “başka kimlik arkasına gizlenmiş” olarak üçe ayırmaktadır. Meynaud “meslek kuruluşları” ve “ideolojik eğilimli gruplar” olarak ikiye, Jeanneau’de “ekonomik amaçlı” ve “amacı ekonomik olmayan” gibi ikili bir ayırma gitmiştir.⁶⁷

3.2.1.Amaçlarına Göre Baskı Grupları

Amaçlarına göre göre baskı grupları ikiye ayrılır. Birincisi ortak “Çıkarlar” etrafında toplanan gruplardır. İkincisi ise ortak “Tutumlar” etrafında toplanan gruplardır.

Birinci kategorinin ayırım kriteri ortak “çıkarlar” yani ekonomik çıkarlardır. Bu grupta öncelik grup üyelerinin ekonomik çıkarlarını gözetmek ve geliştirmek amacıyla faaliyette bulunurlar. Bu ana kategorinin içinde 3 alt grup kategorisi bulunur.

- 1.İşveren Birlikleri (ticaret ve sanayi odaları, işveren sendikaları, büyük şirketler, holdingler)
- 2.İşçi Kuruluşları (sendikalar, sendika konfederasyonları)
- 3.Tarım Sektörü (çiftçi birlikleri, tarım kooperatifleri)⁶⁸

Amerikalı siyasal bilimci Key’in “üç büyükler” olarak nitelendirdiği bu gruplar, hemen hemen bütün çoğulcu ülkelerde en güçlü ve en etkili baskı grupları olarak tanınır. Bu üç büyüklerin dışında memur sendikaları, esnaf kuruluşları ve

⁶⁵ Meynaud, **a.g.e.**, s.14-15

⁶⁶ Aksoy, **a.g.e.**, s.42

⁶⁷ Akçalı, **a.g.e.**, s.162

⁶⁸ Kapani, **a.g.e.**, s.213

tüketici kooperatifleri önemli yer tutar. Ayrıca meslek kuruluşları (barolar, tabip odaları, mimar ve mühendis odaları...) bu kategori içerisinde yer alır.

İkinci kategoride ortak “tutumlar” etrafında birleşen baskı grupları yer alır. Burada grup üyelerinin ekonomik, maddi ya da mesleki çıkarı değil, korunmak istenen ortak manevi değeri veya ortak davasıdır. Üyeler arasında sosyal bakımdan homojenlik yoktur. Bunlar toplumun değişik kesimlerinden gelen, değişik mesleklere mensup kişiler olabilir. Bu gruplara en iyi örnek “fikir kulüpleri” gösterilebilir. Bunlar dışında insan hakları, ırkçılıkla mücadele, silahsızlanma ve çevre koruma dernekleri olarak çeşitli alanlarda faaliyet gösteren gruplardır. Dinsel ve etnik gruplarda bu kategori içerisinde gösterilir. Bu arada baskı gruplarını her zaman bu iki kategoriden birine yerleştirmenin kolay olamadığı, yani ayrımın kesin bir ayrım olmadığı öne sürülebilir. Örneğin Barolar Birliği’nin üyelerinin mesleki ve ekonomik çıkarlarını koruyan bir baskı grubu olarak kabul edilmesinin yanında, avukatlık kanunun parlamentodan geçişi sürecinde, bu siyasi aktörleri etkileme işlevi olan başka bir kategorideki baskı grubu olarak karşımıza çıkar.⁶⁹

3.2.2.Çalışma Alanlarına Göre Baskı Grupları

3.2.2.1.Özel Baskı Grupları

Özel baskı grupları daha çok özel sektörde çalışan kişilerin din, ırk, spor, fikir ve mesleki alana yönelik kurdukları dernekler, kulüplerdir. Bu gruplar kendi üyelerinin ve gruplarının çıkarları için yönetim üzerinde baskı kurmak için faaliyette bulunur.

3.2.2.2.Kamu Baskı Grupları

Kamu kuruluşları arasında Ordu, Üniversiteler, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, Yüksek Hakimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatları, Bürokrat ve Teknokrat Gurupları vardır. Siyasi otoritenin zayıf kaldığı dönemlerde yargı organları siyasi iktidar üzerinde baskı oluşturmaya çalışır. Yürürlükteki kanunların

⁶⁹ A.g.e., s.214-215

dışına çıkıldığında, denetleme görevini yaparak hükümetin bazı işlemlerini iptal eder. Aynı zamanda idarenin uygulamalarını denetleyen Danıştay, idarenin bazı kararlarını iptal eder. Yasama organının çıkardığı bazı kanunları ve bazı özelleştirme yasalarını, Anayasa Mahkemesi anayasaya uymadığı gerekçesiyle iptal etmiştir. Yasama organları, soru, önerge, meclis araştırması, genel görüşme gibi bazı yollarla yürütmeyi denetler. Yürütme organı veya hükümetin de bir baskı grubu olduğu görüşü öne sürülür. Yürürlüğe konduktan sonra hükümet programlarının zaman alması bürokrat ve teknokratların baskı grubu gibi davranmalarına sebebiyet vermektedir.

Kamusal alanda en önemli sorulardan biri; ordu baskı grubu olabilir mi? Günümüzde ordunun dünyanın çeşitli ülkelerinde siyasal hayata müdahale ettiği görülmüştür. Ordunun silah gücüyle, iktidarı ele geçirdiği zaman, onun bir” baskı grubu” olduğundan söz edilemez. Bu resmen askeri diktatörlüktür. Bu bizim konumuza girmez. Askeri müdahale o ülkedeki sağlıklı bir sosyal yapı ve düşük bir siyasal kültür olduğunu gösterir. Ordunun silahlı müdahalesi ile onun sadece sınırlı bir siyasal etki yaratma amacını birbirinden ayırmak gerekir. Bazı gelişmiş çoğulcu sistemlerde dahi, ordunun zaman zaman bazı alanlarda (özellikle milli savunma, dış politika, milli güvenlik ve ordunun ihtiyaçları konularında) siyasal kararlar üzerinde etki yaratma faaliyetine giriştiği görülür. İşte bu sınırlı ve ölçülü çerçeve içinde, diğer kamu grupları gibi “baskı grubu” rolü oynadığı söylenebilir. Ordunun ayrıca personelinin ekonomik düzeylerini ve mesleki durumlarını daha iyi bir hale getirmek için siyasi otorite üzerinde yapmış olduğu faaliyetler de mesleki “baskı grubu” rolü olarak görünebilir.⁷⁰

3.2.3.Yapılarına Göre Baskı Grupları

Yapılarına göre baskı gruplarına, bazı siyaset bilimciler, üyelerine göre baskı grupları olarak adlandırmaktadır.

⁷⁰ A.g.e., s.216-218

3.2.3.1.Kitle Baskı Grupları

Kitle baskı gruplar ile üyeleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu gruplar güçlerini üye sayısının çokluğundan ve teşkilatlanma düzeylerinden alır. Üyelerinin çokluğu disiplinli bir örgütlenmeyi ve belirli bürokratik yapılanmayı zorunlu kılar.⁷¹ Mesleki olarak milyonlarca kişiyi kapsamaktadır. Bu baskı grupları, geniş meslek gruplarını kapsayan işçi kesimi ve tarım kesimini temsil eden örgütlerde ve sendikalarda rastlanılmaktadır. Bu grubun üyeleri toplumun anonim kişilerinden oluşur. Üyelerinin aidatları önemlidir. Üyelerinin maddi durumları zayıf olduğundan, üye aidatı toplamak için hizmet edecek memurlar alınmıştır. Üyelerin örgüte bağlı kalmalarını sağlamak için, baskı grubunun çizgisinde ideolojik çalışmaların yapılması, konferans ve gece dersleri düzenlenmesi ve gazete yayınlanması, örgüt faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturur.⁷² Kitle baskı grupları, sadece meslek çıkarlarını savunan örgütlerden ibaret değil, gençlik örgütleri ve eski muharip gazi dernekleri de kitle baskı grubuna dahil edilmektedir.⁷³

3.2.3.2.Kadro Baskı Grupları

Kadro baskı grupları güçlerini, kitle baskı gruplarından farklı olarak üye sayılarından değil, üyelerinin niteliklerinden almaktadır. Bu grubun üyelerinin sahip oldukları ekonomik güç, onları toplumda etkili bir konuma getirir. Sınırlı sayıda üye olması örgüt yapılanmasının esnek olmasını sağlamakta, üyelerin toplumda oynadıkları kişisel rol ve ekonomik düzeyleri baskı grubuna katılmaları için yeterli görülmektedir. TÜSİAD, MÜSİAD gibi örgütler kadro baskı gruplarından sayılır. Ayrıca Rotary ve Lions Kulüpleri, Mülkiyeliler Birliği’de bu gruplardan sayılır.⁷⁴

⁷¹ Kışlalı, a.g.e., s.221

⁷² Çam, a.g.e., s.432-433

⁷³ Kışlalı, a.g.e., s.222

⁷⁴ Aksoy, a.g.e., s.44

3.2.4.Diğer Baskı Grupları Sınıflandırılmaları

3.2.4.1.Duverger'in Baskı Grupları Sınıflandırması

Duverger baskı gruplarını sınıflandırırken, geliştirmiş olduğu “Genel bir teorik model eskizi” verilerini esas almıştır. Grupları “Plüralist toplum modeli” içinde ele alıyor.

Duverger ilk değişken olarak “ekonomiyi” alıyor. Batılılar 1945’den ulusların gelişmiş veya az-gelişmiş diye ikiye ayrılmasından sonra, toplumların evriminin insan aklına değil, teknik gelişmenin eseri olduğu görüşünde birleşmektedir. Sosyal sistemi yeni biçimde çözümleyen bu yaklaşıma “model developpementaliste” yani “geliştirmeci” model” denmektedir.⁷⁵

Duverger burada Marksist terminolojideki üretim güçlerinden farklı olarak, batının üretim teknikleri yanı sıra, modern makineleri kullanacak bilgi ve yetenekte teknisyenler, mühendisler ve uzman kadrolara ihtiyaç vardı. Marksistlerle fakları da buradan doğuyordu. Teknik gelişmenin sonunda batı toplumlarında özellikle yaşam biçimlerindeki benzerlikler sınıflar arası çatışma törpülenmiş ve yumuşatmıştır. Bir de ekonomik gelişmeyle birlikte ortaya çıkan “orta sınıf” ta eklenirse, çatışmanın artık sınıflar arası değil, sosyal tabaka ve kategoriler arasında uzlaşma içinde sürdürdüğü gerçeği ortaya çıkar. Uzlaşmadan kasıt, bu toplumlarda kültür düzeyinin yüksek olması ve sosyal tansiyonun düşük olması, sürtüşmelerin plüralist demokratik rejim içinde halledilmesini zorunlu kılıyor. Bu anlamda sınıflardan ancak “karşılıklı eşitsizliğin bulunduğu hiyerarşik topluluklardır ve eşitsizlik fikrinin kalıtım yoluyla süreceği inancıdır.” Biçiminde bir tanımlamayla açıklayan Duverger’e göre ikinci değişken bu “sosyal sınıflar” dır.⁷⁶

Genel teorik modelin üçüncü değişkeni “ideolojiler” ‘dir. Bunlar geçerlik kazandığı toplumlardaki değerlerin esas sistemi ve tabanı, temeli oluşturmaktadır. İdeolojiler, politik yapı ve sınıflarla yakın ilişki içinde bulunur. Liberal ideolojinin kurduğu doktrinler bütünüünün batıda siyasal kurumları kurulmasından önce

⁷⁵ Akad, a.g.e., s.72-73

⁷⁶ A.g.e., s.74-75

oluşturulduğunu ve siyasal kurumların da bu doktrinlerin etkisinde kalarak meydana geldiği ileri sürülür. Batılı toplumların modern teorisyenleri; halkın tümü asgari yaşam koşullarına eriştikçe, ideoloji ortaya çıkarak sosyal süreçte yerini alır. Burada işaret edilmek istenen, ideolojilerin çağımızda fonksiyonel öneminin, sistemin elemanları üzerindeki etkinliğinin ne ölçüde arttığıdır. Batıda ve Marksist rejimlerde siyasal kurumların çıkış noktasını, tarihsel evrimim gösterdiği ideolojik boyutlardan aldığı, bu süreç içinde biçimlendiği söylenecektir.⁷⁷

Dördüncü ve son değişken “politik örgütler” ‘dir. Tümüyle otoritelerin rollerini belirleyen kurumları, iktidarı kullanma yollarını, topluluğun üyelerini iktidara bağlamayı kapsar (yani yasama, yürütme ve bir yönüyle yargıyı). Geniş anlamda hukuku, yürürlük koşullarını, yaptırımlarını içine alır. Bu haliyle siyasal cihaz, kendini kullananlar eliyle belli bir özerkliğe kavuşur. Siyasal mekanizmayı ele geçiren yetkililer, ilk başta bağlı olduğu hiyerarşik toplulukların (sınıfların) sözcülüğünü yüklenmişken, giderek onlardan ayrılarak yetkilerini artırır. Zamanla orta sınıf kökenli bu iktidar seçkinleri, kendi başlarına karar verecek ve bunları karar sürecine kabul ettirebilecek güce kavuştukları görülecektir.⁷⁸

3.2.4.2.Mehmet Akad’ın Baskı Grupları Sınıflandırması

Mehmet Akad, Duverger’den daha farklı bir baskı grubu sınıflandırması yapmaktadır. Akad’a göre politik yaşamın çok yönlülüğü (plüralist yapısı) ve batı toplumlarında ideolojilerin öneminin artması, birinci olarak gösterdiğimiz “ekonomik değişken” ‘in önemini azaltmış ve ikinci plana düşürmüştür. Burada temel elemanlar; sınıflar, ideolojik ve politik yapı üçlüsünün iş birliğine bağlanmıştır. Bu anlamda teknik gelişme sistemin itici gücü değil, etkileyici bir eleman olarak kabul ediliyor. Mehmet Akad’ın baskı grupları sınıflandırması şöyledir.

⁷⁷ A.g.e., s.75-76

⁷⁸ A.g.e., s.76

İdeolojik nitelikteki Baskı Grupları:

- Üniversiteler
- Dinsel Örgütler
- Gençlik Örgütleri
- Öteki Düşünce Dernekleri

Sınıflara dayalı Baskı Grupları:

a) Kırsal Alanda:

- Tarımda Çalışanları Örgütleyen Sendikalar
- Tarımda İşvereni Örgütleyen Kuruluşlar, Birlikler (Ziraat Odaları)

b) Kentteki Örgütlenme:

- Sanayide ve Ticarete İşvereni Örgütleyen Sendikalar, Birlikler (İşveren Sendikaları, Ticaret ve Sanayi Odaları, Borsalar)
- İşçi Sendikaları (Federasyonlar)

Politik nitelikteki Baskı Grupları:

- Yürütme ve Yasama Organları
- Kamusal Yargı Organları
- Bürokrat ve Teknokratları Örgütleyen Meslek Kuruluşları

Mehmet Akad kategoriler arası baskı gruplarından söz etmektedir. Bunlar Esnaf ve Sanatkarlar Odası ve Ordu'dur. Esnaf ve Sanatkarlar Odalarını, Sınıfsal-İdeolojik Baskı Grubu kategorisine sokmaktadır. Bir yanıyla; sınıfsal özelliği ile sınıfsal bölüme, siyasal yaşamdaki etkinliğinden dolayı, politik bölüme yakınlık göstermektedir. Esnaf ve sanatkarların bir kısmının orta ve küçük boyda işletmeler olması, diğer bir bölümünün büyüyüp gelişerek ticaret veya sanayi işverenin arasına katılabilme olasılığı, kesin bir biçimde sınıflamaya olanak vermiyor. Ordunun yerini ve toplumsal fonksiyonunu da kesin bir biçimde saptamak olanağı pek yok gibi gözüküyor. Ordunun, Politik-İdeolojik Baskı Grubu olarak nitelendirilmesinin sebebi, Az gelişmiş ülkelerde, iktidara el koymadan güvendikleri politikacılar dolayısıyla iktidarı denetim altında tutmaları, gelişmiş ülkelerde ise iktidar üzerinde

moral baskısı ve kamuoyunda taraftar bularak güçlenmesi onlara politik baskı grubu olma özelliği kazandırmaktadır. Ayrıca toplumun sosyoekonomik yapısı açısından belli bir sosyal grubu etki altına alması ve kendi değerler sistemi yönünden yönlendirmesi sonucu kendi ideolojik tercihlerinin açığa vuracakları bellidir. İşte onlara politik-ideolojik nitelik kazandıranda budur.

Yakın zamana kadar basın, radyo, TV gibi kitle haberleşme araçlarının bir baskı grubu olduğu, hatta “dördüncü kuvvet” olduğu kanısı yaygındı. Duverger basının hala bir baskı grubu olduğunu, bunları grupların seslerini duyurabileceği bir araç gibi görüp, bir ölçüde bağımsızlıklarını sağlayıp tarafsız olarak kamuoyunu ve iktidarı etkileyebileceklerinden ümidini kesmiyor. Özellikle de basının mali giderlerini, hiçbir gruba bağlı kalmadan kendi olanakları ile karşılamasında buluyor. Böylece basının bir kısmının, iktidar ve halk üzerinde tarafsız etkileme görevini yürütebileceğine inanmaktadır. Akad ise, haberleşme araçlarının tümüyle toplumda örgütlenmiş baskı gruplarının birer aracı, iktidarı ve kamuoyunu etkilemede, kendi yönüne çekmede “kanal” görevi gördüğü yönündedir. Son zamanlarda çeşitli çıkar grupları kendi medyası ile kamuoyunu ve iktidarı etkileme yoluna gitmektedir. Bunlar bağımsız olmadıkları, kitleyi belli çıkarlar, görüşler ve değer yargıları doğrultusunda etkiledikleri için ve bu niteliklerinden dolayı propaganda aracına dönüştüğünden dolayı, Akad’a göre medya artık bir baskı grubu değildir.⁷⁹

3.2.4.3.Almoud ve Powell’in Baskı Grupları Sınıflandırılması

Almoud ve Powell, baskı grupları sınıflandırmasında örgütlenme biçimlerini kriter olarak ele alır.

1.Anomik Baskı Grupları: Bunlar örgütlenme eğilimi olmayan geçici, düzensiz gruplardan oluşmaktadır. Herhangi bir sosyal ve siyasal durumda bir tepki biçiminde ortaya çıkan, gruplaşması kendiliğinden olan şiddete başvuran ama sonra kendiliğinden yok olan eylemler (gösteri, başkaldırma...) ortaya koyarak, çözülmemeyen bir sorun karşısında hoşnutsuzluklarını dile getirirler. Mesele sık sık trafik kazası olan bölgelerde oturan kişiler, oraya yaya geçidi veya yayalar için üst

⁷⁹ A.g.e., s.77-82

geçit yapılması için yolu trafiğe kapatırlar ve oraya çözüm getirilmesi sözü alana eylemlerine devam ederler. Eyleme katılanlar hoşnutsuzluklarını dile getirmekle beraber, isteklerini açık ve tutarlı şekilde ifade etmeyi beceremezler. Hatta, somut öneriler düzeyinde, çelişen ifadelerin görülmesi olağandır Örgütlenmeden yoksun olan bu grupların üyelerinin birbirine bağlayan bir değerler ve davranış kuralları dizisinin var olmayışıdır.⁸⁰ Bazen tarihsel örneklerde görüldüğü gibi siyasal sistem üzerinde sarsıcı etkiler bıraktığı görülmüştür.⁸¹

2.Örgütlenmemiş Baskı Grupları: Bu gruplarda birey, kendi kararına bağlı olmaksızın bazı grupların üyesidir. Din, dil, ırk, bölge, kabile, aşiret, soy, sosyal tabaka ve sınıf bu tür grup üyelerinin esasını teşkil etmektedir. Dernekleşmemiş dediğimiz bu gruplar güçlü bir örgütlenme gösteremezler ve siyasetle de ilişkileri düzensizdir. Örgütlenmemiş gruplar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi geleneksel toplumlarda aile, soy ve kabile bireyin toplumsal kimliğini belirleyen ana unsurlardır. Bu toplumlarda meslek ve gelir belirleyici olmadığından, birey ve topluluklar istek ve sorunlarını, düzensiz ve belirsiz aralıklarla sohbet ve ziyaretlerle liderlerine iletir. Modern toplumlarda, örgütlenmemiş grupların siyasal otoriteyi etkileme gücü çok zayıf olduğundan, gruplar örgütlenme yolunu tercih eder. Ama bu durum modern toplumlarda örgütlenmemiş grupların ortadan kalkacağı sonucuna götürmez. Bu birincil türden toplulukların bireye kazandırdığı kimlik, bireyin işi ya da başka nedenler dolayısıyla katıldığı ikincil grupların kazandırdığı kimlikten daha güçlüdür. Fransa’da Basklar, Belçika’da Flamanlar, İtalya’da Tirol’lular, Amerika’da Zenciler ve Kanada’da Fransızlar buna örnek gösterilir.

3.Kurumsal Baskı Grupları: Kuruluş amaçları çıkarların açıklanması ve birleştirilmesi işlevini yerine getirmek amacı olmayan birçok kurum vardır. Bunlar kilise, üniversiteler, bürokrasi ve ordu gibi kurumlardır. Siyasal partiler, parlamento, hükümet gibi kurumlar, kendi üyelerinin değil, toplumun ve çeşitli kesimlerin çıkarlarına hizmet etmek üzere gelişmişlerdir. Kilise, üniversiteler, bürokrasi ve ordu gibi kurumlar topluma hizmet etmenin yanında “kendilerine de hizmet etme eğilimindedir.” İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde kilise, toplumun dinsel

⁸⁰ Turan, a.g.e., s.134-135

⁸¹ Ay, a.g.e., s..436

gereksinimlerine cevap vermenin dışında, sık sık kamu politikalarına da müdahale ettikleri görülmektedir. Ordunun savunma harcamalarını artırmak üzere siyasal otoriteye etki ettikleri görülmüştür. Ayrıca bu kurumların üyelerinin ekonomik durumlarının iyileştirilmesi, sağlık ve emeklilik alanında üyelerinin bazı kazanımlar sağlaması için siyasal otoriteye etkileme faaliyetlerinde de bulunmaktadır.

4.Örgütlenmiş Baskı Grupları: Bu gruplar, üyelerinin çıkarlarını korumak üzere faaliyette bulunan örgütlü gruplardır. Sendikalar, işveren örgütleri ve meslek kuruluşları örgütlenmiş baskı gruplarından sayılmaktadır. Bu grupların illa siyasal faaliyette bulunacakları gibi zorunlulukları yoktur. Grup üyelerinin değişik gereksinimlerine cevap verecek şekilde de örgütlenebilir. Bu örgütler iki alt gruptan oluşur. Birincisi “üst örgütlerdir”. Siyasal amaçlara bağlı olmadan var olabilen işçi sendikalarının, işverenlerin kurmuş olduğu birlikler, ticaret ve sanayi odaları, meslek kuruluşlarının ulusal merkezleri üst kuruluşlardır. İkinci alt grup ise “Tutum tanıtıcı ve yaymacı” diye tanımladığımız bu alt gruplar daha gevşek bir örgütlenme türü olarak görülür. Bu gruplarda üyelerinin çıkarlarından çok, kamu siyasetini etkilemeye yöneliktir. Aile Planlaması Derneği, Ülkü Ocakları, Mustafa Kemalçiler Derneği, geçmişteki Sosyalist Kültür Derneği gibi dernekler örnek gösterilir. Bu gruplardan bazılarının siyasal sistemin karar ve eylemlerini tek tek etkileme gibi bir tutumu yoktur, siyasal sistemin genel bir çerçevesinin çizilmesine önem vermektedir. Diğerleri daha belirgin sonuçlar elde etmek için uğraş verir. Amaçlarına ulaştıklarında ya dağılmaktadır ya da yeni amaçlar için tekrar buluşabilir.⁸²

3.2.4.4.Dışardaki ve İçerdeki Baskı Grupları

Wyn Grant, baskı gruplarının karar alma süreçlerine ulaşma ve muhatap alınma kriterlerine göre sınıflandırma yapmıştır. Baskı grupları, karar alma süreçlerinde etkili olabilmek için, hükümet üyelerine, parlamento komisyonları veya bürokratik birimlere ulaşmaya çalışmaktadır. Siyasal otorite ve bürokrasi de bu gruplara karşı duyarsız kalmaz. Bilhassa ekonomik konular gibi uzmanlık gerektiren bilgilere ulaşma zorunluluğu nedeniyle, yürütme ve yasama birimlerinin bu baskı grupları ile çeşitli düzeylerde etkileşime girmelerine neden olur. Siyasal

⁸² Turan, a.g.e., s.135-138

otorite tarafından muhatap alınan bu baskı gruplarına “içerdeki gruplar” olarak adlandırılır. İş dünyasının çıkar grupları, siyasal otorite tarafından, danışılmak ve uzmanlık bilgilerinden yararlanmak suretiyle, sistem içinde etkin bir konumda tutmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde baskı grupları da siyasal otorite ile uyum içinde çalışmalıdır. Ayrıca siyasal otoritenin almış olduğu kararlara sadık kalmalıdır. İç gruplara örnek Fransa’daki Fransız İşverenler Konseyi (CNPF) ve İngiltere’deki iş adamlarını temsil eden CBI gösterebilir. Sahip olduğu ilgi alanlarından dolayı siyasal otoritenin dikkatini çekmeyen, hükümete muhalif veya ideolojik farklılıklar taşıyan başlı grupları, karar alma sürecinde muhatap alınmazlar. Bu gruplar “dışardaki gruplar” olarak adlandırılır.⁸³ Dışardaki gruplar ise siyasal otoriteye ulaşamayan veya ulaşmak istemeyen ve siyasal süreçte dolaylı bir etki oluşturmaya yönelik çalışan gruplardır. Dışardaki gruplar üç kategoride ele alınır. Birincisi; içerdeki grubuna girmek için çaba göstermekle birlikte, siyasal otoritenin güvenine ulaşamayıp, meşruiyet arayanlar. İkincisi; yöneticilerinin ve örgütün politikalarından dolayı sisteme dahil olmayı başaramamış, dışarda kalmak zorunda olanlardır. Üçüncüsü ise; Kendi çıkar ve görüşlerinin savunmak için, siyasal otorite ile iş birliğinden bilinçli şekilde kaçınıp, hatta siyasi otorite ile ilişkiyi reddederek bağımsız bir politika izlemek isteyenler olarak adlandırılır. Örneğin çevre koruma amaçlı çıkar grubu olan Greenpeace ve Amnesty International gibi kuruluşlar, siyasal otorite ile ilişkilerinde amacından sapmamış ve tarafsızlığını korumak adına siyasal otoritelerle yakın ilişki kurmaktan kaçınan dış gruplar olarak tanımlanır. Baskı gruplarından hükümetle yakın ilişkileri olan içerdeki bir grup, hükümetin değişmesiyle, sistem dışına itilerek dışardaki bir grup haline alabilir. Bundan dolayı baskı gruplarının faaliyetleri, her hükümet döneminde siyasi yapıyı etkileyecek güçte olmalıdır.⁸⁴

3.2.4.5.Hakan Ay’ın Baskı Grupları Sınıflandırması

Hakan Ay, daha önce yapılmış baskı grupları sınıflandırmasını, daha sistematik bir şekilde aktarmaya çalışacaktır. Aşağıdaki tablo, baskı gruplarının sınıflandırılmasının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Hakan Ay,

⁸³ Alkan, a.g.e., s.22

⁸⁴ Tuygun, a.g.e., s.21-22

baskı grupları sınıflandırılmasında, en genel olarak ele alınan tiplerin başında “kitle” ve “kadro” kavramları ayırımından yola çıkarak, bu grupları incelemektedir.

1.İç Yapısı Bakımından Baskı Grupları

1.1.Kitle Baskı Grupları

1.2.Kadro Baskı Grupları

2.Kurumsallaşmalarına Göre Baskı Grupları

2.1.Anomik Baskı Grupları.

2.2.Örgütlenmemiş Baskı Grupları

2.3.Kurumsal Baskı Grupları

2.4.Örgütlenmiş Baskı Grupları

3.Profesyonel (Mesleki) Baskı Grupları

3.1.İşveren Örgütleri

3.2.İşçi Kuruluşları

3.3.Tarım Sektörü Birlikleri

4.İdeolojik Baskı Grupları

4.1.Dinsel Gruplar

4.2.Özel Amaçlı Gruplar

4.3.Fikir Dernekleri ve Kulüpleri

5.Diğer Baskı Grupları

5.1.Kamusal Kesimdeki Baskı Grupları

5.1.1.Yargı Organları

5.1.2.Yasama ve Yürütme Organları

5.1.3.Bürokrat ve Teknokrat Grupları

5.1.4.Üniversiteler

5.1.5.Ordu

Yukarıda belirtilen baskı grupları hakkında daha önce yapılmış olan baskı grupları sınıflandırılmasında, gerekli bilgiler verilmiştir

5.2.Medya

Daha önce belirttiğimiz üzere, Duverger, medyayı bir baskı grubu olarak belirtirken, Akad, medyanın bir baskı grubu olmadığını belirtmiştir. Dura'ya göre,

medya enformasyon üretir. Enformasyon iletişim hammaddesidir. Enformasyon kullanım biçimine göre sermaye veya tüketim malı olabilir. Yine aynı ölçüye göre kişisel veya kamusal bir mal niteliği kazanır. Medyanın ürettiği enformasyon, sermaye veya tüketim malı olabildiği için çok önemli çıkarlar meydana gelir. Dolayısıyla bu çıkar çerçevesinde birleşebilen veya birleşmese bile bu pastadan pay kapam medya, Ay'a göre bir baskı grubu olma özelliklerini taşımaktadır.⁸⁵

5.3.Otoriter-Totaliter Baskı Grupları

Otoriter-totaliter baskı gruplarına faşist eğilimli gruplarda rastlanır. Faşist ve nasyonalist-sosyalist partilerin askeri yapısı, onlara bağlı paralel kitle örgütleyicisi durumundaki bu kuruluşlarda, katı disiplin ve merkezi otoriteye boyun eğme esastır. Kendilerine bağlı baskı grupları oluşturma yoluna ilk giden partiler sosyalist ve komünist partiler olmuştur. Bu tip partiler, gençlik ve kadın kolları gibi grupları bizzat örgütleyerek, organik bağ içine girmiştir. Daha sonra diğer partiler bunları taklit etmiştir.⁸⁶

5.4.Yabancı Baskı Grupları

Ulusal nitelikteki baskı gruplarının yanında, uluslararası nitelikteki gruplar yabancı baskı grupları olarak tanımlanabilir. Bu yabancı gruplar, ulusal siyasi iktidar üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Yabancı baskı grupları kamu ve özel olmak üzere ikiye ayrılır. Yabancı baskı grubu devletlere ait veya devletler arası bir özellik gösterirse, kamu baskı grubu niteliği kazanır. Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, İMF, Nato ve Comecon gibi kuruluşların bazı organları kamu grubu özelliği gösterir ve siyasal iktidarlar üzerinde büyük baskılar kurabilmektedir. Bunların yanında uluslararası dernekler şeklinde özel yabancı baskı grupları vardır. Uluslararası İnsan Hakları Derneği, Uluslararası Af Örgütü Dünya Çalışma Örgütü (İLO), Greenpeace ve Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü gibi siyasal amaçlı yabancı baskı grupları vardır. Ayrıca uluslararası şirketlerde yapacakları yatırım ve sağlayacakları istihdam ve ihracat girdileri gibi milli ekonomi

⁸⁵ Ay, **a.g.e.** s.436-451

⁸⁶ Kışlalı, **a.g.e.**, s.222-223

açısından çok önemli hususları dile getirerek, siyasal iktidar üzerinde büyük baskı kurmaya çalışır.⁸⁷

4.Baskı Gruplarının Güçlerini Etkileyen Faktörler

Baskı gruplarının siyasal otorite ile ilişkilerinden daha çok baskı gruplarının üyelerinin çıkar ve istekleri doğrultusunda, siyasal otoriteyi etkileyerek onlardan pay alma çabasıdır. Bu konuda da siyasal otorite, baskı gruplarına karşı direnç gösterecektir. Siyasal otorite baskı gruplarının bir kısmının isteklerini kabul ederken, bir kısmının da isteklerini reddedildiği görülecektir. Bu durumda baskı grupları arasında farklılaştırmayı getirecektir. Hangi baskı grubu daha güçlü ise, onun istekleri siyasal otorite tarafından kabul görmektedir. Bu da baskı gruplarının güçlü olmak için, üyelerinin çokluğuna, maddi durumlarının güçlü olmasına, güçlü bir lidere sahip olmasına, toplumda saygın yere sahip olmasına ve de çok güçlü bir örgütlenmeye sahip olmalarına bağlıdır. Bunlar baskı gruplarının, siyasal otorite üzerinde etkili ve güçlü olmasını sağlayan faktörlerdir. Baskı gruplarının etkinlik nedenleri iki grupta toplanarak incelenebilir. Birinci gruba baskı gruplarının kendisinden kaynaklanan faktörleri, ikinci gruba baskı gruplarının dışından kaynaklanan faktörleri koyabiliriz.⁸⁸

4.1.Baskı Gruplarının Kendisinden Kaynaklanan Faktörler

4.1.1.Büyüklük (Üye Sayısı)

Baskı gruplarının temsil ettiği kitle ne kadar büyük ise, bu grupların kamuoyunu ve siyasal otoriteyi etkileme gücü fazladır. Özellikle siyasal rekabete dayalı sistemlerin, oya dayalı bir sistem olduğu için, seçim dönemlerinde siyasi partiler, bu baskı gruplarını ve onların üyelerini memnun etmek için gayret göstereceklerdir. Baskı gruplarının üye sayısı, siyasal iktidarın ortak menfaatin pay edilmesinde başvurabileceği önemli kozlardan biridir. Bu sebeplerden dolayı baskı grupları hedeflerine ulaşmak için üye sayısını çoğaltmak isteyecek veya üye

⁸⁷ Aksoy, **a.g.e.**, s.55-56

⁸⁸ **A.g.e.**, s.59

sayısının çokluğunu ön plana çıkaracaktır. Örneğin İngiliz Ulusal Çiftçiler Birliği, İngiltere ve İskoçya'da çiftçilerin %80 'nini temsil ettiğinden, siyasal iktidar üzerinde güçlü bir baskı oluşturur. Bazen de üye sayısının çokluğu, baskı grubuna dezavantaj getirebilir. Siyasal otoritenin karar alma sürecinde her grubu memnun edememesi ve karar alma sürecinin yavaşlamasından dolayı bu üyece büyük baskı gruplarının etki etme gücü azalacağından, onlara dezavantaj sağlamış olacaktır.⁸⁹

4.1.2.Maddi Güç

Baskı gruplarının siyasal süreci etkilemek için girişecekleri faaliyetleri sürdürebilmeleri için, maddi güçlerinin iyi olmasına bağlıdır. Siyasal iktidarın politikalarının desteklenmesi, siyasi partilere yapılacak yardım, siyaseten nüfuslu kişilerin elde edilmesi, kulisçilik, propaganda, haber ve bilgi akışının sağlanması gibi birtakım faaliyetlerin sürdürebilmesi, o baskı grubunun maddi gücünün yüksek olmasına bağlıdır.⁹⁰ Baskı gruplarının gelirleri iki şekilde oluşur. Birincisi; üyelerinin aidatları, grubun yapmış olduğu sosyal faaliyetlerden elde ettiği kazançlar, grubun mal varlığından sağladığı gelir, bağış ve yardımlardan meydana gelir. İkincisi ise üyeler kendi kaynaklarını baskı grubu için kullandıklarında da siyasal iktidarı etkileme de önemli bir faktör olur.

4.1.3.Toplumsal İtibar (Prestij)

Baskı grubunun üyeleri toplumun çeşitli katmanlarından meydana gelir. Baskı grubuna kamuca gösterilen itibar, yani kendisi hakkında verilen manevi yargı, toplumsal itibar onun gücünü gösterir.⁹¹ Eğer grubun temsil ettiği kitle, toplumsal itibarı yüksek bireylerden oluşuyorsa, siyasal iktidarı etkileme gücü yüksek olacaktır. Bunu üç nedenle açıklayabiliriz. Birincisi; sosyal itibarı yüksek olan grup üyelerinin siyasal sistemi meydana getiren kurumlardaki görevlilerle düzenli sosyal ilişkiler içinde olmaları ve bu yoldan bir erişme olanağı edinmeleri daha olasıdır. Bu tür sosyal ilişkilerin olmaması durumunda bile, toplumsal itibarı yüksek kişi ve

⁸⁹ A.g.e., s.60-61

⁹⁰ Turan, a.g.e., s.148

⁹¹ Meynaud, a.g.e., s.32

grupların, görevliler katında saygı uyandırması, iyi bir kabul görmesi olağandır. İkinci olarak, toplumsal itibarı yüksek grupların etkili baskıda bulunmak için gerekli yetenek ve donanımlara sahiptir. Örneğin Barolar Birliğinin isteklerini ifade etmede, Dolmuş Kahyaları Derneğine göre daha üstün olacağı kesindir. Üçüncü olarak, toplumsal itibarı belirleyen değişkenler arasında meslek, gelir ve eğitimin önemli olduğunu ve siyasal etkiye sahip olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

4.1.4. Tutarlılık, Dayanışma ve Özerklik

Baskı gruplarının, siyasal partileri, siyasal iktidarı ve bürokrasiyi etkileyebilmesi için, isteklerinin kabul edilmesi, temsilcilerinin kitleyi temsil ettiğine inanılması, siyasal otorite tarafından ciddiye alındığı görülmelidir. Baskı gruplarının bunları sağlayabilmesi için birtakım özelliklere sahip olması lazımdır.

İlk özellik, baskı grubunun özerk olması ile ilgilidir. Siyasi parti baskı grubu ilişkisinde, siyasal parti baskı grubuna nüfuz ederse veya siyasal otoriteye bağlı kurumlarla ilişkilerinde ne kadar özerkse, siyasal etkiye gücü o kadar yüksek olur. Powell, toplumda bazı toplulukların koruyan-korunan ilişkisi içinde olabileceklerine işaret ediyor. Powell'e göre korunan gruplar, koruyan gruplar sayesinde varlıklarını sürdürebilmeleri ve itibar elde etmeleridir. Korunan gruplar özerklikten yoksundur. Örneğin Franko İspanya'sında da ve Fransa'da da işçi sendikaları vardı. Fransız işçi sendikaları toplumdaki yerlerini ve güçlerini üyelerinden almakta ve varlıklarını hükümete borçlu bulunmamaktaydı. İspanyol işçi sendikaları ise devlet politikasını desteklemek için kurulmuş, liderleri rejime yakın olma koşuluna bağlı olarak görev yapan, rejime karşı olma eğilimleri gösterdikleri zaman maddi olanakları kısıtlanan, liderleri değiştirilen, gerekirse kapatılabilen kuruluşlardı. Özerk kuruluşlar olmadıkları için siyasal otoriteyi etkileme güçleri yoktu. Bizde de Komünizmle Mücadele Derneği, Aile Planlama Teşkilatı gibi tutum baskı yayıcı baskı gruplarının zaman zaman devletten aldıkları yardımlar ve ancak siyaset insanlarının kendilerine itibar gösterdikleri zaman faal olabilmeleri, bu grupların siyasal otoriteyi etkilemeden yoksun olduklarını gösterir.

Özerk olmakta etkili olmak için yeterli değildir. Bu grubun etkili olabilmesi için, üyelerinin davranışlarının yönlendirilmesi gerekmektedir. Yönlendirilen gruplar

ise tutarlılığı ve dayanışması yüksek gruplardır. Bu gruplar, üyeleri grup üyeliğini güçlü algılayan, çapraz baskılar altında görelî olarak az kalan üyelerden oluşan grupların bir arada hareket etmesi, liderleri tarafından yönlendirilmesi ve yüksek örgütlenme becerisi gösteren, tutarlı, üyeleri arasında dayanışma olan iyi organize olmuş gruplardır. İç haberleşmeleri iyi gelişmiş olduğundan liderler isteklerini üyelerine kolayca duyurabildikleri gibi, üyelerin eğilimlerinden daha çabuk haberdar olmaktadır. Örneğin Türkiye’de sanayi işçileri, iç haberleşmeleri küçük çiftçilere göre daha iyi olduğundan çabuk örgütlenebilmektedir. Gruptan sapmanın maddî ve sosyal maliyeti yüksek olduğundan, uyumun sağlanması zorlaşır. Gruba uymayanların cezalandırılma olanaklarının daha fazla olduğu gruplarda tutarlılık ve etkinlik daha yüksektir.

4.1.5.İlgilenilen Sorunların Türü

Bir baskı grubunun kullanmak istediği konuların nitelikleri ile grubun etkinliği iki yönden ilişkilidir. İlkın, sorunun kapsamının genişliği ve kamuoyunun konuya duyduğu ilgi herhangi bir baskı grubunun etkinliğini sınırlar. Sorun büyüdükçe, konuyla ilgilenen baskı grubu sayısı artacaktır. Sorun kamuoyunda tartışıldıkça, sorunun tek taraflı bir çözüme gidilme şansı azalacaktır. İkinci olarak, ilgi alanları siyasal süreçle sürekli ve düzenli ilgilenmeyi gerektiren gruplar, geçirdikleri tecrübeler sonunda süreci etkilemeyi daha iyi öğrenecekler ve bu deneyimler sonucu daha başarılı olacaklardır.

4.1.6.Liderlik

Baskı gruplarının etkinliğini belirleyen diğer faktörleri bir araya getirecek ve somut sorunlarda kendi grubu lehine sonuçlar alacak olan liderlerdir.⁹² Güzelış’e göre, bazı gruplar zayıf ve dağınık oldukları halde sadece başlarındaki liderin kişisel özelliklerinden dolayı başarılı olabilmektedir. Tecrübe, karizma, bilgi, zeka, tutarlılık, güven verme gibi özellikleri taşıyan liderler etrafında oluşmuş baskı gruplarının etkide bulunma şansı daha büyüktür. Liderin etkili olabilmesi için,

⁹² Turan, **a.g.e.**, s.148-152

iktidarda bulunan siyasi parti ile olan ilişkileri de önemlidir. Siyasal parti içinde bulunan kişilerle arkadaşlık, fikirdaşlık ya da diğ er sebeplerle ilişkisi olan liderler daha başarılıdır.⁹³

4.2.Baskı Gruplarının Dışından Kaynaklanan Faktörler

4.2.1.Siyasal ve Sistemsel  zellikler

Baskı gruplarının gücünü, o ülkenin siyasi kurumları, siyasi parti sistemleri ve siyasi kültürü etkilemektedir⁹⁴ Bunun yanında yöneticilerin, baskı gruplarına karşı tutumları da baskı gruplarının etkinliğı belirleyen dış faktörler arasında yer alır. Baskı grupları her siyasi sistemde aynı hoşgörü ve anlayışla sağılanmaz. Dernekleşme ve ifade özgürlüklerinin olduğı gelişmiş toplumlarda, baskı gruplarının daha kolay çalışmalarını ve daha etkin olmalarını beklememiz gerekir. Fakat bu özgürlüklerin varlığı, baskı gruplarının siyasi sistemde ve kamuoyunda olumlu ve meşru karşılanabileceğı anlamına gelmez. O toplumda siyasi kültür, baskı gruplarını doğıal karşılamağıa yatkınsa, orada baskı grupları başarılı olma şansı büyüktür.

Siyasal sistemin kurumlarının zayıflığı, baskı gruplarının etkinliğini artırabilir. Siyasi partilerin tecrübeli ve yetişkin kadrolardan yoksun olması, bürokrasinin bilgi becerisi zayıf kadrolardan oluşması, devletin kendi kurumlarını iktisadi ve toplumsal gelişmeye paralel olarak geliştirememesi, iyi örgütlenmiş, uzmanlık ve bilgi ile daha iyi donatılmış olan baskı gruplarının etkin olmasına olanak sağılar.

Siyasal parti sistemi ve partilerin yapısının baskı gruplarını güçlendirici ya da zayıflatıcı etkileri olabilir.  rg tleri daha yaygın, toplumun her katına nüfuz etmiş, sürekli olarak faaliyetlerde bulunan ve istek ve çıkarlarını daha kolay ifade edebilecek olan siyasi partiler, baskı gruplarının etkileme alanlarını daraltabilir. Örgütsel yapısı zayıf ve faaliyetleri sürekli olmayan siyasi partilerde, baskı gruplarının daha güçlendirici olmasına olanak sağılayacaktır.

⁹³ Aksoy, **a.g.e.**, s.63

⁹⁴  am, **a.g.e.**, s.426-427

Merkezi yönetim biçimi, baskı gruplarının gelişmesini önleyebilecek bir yönetim biçimidir. Merkeziyetçilikten uzak yönetim biçimlerinde, karar verme yetkisi ne kadar dağılmışsa, baskı gruplarının etkileme alanı o kadar çoğalır. Ayrıca alt kademelere erişmek ve onları etkilemek, üst kademelere erişmek ve etkilemekten daha kolaydır.

İktidar partisi ile baskı grupları arasında düşünce benzerliği arttıkça, baskı gruplarının etkileme gücü daha çok artar. İngiltere’de işçi partisi işçilerin, muhafazakar parti işverenlerin isteklerine daha çok ağırlık verir.⁹⁵

Sosyalist ülkelerde baskı gruplarının etkin ve yaygın olmayışı büyük ölçüde sistemin yapısından kaynaklanır. Sabuncu’ya göre, sosyalist ülkelerde baskı grubu sayılabilecek bazı sosyal kuruluşların faaliyetleri, sosyalist formasyon içinde, devlet organlarının idari faaliyetleri üzerinde sosyalist sistemin amaçları doğrultusunda etkide bulunmak ve temel esprisi iş birliği ve denetim olan bir süreç içinde temsil ettiği kitleyi resmi çalışmaların içine çekmektir.

Bir ülkede, toplum üyelerinin siyasal sisteme ilişkin inançları ve tutumları ile siyasete ilişkin davranış kuralları olarak tanımlanabilen siyasal kültür, baskı gruplarının gücünü sınırlandıran bir diğer faktördür. Amerikalılar diğer ülkelere göre, baskı gruplarına karşı daha hoşgörülü olmalarından dolayı, baskı grupları Amerika’da daha rahat ve etkili faaliyette bulunurlar.⁹⁶

5.Baskı Gruplarının Uyguladığı Baskı Metotları

Baskı grupları, hedeflerine ulaşmak için çeşitli baskı metotlarına başvurmaktadır. Kullanılacak baskı metotları seçiminde birçok etken söz konusu olabilir. Yapılacak seçimde, baskı grupları öncelikle örgütsel yapılarını ve üyelerinin niteliklerini göz önüne alınmalıdır. Ayrıca o ülkenin siyasal yapısı ve baskı grubunun maddi gücü de uygulanacak metot seçiminde rol oynar. Baskı metotlarını uygulamada dikkat edilmesi gereken unsurlardan biri de baskı grubunun uygulayacağı baskı metotlarının uygun olmayan dönemlerde kullanmasıdır. Örneğin

⁹⁵ Turan, **a.g.e.**, s.147

⁹⁶ Aksoy, **a.g.e.**, s.64

ulusal tehlike dönemlerinde greve gitmek, baskı grubuna halk nezdinde destek sağlamak yerine halkın tepkisi ile sonuçlanabilir. Dikkat edilecek bir unsurda, ahlak kurallarının getirdiği sınırlamadır. Buna örnek olarak toplum ve devlet görevlilerinin rüşvete karşı olumsuz yaklaşımı gösterilebilir⁹⁷

5.1.Kulisçilik-Lobicilik

Bazı baskı gruplarının, siyasal sistemde kendilerini ilgilendirecek kararları alabilecek kişi ve mercilerle yüz yüze ilişkiler kurarak, onları amaçlarına inandırmaya, kendilerine yardımcı olanları maddeten ve manen ödüllendirme faaliyetlerine kulisçilik denir.⁹⁸

Lobicilik ise, “Bir grup veya topluluk adına hareket ederek hükümet kararlarını etkilemek amacıyla planlanan ve bu amaçla vatandaşlara karar vericiler arasında kurulmaya çalışılan bir tür iletişim ve bilgi alışverişidir.”⁹⁹ Yalnız burada lobiciliğin çerçevesinin doğru çizilmesi gerekir. Burada önemli olan hangi faaliyetlerin lobiciliğin tanımı içine girdiği, hangi faaliyetlerin lobiciliği tanıma içine girmediğidir. Burada üç noktaya dikkat etmek lazımdır. Birincisi; lobicilik hükümet (yasama ve yürütme) ile ilgili karar verme organlarına yönelik bir eylem olduğundan, özel kurum ve kuruluşların birtakım çevrelerce veya kişilerce etkilenmeye çalışılması lobicilik tanımının dışında kalır. İkincisi; tüm lobi faaliyetleri baştan itibaren hükümet kararlarını etkilemek amacıyla planlanır ve uygulanır. Bu açıdan hükümet kararlarını etkileyen, fakat baştan bu amaçla yönlendirilip uygulamaya konmamış faaliyetler de lobicilik sayılmamaktadır. Üçüncü olarak lobicilik, vatandaşla karar vericiler arasındaki iletişimi kuracak aracı veya temsilcilerin bulunmasını gerektirir ve dolayısıyla kendi başına sadece kendi amaçları doğrultusunda hükümet kararlarını etkilemeye çalışan herhangi bir kişi lobici ve yaptığı işte lobicilik değildir. Son olarak, lobicilik iletişim ile ilgili bir durumdur. İletişim olmadığı takdirde kararları etkileme olanağı ortadan kalkar.¹⁰⁰

⁹⁷Ker Dinçer, **a.g.e.**, s.34-35

⁹⁸ Turan, **a.g.e.**, s.138

⁹⁹ Arı, **a.g.e.**, s.153

¹⁰⁰ **A.g.e.**, s.153

Kulisçilik ve lobicilik arasında anlam olarak çok fazla bir fark yoktur ve birbirilerinin yerine kullanılabilecek kavramlardır.

Kulisçilik o ülkedeki siyasal sisteme yani yürütme-yasama organları arasındaki ilişkiye bağlıdır. Türkiye ve İngiltere gibi parlamenter sistemlerde hükümet siyasal yapının baş aktörü olduğu için, isteklerin hükümet başkanı ve üyelerine yönelmesi gerekir. Yasa teklifleri genellikle hükümetten gelmesi, parlamento üyelerinin yapacakları tekliflerde dahi hükümetin onayını almayı tercih etmeleri, parlamento üyelerini kulisçiler için birinci hedef olmaktan çıkarmaktadır. Amerikan Başkanlık sisteminde, baskı gruplarının kulis faaliyetlerinde, yasama organının yani kongre üleriyle olan ilişkiler önem kazanır. Burada parti disiplininin olmaması ve parti yapılarının zayıflığı, yasama organı üyeleri olan kongre üyelerinin güçlü olmasına olanak sağlar. Kongre üyeleri, hükümet tarafından desteklenmeksizin, uygun gördükleri her alanda yasa teklifleri önerebilir, hükümetten gelen tekliflerde de istedikleri değişiklikleri yapabilir. Kongre üyelerinin başkan karşısındaki bağımsızlıkları, baskı gruplarını yasama organı üleriyle daha yakın ilişkiler kurmaya itmiştir. Amerika güçlü bir uzmanlık komisyonları sistemine sahiptir ve yasaya son şeklini veren komisyonları güçlü kılmaktadır. Bundan dolayı her baskı grubu, kendilerini ilgilendiren konularla ilgili komisyon üyeleri üzerinde yoğunlaştırmaktadır.

Siyasal sistemin yasa ve hükümet kararlarını sürekli olarak uygulamakla yükümlü olan kesim bürokrasidir. Yasa ve karar tekliflerinin hazırlanmasında bürokrasi önemli bir rol oynar. Hükümetler faaliyetlerini düzenlerken bürokratların bilgisine, uzmanlığına ve tecrübesine sık sık başvururlar. Bu da baskı gruplarının bürokrasiye yönelme eğilimini güçlendirmiştir.

A.B.D.'de baskı grupları, kulis yapmak üzere maaşlı memurların çalıştığı bürolar kurduklarında, kimleri çalıştırdıkları ve harcamalarını federal yetkililere bildirmek zorundadır. Yasa tasarılarının komisyonlarda görüşülmesi sırasında, baskı grubu temsilcileri de gelip bilgi verebilir ve görüşlerini duyurabilir. Oturumların açık olması ve aynı konuda farklı istekleri olan grupların, ayrıca hükümet temsilcilerinin, bürokratların söz hakkına sahip olması, etkileme olanağını, tek bir grubun tekelinden çıkararak, görece bir denge sağlamaktadır.

İngiltere’de siyasal sistemin parlamenter sistemi olması dolayısıyla, baskı gruplarının Avam kamarasından çok hükümet üyelerine ve bürokrasiye yönelmesine neden olmuştur. Hükümet ve bürokrasi bir karara varacağı zaman, kararın etkileyeceği grupların temsilcileri ile görüşmeyi bir gelenek haline getirmiştir. Almanya’da yasa hazırlıklarında, ilgili kurumların temsilcilerine danışılması yasal zorunluluktur.

Türkiye gibi siyasal gelişmeye devam eden toplumlarda ise baskı gruplarının faaliyetini denetleyen ve yönlendiren bir anlayış ve hukuk çerçevesi gelişmemiştir. Bunun iki olumsuz sonucundan söz edilebilir. Birincisi; daha iyi örgütlenmiş ve becerisi yüksek olan baskı grupları, denetim yokluğunda avantajlı hale geçerek daha etkin olma olanağını elde eder. İkincisi; kural yokluğundan dolayı gerek siyasal kadroları gerek bürokrasiyi, hangi ilişkilerin uygun, hangilerinin uygunsuz olduğu hakkında duraksamalara itmekte, bir yandan olağan ilişkiler şüphe yaratırken, diğer yandan uygun olmayanlar hoşgörü ile karşılanabilmektedir.

5.2.İkna

Baskı gruplarının en çok kullandığı ve başarı sağladığı baskı metot, ilk evrede inandırma (ikna) yoluyla olur. Akad ikna olmayı kandırma kelimesi ile tanımlıyor. Yasa tasarısı hazırlanma sürecinde devreye girerek, baskı gruplarının çıkarları doğrultusunda bir yasa çıkarılması için, girişimlerde bulunmaktır. Esin’e göre, baskı grupları savundukları yönün kamu yararı yönü olduğu, toplumun büyük kesimini bu şekilde düşündüğünü ispat etmeye çalışır.¹⁰¹

Bu iki yolla olur; ya tasarı ilgililerce hazırlanır, görüşü alınmak üzere baskı gruplarına gönderilir, ya da tasarı aşamasında ilgililerle ilişki kurularak baskı grubu yetkilileri de yasa tasarısının yazılmasına katkıda bulunabilir. Baskı grubu daha çok ikinci yolu tercih etmektedir. Üstelik bu yol, yasa koyucunun da işine gelir. Çağdaş devlet anlayışının “sosyal” niteliği, iktidarın hemen hemen her alana el atmasını, düzenlemeler yapmasını ön gördüğüne göre, yasa koyucunun her sorunu derinlemesine bilmesi ve araştırmasını gerektirir. Günümüz koşullarında bunun

¹⁰¹ Aksoy, **a.g.e.**, s.67

olanaksız olmasıdır. Zaten yasa koyucunun elinde böylesi bir araştırmayı yapacak ne yeterli bir mali gücü ne belgesel kaynakları ne de teknik yeteneği vardır. Bir konuda uzmanlaşmış kişilerin hazırladığı metni, bu nedenle memnuniyetle karşılanabileceği söylenebilir. Baskı gruplarının kendilerini ilgilendiren konularda sürekli, bilgi toplaması, yayınları izlemesi, araştırma yapması varlıklarını sürdürebilmesinin asgari koşuludur. Bunları bir yasa tasarısı halinde yasa koyucuya sunması, bu konuyu bilmeyen veya fazla ilgi duymayan kişi için gerçekten büyük bir yardımdır.¹⁰²

Ele alınan konulara ilişkin verilerin toplanması, eksiksiz, özenli ve objektif şekilde rapor haline getirilerek, ilgililere, devlet görevlilerine ve medya mensuplarına sunulması, baskı grubunun “ciddi” ve “güvenilir” bir teşekkül olduğu izlemini verir.¹⁰³

İkna etmenin diğer bir yolu da görüşmelerdir. Baskı grubu yöneticileri, yasalarla ilgili çalışmaların yapıldığı dönemlerde parlamenterler, hükümet yöneticileri ve ilgili bürokratlarla görüşerek, bu konularla ilgili bilgiler vererek onları aydınlatmaya çalışır. Yasayı gruplar kaleme alsalar dahi, yine de idarenin yetkili bürosunun görüşünü almayı ister. Milletvekilleri ile görüşmelerinde, idarenin o konuda kendileri ile anlaşma içinde olduklarını söylerlerse, bunun milletvekilleri üzerinde olumlu bir baskı yapacağını bilmektedir. Bu da baskı grubunun çalışmalarını başarıyla yürüttüğünün bir delilidir.

Baskı gruplarının idareyle ilişkisi, sadece yasa hazırlamaya yönelik değildir. Amaçlarına uygun bir politikanın yürütülmesi için ilgilileri etkilemeye faaliyetinde bulunur ve idarenin yeniden örgütlenmesi söz konusu olduğunda görüşlerini kabul ettirmeye çalışmakla birlikte kendilerine bağlı yardımcı olacak idari personelin seçilmesi ve atanmasında payları olmasını ister. Böylesine yakın ilişkiler bazen sakıncalar doğurabilir. Bu da zamanla idarecilerin, grupların çıkarlarını tümüyle benimseyen, onların amaçlarını değişik kademelerde savunan, sözcülüğünü yapan organlar haline getirmiştir. Çoğu ülkede idareciler, baskı grupları ile yasa tasarılarını

¹⁰² Akad, **a.g.e.**, s.91

¹⁰³ Daver, **a.g.e.**, s.239

görüşmek için komisyonlar kurar. Örneğin Çalışma Bakanının işçileri, Ticaret Bakanının işverenleri savunması, uzlaşmayı güçleştiren bir faktör olarak görülür.¹⁰⁴

Kısacası ikna yolu, baskı gruplarının kendi uzmanlık alanlarında, siyasi karar alma merkezlerini bilgilendirerek alınacak kararların kendi istekleri doğrultusunda çıkmasını sağlamak için yaptıkları çabalaradır. Baskı grubu bu çabaların sonuç vermemesi halinde, sonuç alabilmek için diğer baskı metotlarını deneme girişiminde bulunur.¹⁰⁵

5.3.Tehdit

Baskı grubu, kendi çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecek kararın gerek hazırlanması gerekse parlamentoda görüşülmesi sırasında, yasa koyucularla çeşitli görüşmelerde bulunur. Bu görüşmelerde başarılı olamazsa yasanın onaylanmasını önlemeye çalışır. Bunda da başarılı olamazsa, yasanın geri çekilmesi halinde çaba sarf eder. İşte ikna ile başarılı olamadıkları bu aşamada tehdit metoduna başvurabilir. Baskı grupları tehdit metodunu kararın hazırlanması sırasında da gündeme getirebilir. Fakat bunu genelde üstü kapalı olarak dile getirmektedir.

Tehdit metotlarından biri; genelde bir dahaki seçimde “yeniden seçilemeyecekleri” parlamenterlere söylenerek yapılan “şantaj” dır. Parti çalışanları veya parlamenterlerden memnun olmayan baskı grupları, üyelerini bu parlamenterlere karşı kışkırtarak, oy vermemeleri yönünde çaba gösterir.

Tehdit metodunun bir başka şekli ise, baskı gruplarının istek ve görüşlerini dikkate almayan parlamenterleri çeşitli yerel kampanyalar açarak, medya kanalıyla veya diğer kanallar vasıtasıyla kendi üyelerine ve halka şikayet etmektir. Kimi zaman kapı kapı dolaşıp imza toplamak, ilgililere bir sürü mektuplar, telgraflar göndererek veya telefonlar ederek parlamenterlerin gözünü korkutmaya çalışır. Meclis kürsülerini ve koridorlarının işgal etmek gibi başka zorba eylemler de vardır.

¹⁰⁴ Akad, **a.g.e.**, s.92

¹⁰⁵ Aksoy, **a.g.e.**, s.69

Kabine bunalımların sürdüğü ülkelerde baskı grupları, kendi üyeleri veya dostları olan parlamenterler aracılığıyla kabineyi devirme tehdidinde bulunmaktan çekinmezler.

Memurlara yapılan tehditler bunların meslek hayatıyla ilgilidir. Memurları atamanın veya işten çıkarmanın iktidar partisinin iki dudağı arasında bulunduğu ülkelerde, devlet memurları birleşen çıkarların baskılarına karşı koymada oldukça güçsüzdür. Fransa gibi memurların korunmasının en yüksek olduğu ülkelerde bile baskı grupları, memurları işten attırmayı başaramazsalar bile, kendileriyle birlikte hareket eden parlamenterler vasıtasıyla, kendilerine karşı gelen memurun yerini değiştirmek, geç terfi ettirmek veya kendileri ile uyumlu çalışabilecek başka bir memurun atanmasını sağlamak gibi ceza metotlarına başvurabilmektedir.

Baskı gruplarının başvurdukları başka bir yöntem de bir politikacıyı veya devlet memurunu özel yaşamındaki bazı yönlerini ileri sürerek “şantaj” yöntemiyle “avuçlarının içine almak” tır.¹⁰⁶

5.4. Para ve Rüşvet

Baskı grupları, yasaların hazırlanma sürecinde, yasalaşması sürecinde ve yasalaştıktan sonra, hükümet tarafından uygulanması için yapılan düzenlemeler esnasında ilişkiler sürdürürken, siyasi otoriteleri etkilemek amacıyla, maddi açıdan bağımlılık yaratarak, siyasi mekanizmada yer alanların borçlu duruma ya da minnet altına sokulması da para metoduyla mümkündür. Bunu iki yolu vardır.¹⁰⁷

İlki, siyasi partilere ve adaylara para yardımı yapılmasıdır. Birçok ülkede işçi sendikaları sosyalist partilere yardımda bulunmaktadır. İşverenler ise seçim zamanlarında daha çok sempati duydukları ve kendi çıkarlarına kayıtsız kalmayan muhafazakar partilere maddi yardımda bulunur. Amerika’da bazı işverenler aday olan kişilere (bakan, senatör, vali gibi) seçim kampanyası masraflarını karşılamak için özel ödenekler ayırır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Meynaud, **a.g.e.**, s.67-68

¹⁰⁷ Ker Dinçer, **a.g.e.**, s.38

¹⁰⁸ Daver, **a.g.e.**, s.239

İkinci ise, rüşvettir. Bunun uygulanması için iki yola başvurulur. Bu yollardan ilki; iş yemekleri, hafta sonu tatilleri, bayram ve yeni yıl armağanları, yurt içi ve yurt dışı geziler düzenlenmesi gibi yolları kullanarak, ilgililerin dostluklarını kazanarak, ileride kendilerinin çıkarları yönünde kararların çıkmasını sağlamaktır. İkincisi ise, iktidar yetkililerinin baskı grubu yöneticilerince doğrudan maaşa bağlanmasıdır. Böylece rüşveti alan iktidar yetkilisi, zamanla baskı gruplarına bağımlı hale gelir ve baskı grubunun istekleri dışına çıkamaz. İşte bu nedenle baskı grubu ile iktidar ilişkilerinin “bozulmuş, çürümüş ilişki biçimi” olan bu evresine korupsiyon (corruption) denir.¹⁰⁹

5.5. Hükümet Çalışmalarını Engelleme (Sabotaj)

Baskı grupları, mali araçlarla hükümet icraatlarını baltalamak için çeşitli yollara başvurur.

Bunlardan birincisi kamu kuruluşları ile iş birliği yapmayı reddetmektir. Bu da resmi makamları güç duruma düşürerek, idari işleri engeller. Buna örnek 1950 yılında “Demir Çelik Federasyonu”, Sosyalist İşçi Hükümetinin demir ve çeliği millileştirmesine karşı çıkmış ve hükümeti bu konuda desteklemeyi reddetmiştir.¹¹⁰

İkincisi ise; finansal krizler yaratarak maliye ve hazine üzerinde baskı yaratmaktır. Mevduatların bir anda çekilmesi spekülasyon şeklinde döviz satın alınması veya satılması ile bankaların döviz rezervlerinde meydana gelen ani değişimler sonucu döviz fiyatlarının dalgalanması, siyasi iktidarı bir takım ekonomik tedbirler almaya zorlamış ve bu da iktidarı zor duruma düşürecek olan ekonomik krizlere sebep olmuştur.¹¹¹

Üçüncüsü ise, vergileri ödemeyerek hükümeti zor duruma düşürmektir. Ayrıca baskı grubu yöneticilerinin talimatıyla, kendilerine bağlı işletmelerin devlet kasalarındaki emanet ve sair paranın çekilmesinin telkin edilmesi maliye ve hazine üzerinde baskı kurulmasına neden olmuştur.¹¹²

¹⁰⁹ Akad, **a.g.e.**, s.97

¹¹⁰ Meynaud, **a.g.e.** s.71

¹¹¹ Aksoy, **a.g.e.**, s.73

¹¹² Ker Dinçer, **a.g.e.**, s.40

5.6.Doğrudan Eylemler

Baskı gruplarının, çıkar ve isteklerinin kabulü için yasaların hazırlanması esnasında ya da yasaların kabulünden sonra hükümet tarafından uygulanması esnasında yasa koyucuları ve yasa uygulayıcısı olan hükümet ilgilileri ile birtakım görüşmelerde hedeflerine ulaşmak için kulis yapma, ikna, tehdit, parasal yardım ve rüşvet gibi olağan baskı metotlarını uygulayarak siyasal otoriteyi etkilemeye çalışmaktır. Eğer baskı grupları bunda başarılı olamazlarsa, üyelerini ve kendisine sempati duyan taraftarlarını harekete geçirmek suretiyle birtakım eylemlerde bulunurlar. Bunlara doğrudan eylemler denir. Gösteri, miting, boykot ve grevler doğrudan eylemlerdir. Bu yolun tercihi, siyasal sistemin duyarsız davranması karşısında ortaya çıkabileceği gibi, baskı grubunun zayıf örgütsel bir yapıya sahip olması ve olağan yolları kullanamaması sonunda da belirebilir. Burada amaç, kamuoyunun ilgisini çekmek, siyasal sistemin sorumlularına, sorunun sandıklardan daha önemli olduğunu göstermek olabilir. Buna ek olarak bu tür faaliyetlerin, üyelerinin dayanışmasını artırmak ve tatminsizlikleri için bir boşalma olanağı sağlamak gibi, siyasal süreci etkilemekten çok, baskı grubunun içsel sorunlarına cevap vermesi amacıyla da uygulanmış olabilir.¹¹³

Yasalara uygun olarak düzenlenen yürüyüşler, gösteriler, açık hava toplantıları ve forumlar gibi eylemlerin amacı; siyasal iktidarı ellerinde tutanları alacakları kararlarda uyarmak, kararın ilgi alanının genişliğini ve kapsayacağı kişilerin durumunu onlara anlatmak ve bu yoldan baskı yaparak söz konusu çıkarlara uygun yasal düzenlemelere gitmenin zorunluluğunu kabul ettirmektir. Bazen yolların kapanması, sosyal yaşantıyı kısmen de olsa felce uğratması sonuçlarını doğurduğu için bu yöntem “uygar itaatsizlik” denmektedir. Fakat bu şiddet dışı bir yöntemdir. Yasal ilkelere uygun yönde eyleme geçerek istek ve dileklerini, kamuoyuna ve iktidar çevrelerine iletilmesi olayı; etrafı kırıp dökmeye, kişilerin can ve mal güvenliğini zedelemeye yönelik olamaz.¹¹⁴

¹¹³ Turan, a.g.e., s.145

¹¹⁴ Akad, a.g.e., s.94-95

Akad tarafından “uygar itaatsizlik” olarak tarif edilen “sivil itaatsizlik hakkı” demokrasilerde direnmenin bir hak olarak algılanması ile temellendirilmektedir. Yasaya aykırı, kamuoyuna açık, şiddetsiz ve vicdani olarak ve aynı zamanda siyasi nitelikli bir yasayı ya da hükümet politikasını veya kararını engellemeye kalkan kimse sivil itaatsizlik işlemiş olur. Ökçesiz’e göre yapılan eylemin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesinin ön koşulu şiddetsiz olması gerekir. Kendi çıkar ve istekleri doğrultusunda yasal düzenlemeler yapılmasını sağlamak amacıyla, yürüyüşler, gösteriler, açık hava toplantıları ve forumlar gibi eylemler düzenleyen baskı gruplarının uyguladığı bu yönetime sivil itaatsizlik denir. Sivil itaatsizlik alınan kararlardan geri dönülmesi için grup üyeleri tarafından planlı şekilde bazı yasaklamaların çiğnenmesidir. Ancak bu eylemler şiddet unsuru taşımamalıdır. Küçükömer’e göre sivil itaatsizliğe örnek olarak yollara barikat kurulması, binalara ve köprülere pankart asma, araçlara yumurta fırlatma gibi sosyal hayatın belli bir kesiminin belli bir süre için duraklatılması amaçlı gösteriler sayılabilir.¹¹⁵

Baskı gruplarının uyguladığı ikinci yöntemi grevlerdir. Burada grevden bahsederken işçi işveren arasındaki ücret anlaşmazlığından doğan klasik grevlerin yanında, öğrencilerin derslere girmemesi, bir kısım tüccarın bazı malların ithal veya ihracatını durdurması, memurların iş bırakması veya yavaşlatması, perakende satış yapan dükkanların zarar etmesi nedeniyle dükkanlarını kapatmaları gibi eylem biçimleri grev sözcüğü içine girer. Yalnız burada amaçlarına ulaşabilmek için belli bir süre işlerini bırakmaları veya tatil etmeleri gerekmektedir. Baskı grupları olağan baskı metotlarından hiçbir sonuç alamazsa, bu metodu uygulamaya koyabilir. Ekonomik alanda grevlerin uygulanması toplumu ne kadar etkilediği, kitleyi sıkıntıya soktuğu, devlet bütçesinde verdiği zararlar ortadadır.¹¹⁶ Grevler, toplum üzerinde bazen olumlu bazen olumsuz etki yaratabilir. Siyasi mekanizma haklı bir nedene dayanan ve halk desteğinin sağlandığı grevlerden etkilenebilir. Haksız nedenlerle yapılan grevlerden baskı grupları zarar görebilir. Grevler topluma da zarar verdiği zaman, toplumun bu eyleme olumlu bakması olasılığı ortadan kalkar. Grev adı altında toplanan eylemler kısa sürede sonuç vermektedir. Ancak bu metoda

¹¹⁵ Aksoy, **a.g.e.**, s.70-72

¹¹⁶ Akad, **a.g.e.**, s.97

başvuran baskı gruplarının haklı nedeni olmalıdır. Aksi halde grev metodu ters tepmekte ve bunu uygulayan baskı gruplarını olumsuz etkilemektedir.¹¹⁷

5.7.Hukuksal Yollar

Baskı grupları, yasa tasarılarının parlamentoda görüşülmesi esnasında, yasaların kendi çıkar ve istekleri doğrultusunda çıkması için, kendilerine yakın parlamenterler kanalıyla, soru önergesi verilmesi, görüşme açılması gibi metotları kullanarak iktidar çevrelerini zorlamaktır. Yasalar çıktıktan sonra hukuksal yollara başvurarak, yasanın kendi çıkarları doğrultusunda değiştirilmesi veya iptal edilmesi için mücadele verir. Bunun için anayasa mahkemesine başvurarak ve yetkili birimleri harekete geçirerek yasanın iptalini isteyebilir. Hükümetin ve idarenin birtakım uygulamalarını, hukuka aykırılık gerekçesiyle Danıştay’a başvurarak iptal ettirebilir. Danıştay idari uyuşmazlıkları, idari davaları görmek ve çözümlemek yanında, Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen kanun tasarıları hakkında görüş bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartları ve sözleşmelerini incelemek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla yükümlüdür. Buradan anlaşılacağı üzere, idarenin uygulamalarından doğacak anlaşmazlıklarda yetkili tek çözüm yeri Danıştay’dır. Yani idarenin tüm uygulamaları yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamaz.

İdarenin, iktidar çevresinde yer alan siyasal karar merkezlerinden olduğu için baskı grupları ile sürekli ilişkide bulunarak, ortak karar alınmasına katkıda bulunan örgütlenmiş gruplardan birini oluşturduğunu bildiğimize göre, Danıştay gibi idari yargı organları da yapıları ve işlevleri açısından idare gibi aynı görev ve eylemleri yerine getirdiklerinden, onları da “siyasal karar oluşturan merkezler” olarak görebiliriz. Danıştay gibi Anayasa Mahkemesi de aynı siyasal niteliğe sahiptir. İktidar meşruluğunu toplumdaki geçerli değer yargılarından, inançlardan aldığına göre, buna uygun kuralların, düzenlemelerin ve uygulamanın aynı yönde işlemesi doğaldır. Yargı organlarını da böylesi bir oluşumun dışında tutmak, onlara tam bağımsızlık tanıyarak tarafsız hukuk uygulayıcıları olarak görmek; mümkün değildir. Buradan da Danıştay, Anayasa Mahkemesi gibi kamusal yargı organlarının da yapısal ve işlevsel özelliklerinden dolayı hem baskı grupları ile

¹¹⁷ Ker Dinçer, **a.g.e.**, s.37-38

hem de hükümet ve idare ile ilişki ve diyalog içinde olmak zorundalar. Anayasamız, dolaylı yoldan kişilere ve gruplara yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleme yolunu açmıştır. Danıştay bazen hükümet ve idare lehinde karar verirken bazen de hükümet aleyhine karar verebilmektedir. Anayasa Mahkemesi yasaların tamamını veya bir kısmını çeşitli baskı gruplarının itirazı ve siyasal partilerinin açtığı davalar sonucu iptal edebilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, meslek kuruluşları ve baskı grupları olağan tüm baskı metotlarını kullanarak hükümet ve idarede başarılı olamadığı zaman, meşru hukuk yollarını kullanmak yoluyla iktidarın verdiği bir kararı, yargı mercileri kanalıyla yasal yoldan iptal ettirebilmektedir.¹¹⁸

5.8.Kamuoyunu Etkileme

Baskı grubu, kendi çıkar ve isteklerinin toplumun önemli bir kesimi olan kamuoyu tarafından kabul ve destek görmesinin ister. Baskı gruplarının kamuoyu tarafından sempati ile karşılanması, onların siyasi otoriterleri kendi çıkar ve istekleri doğrultusunda etkilemesini kolaylaştırır. Abadan'a göre, baskı grupları kamuoyunu etkilemek için iki yol kullanırlar. Birincisi kamuoyuna yeni bilgiler sunarak onları aydınlatmak ve kendi çıkarları ve görüşleri doğrultusunda bir ortam yaratmak, diğeri ise; kendi çıkarları doğrultusunda yasa koyucuyu ve iktidarı etkilemektir.¹¹⁹ Baskı grupları, sürekli değişen siyasal bir ortamda, kamuoyunun değişen his ve ihtiyaçlarını siyasal ve sosyal yapıya yansıtma görevlerini üstlenir. Kamuoyunu belirli konularda uyarır ve aktif halde tutarlar.¹²⁰ Baskı grupları medya yoluyla ile propaganda aracını kullanarak, kendi istek ve savundukları davalara karşı kamuoyunu inandırmaya çalışır. Basın gruplarının ellerindeki basın, bu amacı gerçekleştirebilecek araçlardan biridir. Bu yüzden herkesin okuduğu gazetelere ve bilhassa büyük gazetelere önem vermek zorundadır. Baskı grupları gazetelere her günkü istek ve görüşlerini, bilgi ve malzemeyi gönderir. Gazeteler baskı gruplarının göndermiş olduğu bilgi ve belgelerin bir kısmını parasız yayınlar. Fakat durum her zaman böyle olmaz. Bu hizmetlerin karşılıklarının ödenmesi çeşitli yollarla olur.

¹¹⁸ Akad, **a.g.e.**, s.98-106

¹¹⁹ Coşkun.Can Aktan, Hakan Ay, Hilmi Çoban, **a.g.e.**, s.12

¹²⁰ Şahim, **a.g.e.**, s.38

Doğrudan doğruya para verme ya da abone olma, ticari reklam verme gibi.¹²¹Bazı güçlü baskı gruplarının kendi özel yayın organları vardır. (Sendikalar ve çeşitli meslek gruplarının çıkardığı gazete ve dergiler gibi) Bunun dışında daha örtülü bir biçimde, yüksek tirajlı günlük gazetelerin büyük sermaye gruplarının ve iş çevrelerinin etkisi ve nüfuzu altına girdikleri görülür. Böylece görünüşte bağımsız, fakat mali yönden bağımlı olan bu gazeteler, bağlı oldukları grupların görüşlerini yayma ve yansıtma açısından küçük çaplı özel yayın kuruluşlarına nazaran daha çok başarılı olmaktadır.¹²²

İmza kampanyaları düzenlemek, yürüyüş yapmak, açık hava gösterileri ve forumlar düzenlemek kamuoyunu etkilemek amacıyla yapılan faaliyetlerdir.¹²³

Bu bölümde baskı gruplarının siyaset bilimcileri tarafından yapılan tanımlamaları teorik olarak irdelenmiştir. Baskı grupları kavramının genel tanımı ve özellikleri, temel işlevleri, diğer gruplarla ilişkileri, sınıflandırılması, gücünü etkileyen faktörler ve uyguladığı metotlar geniş şekilde ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, devlet işadamları ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak, Cumhuriyet'in kuruluşu ve daha sonraki dönemler olmak üzere tarihsel arka plan çerçevesinde incelenecektir.

¹²¹ Meynaud, **a.g.e.**, s.62

¹²² Kapani, **a.g.e.**, s.222-223

¹²³ Akçalı, **a.g.e.**, s.147

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLET İŞADAMI İLİŞKİLERİ

1.Türkiye’de Özel Sektörün Dünü Bugünü

1.1.Osmanlı’da Ticaret ve İşadamları

Türk İktisadi Tarihi üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmında, toplumun kültürel dokusuna yerleşmiş olan girişimcilik faaliyetlerine ilişkin toplumsal tavrın toplumdaki, iş davranışına ve iktisadi gelişmeye olumsuz baktığı yollu genel-geçer fikre katılmaktadır. Bu çalışmalar, Türk iktisadi tarihi çalışmalarında girişimcilik faaliyetlerinin öneminin tanınmadığı ve bu etkinliklere karşı gelenekselleşmiş bir saygı yoksunluğu fikrini vurgular.¹²⁴ Osmanlı İmparatorluğu döneminde gayri-müslimler tarafından yapılan ticarete, Müslüman kesimin katılmadığı veya çok sınırlı katıldıkları yönünde görüşler vardır. İslam dinine göre ticaretin gayriahlaki olduğu savı oldukça yanlıştır. İslam dini, Hristiyanlığın aksine, para kazanmaya yönelik çalışmalara gayriahlaki bir değer yüklememektedir. Hz. Muhammed’in ticaretle uğraşması gerçeği bile bu savların anlamını çürütmeye yeterli niteliktedir. Osmanlı yöneticilerinin, Müslümanlar ve gayri-müslimler arasındaki ticari alışverişe girilmesine sıcak bakmamış savı da gerçekleri yansıtmamaktadır. Kafadar’ın yaptığı çalışmaya göre, ne Osmanlı yöneticilerinin ne de din yetkililerinin Osmanlı tüccarlarının gerek imparatorluk içerisinde gerekse dışında yabancılarla ticaret yapmalarını yasaklama yönüne gittiklerine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Aynı çalışmada Osmanlı tüccarlarının 15.yüzyıldan 17.yüzyıla kadar İmparatorluk dışında yoğun ticari ilişkilere girmiş olduklarının da belgesi sunulmaktadır.¹²⁵

Klasik Osmanlı Ekonomisi tımar rejimi, vergileme ve buna bağlı müsadere sistemi ve narh uygulaması arasındaki hassas dengelere dayanıyordu. Buna bağlı olarak ekonomik kötü gidişin önlenmesi için kurumların ıslahı yoluna gidildi. Eski

¹²⁴ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, Şubat 1995, S.64

¹²⁵ A.g.e, s.65

tımar sistemini reforme ederek devam ettirme, vergi artırımı, sikkenin değerinin düşürülmesi ve müsadere sistemini işletmek. Fakat alınan bu önlemlerde hiçbir başarı sağlanamadı.¹²⁶

Müslümanların kültürel nedenlerle ticaretten uzak tutulduğuna dair savlar gerçekleri yansıtmasa da bu görüş gerek 1908-1918 yılları arasında Jön Türk deneyiminde gerekse Türk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki milliyetçi söylemde önemli bir yer tutar. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Müslüman Türklerin ticaretten uzak kalma nedeni, İmparatorluğun, endüstri devriminden sonra Avrupa'ya bağlanma biçimiyle açıklanır. Ülkedeki geleneksel sanayi Avrupa'nın modern sanayi karşısında rekabet gücünü yitirmiş ve Osmanlı 18.yüzyıldan itibaren gerileme dönemine girmiştir.¹²⁷

Siyasal ve ekonomik çöküntü 1838 yılında İngilizlerle yapılan Balta Limanı Ticari Antlaşması ile hızlanmıştır. Osmanlı bu antlaşma ile dış ticaretteki avantajların ve vergilerin kaybediyordu. Kapitülasyonlar Avrupalı tüccarlara dış ticarete avantajlar getiriyordu. Osmanlıda hem Müslüman ve hem de Gayri-müslim tüccarlar dezavantajlı duruma düşmüşlerdi. Bu durumda Rum-Ermeni ve Yahudi kökenli zımmi tüccarlar aynı avantajları elde edebilmek için Avrupalı devletlerin himayesine girmeye başlamışlardı. 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Avrupalıların Osmanlı Devletindeki Hristiyan azınlıklar üzerinde haklar elde edince, bu himayeler gelişti. Daha öne o ülkenin konsoloslukları gayri-müslim tüccarları tercüman olarak göstererek berat verirken, şimdi onlara pasaport vererek vatandaşlıklarına geçiriyorlardı. Bununla birlikte bu kişiler artık ticari faaliyetlerini, Osmanlı yasalarından ve mahkemelerinden bağımsız olarak ve yerli tüccarların ödemek zorunda oldukları vergilerin çoğunu ödemededen sürdürmeye başladılar.¹²⁸

Müslümanların ticari yaşamdan çekilmelerinin bir nedeni olarak ta Tanzimat döneminde (1839-76) Müslüman kesimlere cazip iş olanakları sunan modern bir bürokrasinin yaratılması olgusuydu. Devlet bürokrasinde parlak bir gelecek, ticaret

¹²⁶ Alkan, **a.g.e.**, s.51-52

¹²⁷ Buğra, **a.g.e.**, s.65

¹²⁸ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 11.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017
s.166

ve iş hayatını ikinci sınıf bir meslek haline sokmuştu. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilk döneminde gözlenen bu olgu, derin kökleri olan kültürel bir olgu değil, toplumsal tarihin özgül bir dönemin sonuçlarıydı.¹²⁹

Avrupalı şirketlerin zamanla gayri-müslim Osmanlı uyrukluları aracı olarak çalıştırmaları ve bu kişilerin ticari faaliyetlerde avantajlı hale gelmeleri, Müslüman tüccarları ticari alanların dışına itmeye başlamıştır. Bu itilme süreci sonunda siyasi otoritenin yerli üretici ve yerli tüccar kesiminin oluşturulması çabaları izlemiştir.

Bu eğilimin güçlü merkezi politikalara dönüşmesi Jön-Türk hareketinin ve onun devamı olan İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) yönetiminin, zamanla Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlarda toprak kaybetmesiyle birlikte Osmanlı ekonomisinin de çökmesine sebep olmuştur. Avrupalı tüccarı ve onun temsilcisi olan Gayri-müslimleri avantajlı hale getirirken varlığını sürdürmeye çalışan Müslüman küçük üretici ve esnafı büyük zararlar görmesine neden olmuştur.

Bu süreç zamanla toplumsal tepkilere neden olmuş ve bu da İTF yönetimin ekonomiye yeni biçim verme arayışına itmiştir. 1914 yılında “Müslüman Boykotajı” ile Müslüman halkın gayri-müslim esnaftan alışveriş yapmamaya çağırması ve Müslüman esnafların adını içeren listeler halka dağıtılmış ve geniş kampanyalar açılmıştır. Bu tepkileri İTF yönetimi Müslüman esnafı destekleyici politikaları takip etmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması 1913 tarihli Teşvik-i sanayi Kanunu, İtibar-ı Milli Bankanın kurulması, yeni Gümrük Kanunu, Milli İstikraz Tahvillerinin çıkarılışı ile liberal ekonomik politikalar terkedildi. ve yerli girişimci sınıfının yetiştirilmesini sağlayan merkezi bir politikanın temelleri atılmış oldu.¹³⁰

1915 yılında 264 fabrikanın 214 ü özel kişi mülkiyetinde, 22 fabrika kamu kuruluşu ve 28 fabrika çok sermayelidir. 214 fabrikanın %19,6'sı (42 fabrika) Müslümanlara ait %80,4'ü (172 fabrika) gayri-müslim azınlıklara aittir.¹³¹ İTF 'nın ulusal ekonomiyi geliştirme çabalarının ikinci ögesi o dönemde kurulmuş olan sanayi ve bankacılık alanında kurulmuş olan anonim şirketlerdir. İttihaçılar bu anonim şirketler sayesinde o anda ülkede hüküm süren sermaye sıkıntısına çözüm bulmak

¹²⁹ Buğra, **a.g.e.**, s.66-67

¹³⁰ Alkan, **a.g.e.**, s.53-54

¹³¹ Buğra, **a.g.e.**, s.67

istemektedirler. İTF yönetimi altındaki 1908-1918 yılları arasında 24 bankanın kurulduğu, bunlardan 6'sı yabancı, biri Ermeni azınlık diğerleri ise Müslüman Türkler tarafından kurulmuştur. Bu yıllar arası kurulan bankaların kurucuları arasında iktidar partisinin üyeleri dışında, çok sayıda ileri gelen toprak sahibi ve tüccar da bulunmaktadır. Hükümetin teşviği ile “tüccar dernekleri” etrafında örgütlenen toprak sahipleri, tüccarlar ve esnaf, İttihatçıların oluşturmaya çalıştığı ulusal girişimci sınıfın toplumsal dokusunu oluşturmaktaydı.

İTF, “gelişmeye başlamış Türk burjuvazisinin öncü kolu” olarak adlandırılmıştır. Gerçekten de İttihatçılar Müslüman kesimin oluşum halindeki iş hayatında en ön saftaydılar. İttihatçılar atılgan iş adamlarını kalmadılar, bizzat iş adamı oldular. Bu dönemde özel çıkarların alanı ile kamu politikasının alanı birbirine girmiştir. İttihatçıların o dönemde revaçta olan devlet-özel sermaye ortaklığı modelinden dolayı, özel firma ile kamu firması ayrımları da netliğini yitirmiştir.¹³²

Yeni Cumhuriyet ile gelişecek olan devlet-iş adamı ilişkileri siyasal elitin yol göstericiliği altında bir milli burjuvazinin oluşturulması isteği şekillendirecektir. Dolayısıyla, “oluşturulan” girişimci tipi de başlangıçta merkezi politikalara fazlasıyla bağımlı bir konumda doğmuş olacaktı. Siyasal değişim nedeniyle dönemsel farklılıklar gösterse de Türkiye’de “merkeze bağımlı iş adamı kimliği” ni koruyacaktır.¹³³

1.2.Cumhuriyet’in Kuruluş Döneminde Devlet ve İşadamı İlişkileri

Kurtuluş Savaşı (1919-1923) ve Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllardaki sosyo-ekonomik gelişmeler, Osmanlı Devletinden devir alınan yapı üzerine oturtulmuş ve onun izlerini taşımaktadır. Cumhuriyet döneminde köklü değişiklikler yapılsa da geçmişle bağları koparmak o kadar kolay olmamaktadır. Cumhuriyet dönemini iyi değerlendirebilmek için Osmanlıdan devralınan mirası iyi bilmekte yarar vardır.

¹³² A.g.e., s.67-74

¹³³ Alkan, a.g.e., s.54

Osmanlı devletinde ekonomik düzen, büyük ölçüde toprağa ve tarıma dayanıyordu. 18. Yüzyıldan itibaren Cumhuriyetin kurulduğu yıllara kadar ekonomik yapı sadece geri değil, aynı zamanda iç bütünlükten yoksundu ve ekonomik alt sektörler birbirini tamamlayıcı fonksiyonları yerine getiremiyordu. Tarım büyük ölçüde öz tüketime ve birazda yerel pazarlar için üretim yapıyordu. Avrupa’da sanayi devrimi ile birlikte makinaya dayalı sanayi üretimine geçerken, Osmanlı devletinde sanayi üretimi kol gücüne dayalı küçük atölyelerde yapılıyordu ve kendi kendine yetiyordu. Osmanlının son döneminde gelişen hizmet sektörü, ulaştırma, bankacılık ve dış ticaret gayri-müslim tüccarlar sayesinde Osmanlı ekonomisinden çok, Kapitalist Batı Avrupa ekonomileri ile bütünleşmiş gibiydi.¹³⁴

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde Avrupa’da gelişen milliyetçilik akımları sayesinde Balkanlarda yaşayan ve Osmanlıya tabi olan Hristiyan orta sınıflar iç ve dış ticarete aktif olamaya başlamışlar ve kendi entelektüel milliyetçi gruplarını oluşturarak Balkanlarda Bulgarlar ve Romenler dini kimlik yerine milli kimliklerini öne çıkararak zamanla milli Bulgar ve Romanya devletinin kuruluşunu sağlamıştır. Daha önce Osmanlı tebası sayılan gayri-müslimler 1856 yılında yapılan anlaşmayla “azınlık” statüsü kazanmışlar. Avrupa devletlerinden aldıkları pasaportlarla ayrıcalıklı ticaret yapmaya başlamalardır.¹³⁵

Avrupa’da başlayan milliyetçilik akımları sonucunda, Avrupa’da ve Osmanlı topraklarında yeni birtakım ulus-devletler kurulmaya başlamıştır. Avrupa’da başlayan bu milliyetçilik akımları, Osmanlı toplumunda ve yönetiminde milliyetçi siyasi elitlerin oluşumuna yol açmıştır. Osmanlıda yapılan reformlar ve yönetime gelen İTF sonrası, Osmanlı devletinin yıkılışı ve Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte, birçok gayri-müslim Avrupa’ya göç etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gayri-müslim tüccarların yerine Müslüman-Türk tüccarlar almaya başlamıştır. Bu dönemde Müslüman-Türk tüccarlar yeni siyasi yönetimin desteğini almışlardır. Cumhuriyetin bu ilk dönemini iki bölümde almakta yarar vardır. Cumhuriyetin İlk Dönemi (1923-1930) ve Cumhuriyetin Devletçi Dönemi (1930-1945)

¹³⁴ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, 6.bs., Bursa, Ezgi Yayınları, 2000, s.6

¹³⁵ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 8.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s.36-47

1.2.1.Cumhuriyet'in İlk Dönemi (1923-1930)

Ankara Hükümeti, sanayideki özel birikimi uyarmak için, elverişli bir toplumsal, siyasal ve iktisadi ortamı oluşturmak ve doğrudan birtakım desteklemek amacıyla, karışmacı (müdahaleci) bir iktisat politikası izledi. Bunun 1930'lardan ayırt eden 1920'deki karışmacılığın azlığı veya yokluğu değil, gerçekten sanayide gelişmeyi sağlayacak olan özel sektöre ağırlık vermesidir. 1920'lerde devlet desteğinin doğrudan kullanılmasıyla sağlanacak elverişli koşullarla, bir Türk İş adamı sınıfının oluşturulacağı ve bununla iktisadi kalkınmanın gerçekleşeceği umulmuştu. Geniş kapsamlı kanunlarla Türk hukuk sistemini Batılı hukuk sistemlerine uygun çağdaşlaştırırken, kapitalist mülkiyet sistemine dayanan özel mülkiyet ve miras haklarını, en temel haklar arasında güvence altına aldı. 1924 Anayasası ve 1924 Medeni Kanun ve 1929 tarihli ticari kanunlarla Türk Hukuk yapısını modernleştirdi. Bu hükümet 1920'lerde ülkedeki bazı önemli iktisadi çıkar çevrelerinin eğilimlerini yansıtacak ve iktisat politikası kararlarının oluşmasında yardımcı olacak yeni örgütler kurdu. 1925 yılında çıkarılan bir kanunla, tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odaları'nda örgütlenmelerinin yasal zemini hazırlandı.¹³⁶

Kurtuluş Savaşı (1919-1923) sonunda, Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Rum ve Ermeni azınlıkların yerini Müslüman tüccarların alması dışında, ekonomik yapı pek değişmedi. Ekonomideki aktörlerin değişmesi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. 1913-1927 yılları arasında nüfus %17 azalarak 13,6 milyona düşmüştü. Gayrimüslim nüfusun azalmasıyla tarımsal alanda ve imalat sanayi sektöründe önemli bir boşluk oluştu. Tarım alanındaki boşluklar büyük toprak sahipleri tarafından kısa zamanda dolduruldu.¹³⁷ İç Anadolu'da geçimlik üretim yapılırken, Karadeniz, Marmara, Ege ve Güney bölgelerinde pazara dönük üretim başladı. Dış pazarlara açılmak için demiryolu ağı kurulmaya çalışıldı. Tarım ülkenin önemli bir gelir kaynağını ve dünya pazarı ile bütünleşmenin kanalını oluşturuyordu.

¹³⁶ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.228-229

¹³⁷ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1982, s.39

1927 yılında fındık üretiminin dörtte üçü, tütünün %62'si, pamuğun %41'i ve kuru üzümün %40'ı dış pazarlara satılıyordu. Tarımsal ürün ihracatçıları ülkenin önde gelen iş adamı grubunu oluşturmaktaydı.¹³⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Devletinden devir alınan sanayi yapısında kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır. Mevcut üretim kapasitesi, üretim birleşimi ve çevirici güç bakımından oldukça ilkel düzeydedir ve üretim küçük atölyelerde yapılmaktadır. Ülke, alt yapı yetersizliği, sermaye, girişimci ve teknik eleman yetersizliğinden dolayı, hızlı bir sanayileşme sürecine girememiştir. Mevcut sermayeyi, sanayiye yönlendirecek bir sermaye piyasası gelişmemiştir.

1927 yılında 65.000 sanayi işyeri vardır. 155 firmada 100'den fazla işçi çalışmakta, %3'de 10 işçiden fazla, %10'da 5 işçiden fazla, %79'da 4'ten az işçi ve %35'de bir işçi çalışmaktaydı. 65.000 işyerinin %95,7'de çevirici makine gücü yoktu. Sadece 2822 işyerinde motor gücü vardı. Bu sınai tesislerin %43,6 'sı tarımsal hammaddelerin basit dönüşümünü sağlamaktaydı. %14 dokuma sanayinde, %22,6'sı maden, metal, toprak, makine yan sanayi kollarında, %12,1 'i ağaç sanayinde faaliyet göstermekteydi. Toplam 65.000 iş yerinde toplam 256.900 kişi çalışmaktaydı ve işletme başına 2,5 işçi düşmekteydi.¹³⁹

Cumhuriyeti kuranların amacı ekonomiyi millileştirmeye yönelik programdı. Yabancılar tanınan ekonomik ayrıcalıkların geri alınması ve yabancı sermaye kuruluşlarının millileştirilmesi idi. Ülkenin iktisadi yönden kalkınması ancak yeni bir ulus devletin kurulmasıyla olabileceği sıkça vurgulanıyordu. Milli İktisat Kongresi 1923'te Cumhuriyetin kurulmasından önce İzmir'de toplanmıştı. Kongrede ticaret kesimini, sanayicileri, işçi ve çiftçileri temsilen binin üzerinde delege tarafından belirlenen ilkeler, serbest girişimin egemen olduğu bir ekonomi düzeninin kurulması için konusunda uzlaştılar. Söz konusu ilkeler hem milli girişimcileri özendirici teşvikleri hem de modern bir piyasa ekonomisinin işlemlerini olanaklı kılacak kurumsal yapılanmayı ve mülkiyet rejimini öngörmekteydi. Söz konusu teşvikler, 1913 yılındaki Teşvik-i Sanayii Kanunu'nun getirdiği önlemlerin devamı niteliğindeydi. Ayrıca kanunun bitiminden sonra bir 25 yıl daha uzatılması kararı

¹³⁸ Alkan, a.g.e, s.54-55

¹³⁹ Şahin, a.g.e., s.39

alınmıştı. Kongre ulusal ekonominin gelişebilmesi için, milli sanayinin gümrük duvarları ile korunması ve yatırım malları ithalatında kolaylıklar sağlanması gibi kararlar alınıyordu. Fakat aynı yıl içinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın koşulları Osmanlı dış ticaret rejiminin 1930'lara kadar değişmeden kalmasını dayatıyordu.¹⁴⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yönetici kadrolar, İstanbul ve İzmir gibi illerde bulunan Türk tüccarları, az sayıdaki sanayici ve armatörü, büyük toprak sahiplerini ve ticaretle uğraşan Anadolu eşrafını ekonominin gelişmesinde öncü rolü oynayabilecek gruplar olarak görüyorlardı. Bu politikalar sonucu Türk İşadamları sınıfının yaratılması ve bu kesimlerin zenginleştirilmesi amaçlanmıştır. Devletin kurumlarına alınan malzemeler, tüketim maddeleri, hizmet alımı ve müteahhitlik işlemleri sonucu aralarında bazı milletvekillerin de bulunduğu müteahhit ve tüccarların zenginleşmesini sağlamıştır. Fakat yine de bu siyasi kadro ile bu varlıklı kesimlerin istekleri örtüşmüyordu. Tüccarlar sanayiye yatırımı yerine daha çok tüketim mallarına yönelik hafif sanayide veya ithalatçı tüccar olarak daha fazla kazanç sağlayacaklarını görüyorlardı. Ticari kesimler ve hükümet arasındaki ilişkilerde İstanbul Ticaret Odası büyük rol oynadı. 1926-1929 yılları arasında tarımda yaşanan krizler ve yabancı pazarlara bağımlı olan Türk tüccarlarını derinden etkiledi. 1929 yılları sonundaki para krizi, siyasi kadroları başta dış ticaret politikası başta olmak üzere ekonomik politikada daha belirleyici olmaya yöneltti. Bu da radikal devletçilik döneminin başlamasına neden olmuştur.¹⁴¹ Keyder, bürokrat kadroların üstünlük sağladığı bu yıllarda bürokratik bir reformculuğun ortaya çıktığının altını çizmektedir.¹⁴²

1.2.2. Korumacı Devletçilik Dönemi (1930-1939)

Türk devletçiliğinin stratejik anlamıyla ilgili görüşler arasında büyük farklılıklar var. Bazılarına göre devletçilik “bir planlama hareketidir.” Thornburg’a göre, Türk uygulaması “devlet sosyalizminin aşırı ifadesi” ve Bernard Lewis’e göre, “askerler ve bürokratlar” arasında “Batıya karşı, kapitalizme karşı hislerin yeniden

¹⁴⁰ Buğra, a.g.e., s.143-144

¹⁴¹ Alkan, a.g.e., s.57-59

¹⁴² Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.135

canlanması”, Herschlag da “sadece pragmatik bir araç değil, fakat temelde, köklü ve ideolojik öğedir.” Gumpel ise devletçiliği i) içinde hem kamu hem de özel sektörü bulanan, ii) devletin ekonomiye fazla müdahale ettiği, iii) ekonomik kalkınma için orta ve uzun vadeli hem emredici hem de yol gösterici özelliklere sahip planların var olduğu, iv) az gelişmiş bir ekonomideki durum ve kalkınma politikasıyla eş anlamlı kabul etmektedir. Ayrıca Osman Okyar ve Oktay Yenal gibi yazarlar devletçilik politikasının Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi tarihi içinde köklü bir değişiklik olmadığını öne sürmüşlerdir.¹⁴³

1930’lu yıllarda uygulanmaya başlayan devletçilik politikası, Köker’e göre iki siyasal boyut içermektedir. İlk görüşü savunanlara göre, devletçilik iktisadi kalkınma geçici çözüm olarak görmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde Bayar’ın temsil ettiği İş Bankası çevresince savunan görüşe göre Türkiye’nin güçlü bir girişimci sınıfı olmadığı için, devletçilik desteğiyle özel sektörün güçlenmesi sonucunda devletçilik terkedilecek. İkinci grup ise 3 farklı yaklaşımı içermektedir. Birinci görüş İsmet İnönü ve bürokratların savunduğu görüştür. Bunlara göre, devletçilik toplumsal bir gelişme stratejisini ifade eder ve devletin bütün ekonomik kararlarda belirleyiciliğini öne çıkarır. İkinci görüş ise Kadro Dergisi çevresinde toplanan kişilerin (Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nadim Tör, İsmail Hüsrev, Burhan Asaf, Şevki Yazman, Yakup Kadri) devletçiliği, bir anti-emparyalist, liberalizme karşı üçüncü yol olarak görüyordu. Onları Marksistlerden ayıran üçüncü dünya kalkınmasına sınıflar üstü dayanışma ile bakmalarıydı. Üçüncü yaklaşım ise Ahmet Hamdi Başar’ın “İktisadi Devletçilik” görüşüdür. Başar’a göre devlet “idari” ve “iktisadi” olarak ikiye ayrılmalıydı ve idari devletin iktisadi devlete müdahale edebilecek bir politika takip edilmelidir. Bu müdahaleyi, meslek birimler ve teknokratların temsil edeceği ikinci bir meclisin kurulmasıyla mümkün olabileceği görüşündeydi.¹⁴⁴

1930 ve 1931 yılları iç ekonomiye dönük müdahalelerin alınmadığı, ancak dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin denetlendiği yıllardır. Öte yandan 1929 buhranı sonrası tarım ürünleri fiyatlardaki büyük düşmeler çiftçilerin hayatını çok olumsuz

¹⁴³ Tezel, **a.g.e.**, s.245

¹⁴⁴ Alkan, **a.g.e.**, s.59-60

etkilemiştir. Buğday fiyatı 1929'dan 1932'ye %68 düşmüştü. Bu yıllardaki çiftçilerin hoşnutsuzluğu ve Serbest Fırka muhalefetine halk yığınlarınca büyük bir kabul görmesi devlet yönetimini harekete geçirerek model değişikliğine gitmesine neden olmuştur. 1932 yılında bir dizi devletçi kanunlarla bu model uygulamaya konmuştur.¹⁴⁵

1927 Teşviki Sanayi Kanunu'nun özel sermaye işletmelerine getirdiği gümrük bağışıklıklarının 1932 yılında kaldırılması ve devletin özel sanayicilere kredi vermesini sağlayan yapının dağıtılması gibi. İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in liderliğini yaptığı bir grup siyasetçi ve bürokratin ve İsmet İnönü'nün de zımmı olarak katılmasıyla, özel mülkiyet ve girişime dayanan kapitalist piyasa ekonomisinin yerine ikame edilecek olan devletçi bir sanayi modeline dönüştürmek istemeleri, Türkiye'de iş çevrelerinde ve Mecliste büyük çalkantılara ve Atatürk'ün müdahalesine yol açtı. Atatürk Mustafa Şeref Bey ve ekibini görevden uzaklaştırdı. İş çevrelerinin güvenine sahip olan Celal Bayar'ı göreve atadı. 1933 yılında Celal Bayar bu bağışıkları iade ettiyse de 1932 yılında yapılan bu icraat iş çevrelerince “kazanılmış haklar”ın keyfi bir şekilde değerlendirildi.¹⁴⁶

Şeref'ten sonra görev getirilen Celal Bayar, önceki İktisat Vekili Mustafa Bey'den daha liberal değildi. Devletin ekonomi politikalarında büyük bir değişiklik yapmasa da özel sektörün kaygılarını gidermeyi başarmıştı. Bayar, Devlet Sanayi Bürosu ve Sanayi Kalkınma Bankası'nın görevlerini yeni kurulan Etibank bünyesinde birleştirerek, Mustafa Şeref Bey'den farklı bir model geliştirdi. Böylece Sanayi Maadin Bankası modeline geri dönüş yapılmış oldu. Devlet sektöründe asıl genişleme Bayar zamanında gerçekleşti. Sovyet uzmanların yardımı ve Celal Bayar'ın koordinatörlüğünde, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde birçok KİT kuruldu. Bazı yönlerden bu yeni strateji, eski Bakan Şeref'in tasarladığı planlardan daha devletçi idi. Bakan Şeref o zamanlar “Santral Fabrikaları” diye adlandırılan ve özel sektöre ucuz girdi sağlama işlevini yerine getirecek devlet teşekküllerinin kurulmasını sağlayacak bir strateji geliştirmektir. Bu proje, tekstil sektöründeki küçük işletmeciliği desteklemeyi sağlamak amacıyla ortaya konmuştu.

¹⁴⁵Korkut Boratav, “Korumacı-Devletçi Sanayileşme: 1930-1939”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi-1, 1908-1980**, Hazırlayan Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Kitapçılığı, s.326

¹⁴⁶ Tezel, **a.g.e.**, s.255

Bayar, bunun tersine özel sektöre çok az katkısı olan “Koordine Fabrikaları” kurulmalarını sağladı.¹⁴⁷

Bu ikinci dönemde, küçük sanayiciyi destekleyici nitelikte politikalara rastlanmamaktadır. 1933 ‘te aşırı üretimi engellemek amacıyla yayınlanan Sürprodüksiyon Kararnamesi, hükümetin bu alandaki tutumunu gösteren bir örnektir. Bu girişimin, Sanayiciler Birliği tarafında hararetle desteklenmiştir. Bu dönemde iş adamları, piyasa-dışı politik politikaları hem onaylamakta, hatta bizzat kendileri bunları hükümete önermektedir. Hükümete devlet memurlarının yerli malı kullanmaya zorlayan önlemler uygulanması önerisinde bulunmuşlardır. Bu uygulamanın yolaçacağı fiyat yükselmelerine karşı, fiyat denetimlerinin getirilmesini, hükümete bizzat özel sektör temsilcileri önermiştir.¹⁴⁸

1931-1937 arası devletle özleşen CHP öncülüğünde toplumsal sınıfları reddedip, yerine meslek gruplarının konulması, gençlik örgütlerinin kurulması ve ırk merkeziliğinde ulusal bir kültür ve tarih oluşturmak bu dönemde uygulanan politikalarda belirleyici oldu.¹⁴⁹

1937 yılı başında, anayasasının iki maddesi değiştirildi. Bu değişikliklerden ilki devletçiliğin, ülkenin siyasal rejiminin temel ilkelerinden biri olarak anayasaya girmesiydi. İkinci değişiklik ise anayasada tanımlanan mülkiyet haklarında yeni düzenlemeler yapılarak, ülke çapında toprak reformu yapılması hedefleniyordu. Fakat bu büyük toprak sahipleri, sanayici ve ticaret erbabı özel sektör temsilcileri ve bunları destekleyen parlamento üyeleri, bu kanunu uygulamak isteyen radikal devletçilere şiddetle karşı çıktılar. Toprak reformu kanunu, büyük toprak sahipleri ve özel sektör temsilcilerinin büyük tepkileri karşısında uygulanamadan rafa kaldırılmış oldu. Atatürk’ün de onayıyla radikal-devletçi Recep Peker görevden alınarak yerine Celal Bayar başbakan atandı. Celal Bayar kota sistemini kaldırarak, ticaret rejiminde liberalleşme sinyalleri vermesi özel sektörü biraz olsun rahatlattı. Ama 1938’de Atatürk’ün ölümünden kısa bir süre sonra Celal Bayar görevinden istifa edecek ve devlet yönetimi tekrar radikal devletçi görüşü eline geçecektir. 1939 yılında

¹⁴⁷ Buğra, **a.g.e.**, s.152

¹⁴⁸ **A.g.e.**, s.153

¹⁴⁹ Alkan, **a.g.e.**, s.64

uygulamaya konması gereken İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, hükümet değişikliği ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulamadan kalkacaktır.¹⁵⁰

1.3.İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem (1940-1950)

1930-1939 yılları arasındaki aşırı devletçi uygulamaları, varlıklı kesim ile devletçi bürokrat kadroyu zaman zaman karşı karşıya getiriyordu. Devletçi bürokrat kadro, elinde tuttuğu siyasal iktidarı bazen yerli tacirler, sanayiciler ve büyük toprak sahiplerine karşı kullanabilirdi. Gerçekten de devletçi bürokrat kadro bu türden siyasi güç denemelerine girişmişti. İkinci Dünya Savaşı yıllarının özel iktisadi koşulları, bir yandan yerli varlıklı sınıfların güç kazanmasına yol açarken, öte yandan da bu sınıflarla hükümet arasında çatışmalar ve hükümetinde bu sınıfların çıkarlarını tehdit edici bazı girişimlerini getirdi. Artan bütçe harcamaları ve bu harcamaları karşılayabilecek bir kaynak yaratamaması nedeniyle, savaş yıllarındaki enflasyon hükümetin denetimi dışına çıktı. Bu da ciddi toplumsal, siyasi ve iktisadi sonuçlara sebep oldu. 1939 yılında hükümet İngiltere'den 15 milyon sterlin değerinde külçe altın borç aldı ve bunu Merkez Bankasına devretti. Merkez Bankası da altınlara karşılık hükümete 250 milyon TL avans verdi. Merkez Bankasının kamu kesimine açtığı krediler 89 milyondan 773 milyon TL'ye çıktı. Kamu kesimindeki harcama artışlarının kamçılacağı talep baskılarının yanında, savaş yıllarında tarımsal üretim ve ithalat hacmindeki daralmalar enflasyonu körükledi. Fiyatla 1938-1943 yılları arasında beş kat arttı. Enflasyondan en çok yararlananlar tacirler ve en çok dış ticaretle uğraşanlar oldu. Ucuz kurdan döviz tahsis eden ithalatçılar büyük vurgunlar vurdu. Bunun en iyi örneği, ithalat fiyatları 1939-1944 arasında %189 arttı. İstanbul Ticaret Odası verilerine göre, ithal malların İstanbul'daki toptan fiyatlarındaki artış %380 oldu.¹⁵¹

Bu büyük vurgunların sonucunda, bürokratik yönetimin bir kısmı, 1940-1942 yılları arasında, dış ticareti yaygın bir denetim altına alma politikasına yöneldi. Hatta Refik Saydam gibi politikacılar işi dış ticaretin devletleştirilmesine kadar vardırıdılar.

¹⁵⁰ Buğra, a.g.e., s.162-163

¹⁵¹ Tezel, a.g.e., s.257-258

1942 yılında Başbakan Refik Saydam'ın ölümünden sonra ortaya çıkan politika değişiklikleri varlıklı sınıflara karşı ılımlı bir havanın esmesine sebep oldu.¹⁵²

Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri, savaş ekonomisi sorunlarına iki farklı yaklaşımı temsil eder. Azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskılar halk yığınlarının tahammül sınırlarının aşmasına neden oluyordu. Refik Saydam hükümeti sorunu katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemleriyle çözmeyi denedi. 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu bu yaklaşıma ana aracı olacaktı. Refik Saydam Hükümeti iç ve dış ticaret üzerindeki denetimi artırmak için Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı gibi yeni örgütlenmelere gitti. Refik Saydam'ın ölümünden sonra yerine geçen Saraçoğlu hükümeti piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırma veya gevşetme yoluna gitti. Hububat alım fiyatlarını artırdı. Piyasa satım fiyatlarını serbest bıraktı. Buğday fiyatları %200'e kadar arttı. Bu da 1942-1943 yıllarının en yüksek enflasyonuna sebep oldu.¹⁵³

Bu yıllarda Türkiye'nin ihracatı artmıştır. Artışın nedenleri savaş yıllarında gıda maddeleri gereksinimi ve savaş sanayinde kullanılan krom gibi hammaddelerin varlığıdır. 1939-1944 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya önemli bir yer tutmaktadır. Fakat bu ihracat 1944 yılına doğru politik nedenlerden azalmıştır.¹⁵⁴

Ekonominin savaş yıllarındaki dengesini piyasa hareketleri ile sağlamak gerekçesiyle yola çıkan Saraçoğlu hükümeti, fiyatlardaki bu fırlayış nedeniyle olağandışı yeni eylemlere başvurmak zorunda kaldı. Yönetici siyasi kadro ile yerli varlıklı sınıflar arasında ilişkiyi daha da bozacak olan 1942 Varlık Vergisi ve 1945 Toprak Kanunu idi.¹⁵⁵

Varlık Vergisi Kanunu, savaş yıllarının zorluklarından doğmuştur. Dolambaçlı yollardan kazanılmış ve yürürlükteki vergilerin dışında kalan sermaye ve gelirlerden yeni bir vergi alınarak acil askeri masraflar karşılanmak istenmişti. İthal mallar ve ihtiyaç maddelerinde karaborsacılık ve vurgunculuk yaparak zenginleşmiş

¹⁵² A.g.e., s.182

¹⁵³ Boratav, a.g.e., s.334-335

¹⁵⁴ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi**, İstanbul, Belge Yayınları, Ocak 1992, s.28-29

¹⁵⁵ Tezel, a.g.e., s.262

olanlardan, tüccarlardan ve aracılardan vergi olarak alınacaktı. Vergi hükümet memurları ve seçme iş adamlarından karma bir komisyonun tavsiye ettiği miktarlarda alınacaktı. Müslüman Türkler dahil bütün varlıklı kimselere vergi konulmuştu. Bir farkla ki Türklerin varlıkları ve ödeme kabiliyetleri gerçeğe uygun bir şekilde gözetlendiği halde, azınlıklara gerçek durumunun çok üstünde bir şekilde vergi bağlanmıştı.¹⁵⁶

Savaştan en büyük kazancı elde eden iki grup vardı. Birincisi tarım ürünlerinin fiyatlarının artmasından dolayı akıl almaz kazançlar elde etmiş olan büyük çiftçiler. İkincisi ise Türk ihraç mallarının yüksek değerini ve ihtiyaç maddelerinin yokluğunu kendi çıkarları için kullanan İstanbul tüccarları ve aracılarıdır. Büyük çiftçilerin neredeyse tamamı Müslüman Türk'tü. Tüccarların tamamı olmasa da büyük çoğunluğu üç azınlık grubundan meydana geliyordu. Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerdir.¹⁵⁷

Defterdarlıklara gönderilen cetvelde “harp zamanında fevkalade kazanç sahibi olanlar” dört kategoride düzenlenmiştir. Bunlar M (Müslüman), G (Gayrimüslim), D (Dönme), E (Ecnebi). (M) grubu yalnızca Müslüman tüccarları kapsamaktadır. (G) grubu ise ülkede yaşayan etnik ve dini karakterini koruyan ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ermeni, Rum ve Musevi vatandaşları kapsamaktadır. (D) grubu ise geçmişte azınlıklar ya da başka bir ulusun vatandaşları arasında Müslümanlığı kabul etmiş vatandaşlardır. Osmanlı döneminde Museviler arasında bu tipteki değişimlere çok sık rastlanmıştır. (E) grubu ise Türkiye dışındaki başka bir ülkenin uyruğunda olan ve Türkiye’de ticari ve kültürel faaliyette bulunan kimselerdir.¹⁵⁸

Büyük çiftlik sahipleri sermayelerinin %5’i, limited şirketlerden 1941 yılı net karlarının %50-%70 arası ve diğer yükümlülerde ise heyet taktirine göre vergilendirme yapılmaktadır. Bu son grup için herhangi vergi oranı belirtilmemiş. Yerel vergi daireleri kendi hesaplarını yaptılar ve yapılacak ödemelerin listesini ilan

¹⁵⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.205

¹⁵⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008, s.398

¹⁵⁸ Akar, **a.g.e.**, s.47

ettiler. Karar kesindi ve itiraz edilemiyordu. Ödemenin 15 gün içinde yapılması gerekiyordu. Gecikme halinde para cezası uygulanacaktı. Eğer bir ay içinde ödenmezse, mecburi hizmet için başka yerlere gönderilecekti. Dönmeler Müslümanlardan 2 kat, gayrimüslimler ise Müslümanlardan on kat fazla vergi ödüyordu. Ankara'dan gelen talimatlar uyarınca yabancılar Müslümanlarla aynı oranda ödüyordu. Fakat eksik kayıtlar ve kötü yönetim yüzünden yabancılar da gayrimüslimler kadar ödüyorlardı. Bu da sık sık yabancı elçilik ve konsoloslukların kendi vatandaşları adına müdahale etmesine sebep oluyordu.¹⁵⁹

Varlık Vergisi, vergilerini ödeyemeyen gayrimüslimlerin mallarını çok ucuza kapatarak haksız kazanç sağlayan birtakım Müslüman işadamlarını memnun ederken, bazı Müslüman işadamlarını da memnun ettiği söylenemez. Gayrimüslim ortağı olan Müslüman işadamları ciddi sorunlar yaşamıştır. Ankara ile iyi ilişkileri olmayan iş adamları daha fazla vergi ödemiş. Bazıları maddi sıkıntıya düşmüş. Bazıları da iflas etmişlerdir. Devletin, özel mülkiyetin temel ilkelerini hiçe sayarak böylesine geniş ve keyfi tutum içine girmesi birçok iş adamlarını olumsuz etkilemiştir. Büyük, küçük tüm iş adamı üzerinde uygulanan devlet teröründen başka bir şey değildir.¹⁶⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğundan bu yana mali şaşmazlık ve dini tolerans ile kazandığı itibar zarar görmüştü. Varlık vergisinin en affedilmez yönü Türk egemenliğine ve haysiyetine getirmiş olduğu zarardır. Türkiye'nin yurtdışında itibari kötü şekilde zedelenmiştir.¹⁶¹

Devletçi bürokratik kadrolarla işadamları arasındaki ilişkilerin kopma sinyali veren il olay Varlık Vergisi uygulaması idi. İkinci olay ise 1945 yılında meclise sunulan Toprak Reformu Yasasıdır. Bu yasa tasarısı, büyük toprak sahipleri ile mülkiyet haklarının zedeleneyeceğini düşünen işadamları arasında büyük bir tepki çekti. Yasa 11 Haziran 1945'te kabul edildi ve o gün "Toprak Bayramı" kabul edildi. Bazı grup üyelerinin muhalefeti ile tasarıda önemli değişiklikler yapılmıştı ve grup içinde yeni arayışlara sebep oldu. Kanunun kabulünden bir gün sonra, Aydın

¹⁵⁹ Lewis, **a.g.e.**, s.398-399

¹⁶⁰ Buğra, **a.g.e.** s.168-169

¹⁶¹ Lewis, **a.g.e.**, s.403

Milletvekili Adnan Menderes'in komisyon raportörlüğünden istifa etmesi, CHP'den kopuşun ilk işaretini vermiştir.¹⁶²

Toprak reformu sorunu 1945'ten sonraki siyasi gelişmeler üzerinde de derin etkiler bıraktı. Büyük ve orta sınıf toprak sahipleri kanuna şiddetle karşıydılar ve bu tutumlarını kanunun meclisten geçmesinden altı ay sonra kurulacak olan Demokrat Parti'yi kuvvetle destekleyerek gösterdiler. CHP hoşnutsuzluğu gidermek için 1947 Parti Kurultayı'nda bu kanunun değiştirilmesine karar verildi. Parti içinde ılımlı görüşte olan aydınlar ve toprak mülkiyetini savunan kimseler zamanla güç kazandılar. Bunu sonucunda birtakım değişikliklere uğrayan yasa tasarısı bazı teknik sebeplerden dolayı 1950 yılına kaldı. Temel toplumsal ve ekonomik çıkarlar tehlikeye düştüğü zaman bir partinin üyelerini bir zaman için birleştirir görünen yüzeysel siyasi fikirler süpürülüp gidiyor ve onların yerini çıkar çatışmaları alıyordu. Bu da CHP'nin büyük toprak sahipleri, sanayiciler, ticaret erbabı ve bazı toplumsal sınıflar üzerinde etkinliğinin azaldığını gösterdi.¹⁶³

1.4 Çok Partili Dönem (1950-1960)

1946 yılında Celal Bayar başkanlığında kurulan Demokrat Parti (DP) CHP'den ayrılan ve müdahaleci olmayan ve liberal ekonomi politikaları savunan politikacılardan oluşuyordu ve 1950 yılında iktidara geldi. DP'nin yükselişinin iki ayağı olduğu söylenebilir. Birincisi CHP bürokrasisi tarafından hor görülen ve fazla dikkate alınmayan ülke nüfusunun %72'sini oluşturan köylü nüfusu ve büyük toprak sahipleri idi. Bunlar dini özgürlüklerinin karşılanması talebi olan muhafazakar kesimlerdir. İkinci ayağı ise; merkezi bürokratik yönetimle çıkar ayrılığına düşmüş kentsel sanayici ve tüccar grupları oluşturmuyordu. Partinin kurucuları arasında büyük toprak sahipliğine dayalı işadamları ve ekonomi bürokrasisinden gelen ve iş adamları ile etkileşim içinde olan bürokratlar ağırlıktaydı. On yıl iktidarda kalan DP ilk dört yıllık döneminde köklü ekonomik ve siyasal değişimler görüldü. İlk atılım tarım

¹⁶² Alkan, **a.g.e.**, s.67

¹⁶³ Karpat, **a.g.e.**, s.213-214

alanında yapıldı ve yeni tarım alanlarının açılması için çaba sarf edildi. Türkiye’yi tarımsal ürün ihracatçısı yapılması için çalışmalar yapıldı.¹⁶⁴

Önceki dönemlerde ihmal edilen tarım sektörü bu dönemde Marshall Yardımı ile sağlanan tarımsal araçların ve traktörün girmesi ve tarım alanlarının genişletilmesi, çiftçiye ucuz tarım kredisi sağlanması, tarım ürünleri fiyatlarının yüksek tutularak sübvansede edilmesi ile tarım ürünleri üretimi artmıştır. 1930’lu yıllarda toplam yatırımların %10’u tarıma ayrılırken 1950’li yıllarda tarımın toplam yatırımlardaki payı %22’ye yükselerek sanayi sektörünün payına eşitlenmiştir. Tarıma, karayolu alt yapısına ve haberleşmeye önceki dönemlere göre daha fazla kaynak ayrılmıştır. Yatırımların %44’ü üretken sektörler, %56’sı alt yapıya ve hizmet sektörlerine tahsis edilmiştir.¹⁶⁵

1950’lerdeki devlet-girişimci ilişkilerini üç noktada irdeleyebiliriz. İlk olarak DP hükümetleri kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde özel sektörü desteklemişse de bu yöndeki uygulamaları, “girişimci ruhunu” değil “kar ruhunu” teşvik edici nitelikteydi. DP iş adamı değil, milyoner yaratmak peşindeydi. DP’nin o zamanlar meşhur sloganı “Her mahalleye bir milyoner” idi. “Her mahalleye bir işadamı” değildi. İkinci olarak, stratejik planlama düşüncesini dışlayan politika belirleme süreci, giderek artan ciddi ekonomik sorunların doğmasına neden olmuş ve hükümette bu sorunları ekonomiye müdahalenin dozunu artırarak çözmeye çalışmıştır. Üçüncü olarak, sistematikten uzak müdahaleciliğin özendirdiği rantıye faaliyetleri giderek çekicilik kazanmış ve böylece spekülasyon ve vurgunculuk nedeniyle ekonomik sorunlar iyice ağırlaşmıştır. Bunun üzerine suçluların cezalandırılması ve ilave denetim yollarıyla ekonomik sorunları çözme yoluna gidilmiştir. Bu ortamda hükümet ve işadamları birbirlerini suçlamışlar ve içine düştükleri “liberal müdahalecilik” ten kurtulamamıştır.¹⁶⁶

İthalat 1950’de %60-%65 oranında serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Banka kredi faizleri düşürülerek özel kesimin daha fazla kredi kullanması istenmiştir. Dönemin ilk yıllarında Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT)

¹⁶⁴ Alkan, **a.g.e.**, s.68

¹⁶⁵ Şahin, **a.g.e.**, s.99

¹⁶⁶ Buğra, **a.g.e.**, s.176-177

aracılığıyla ile yeni sınai yatırımlar yapılmamıştır. Yeni iktidarın ekonomiyi liberalleştirme konusundaki bir vaadi de KİT'leri özelleştirme yoluyla özel sektöre devretmektir. Fakat hiçbir KİT özel sektöre devredilemedi. Dönemin o yıllarında yeni bir KİT kurulmamış ve mevcut KİT'lerin sermayesi artırılmamıştır. Fakat bir süre sonra hükümet ekonomik fonksiyonlarını KİT aracılığıyla sürdürmeyi benimsemiştir. 1954 yılından sonra KİT'ler tekrar önem kazanmıştır. Mevcut KİT'lerin sermayesi artırılmıştır ve yeni KİT'ler kurulmuştur. Hersclag, Marshal Yardımı ile sağlanan fonların büyük bir kısmının KİT'lerde kullanıldığını, yardımlardan özel sektöre ayrılan payın küçük kaldığını ileri sürmüştür. Bunun birçok nedeni vardır. Özel kesimin elinde KİT'leri devralacak sermayesi yoktur. Ayrıca özel sektör KİT'i satın almak yerine onların sunduğu mal ve hizmetleri satın almayı daha karlı buluyordu. Öte yandan genişleyen iç talebi karşılamak konusunda yetersiz kaldı. Bu nedenle devlete ait iktisadi kuruluşları genişletmek zorunlu hale gelmiştir. 1950-1960 döneminde özel kesim küçümsenmeyecek bir gelişme göstermiştir. KİT'ler geliştiğinden kamunun sanayideki payı düşmemiş, bilakis artmıştır.¹⁶⁷

Bu dönemde girişilen altyapı projeleri çok önemliydi. Devletin genel toplumsal harcamalara, sanayiye ve alt yapı projelerine yaptığı yatırımlar arttıkça, devlet kontratlarından özel sektör daha fazla yararlanıyordu. Karayolu ve diğer altyapılarla ilgili özel mühendislik ve müteahhitlik firmaları gelişmişti. Bunlara örnek; Enka, Tekfen, Alarko ve Doğu gibi firmalardır. Sırf mühendislik firmaları değil, dış ticaret firmaları da devletle önemli kontratlar imzalamıştı. Dış ticaret kuşkulu kar elde etme alanıydı. Döviz girdilerini maksimize etme amacıyla ihrac malları eksik, ithal mallarınsa fazla faturalanmasından dolayı yurtdışında bırakılan veya aktarılan paralarla vurgun yapılmış oluyordu. Bazı ithal ve ihrac mallara konmuş olan gümrük engellerini aşmak için ticareti yapılan malın farklı bildirilmesi de önemli bir yasadışı kar etme yoluydu.¹⁶⁸

Ekonomideki trend 1954 yılından sonra tersine dönmeye başladı. Dış pazarlarda tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi ihracatımızı negatif yönde etkiledi. Hükümet kendisini destekleyen tarımsal gruplara yönelik sübvansiyonları kaldırmaya

¹⁶⁷ Şahin, a.g.e., s.97-98

¹⁶⁸ Buğra, a.g.e., s. 180-181

yanaşmadı. Gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu ithal girdilerde daralma yaşandı. 1954 yılından sonra Hükümet liberal dış ticaret rejiminden vazgeçerek tekrar devlet kontrol mekanizmalarını devreye soktu. Tarımda sübvansiyonların kalkmaması ve ithalat üzerine getirilen kısıtlamalar ticari ve sanayici grupları arasında memnuniyetsizlik yarattı.¹⁶⁹

1954 yılının ilk yarısında Maliye, Gümrük ve Tekel, Ekonomi ve Ticaret Bakanlıklarından oluşan bir ekip başta İstanbul ve Ankara olmak üzere, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yoğun bir stok denetimine girişti. İthalatçıların yapmış olduğu yolsuzluklar sonucunda tutuklama furysı başladı. Alınan birtakım önlemler ne karaborsayı ne de enflasyonu önleyebiliyordu. 1940 yılındaki Milli Korunma Kanunu'nun yeni düzenlemesi yürürlüğe girdi. Gerek karmaşık olan bu denetimler ve gerekse piyasadaki karaborsa ve enflasyonist baskılar işadamlarını bunalıma soktu ve seslerini daha fazla yükselterek yasanın geri çekilmesini isteyebiliyorlardı. 1958 yılında uygulamaya konan istikrar programının getirdiği belirsizlikler oldukça istikrarsız bir iş ortamı yaratmaya devam etti. DP hükümeti, iktidarının son günlerinde iş adamlarından gelen çağrıya olumlu yaklaşılmaya başlarsa da 1960 askeri darbesi ile bu dönemde sonunu getirdi.¹⁷⁰

1.5. Planlı Ekonomi ve İç Dönük Sanayileşme Dönemi (1960-1980)

Türkiye ekonomisi 1950-1960 arasında dengesiz ve plansız büyümüşü. Bundan ilk başlarda tarım üretimi artışından dolayı tarım kesimi ve bilhassa büyük toprak sahipleri kazançlı çıkmışlardı. İkinci olarak ülke alt yapı ve ulaşım gibi projelerini yapan mühendislik ve müteahhitlik firmaları gelişmişti. Tüketim malları ithalatı ve dış ticaret yapan bazı işadamları spekülasyon ve vurgularla zenginleşmişlerdi. Bu dönemde sanayi sektöründe yatırım yapan firma sayısında artış olmasına rağmen, sanayiciler istenilen düzeyde büyüme sağlanamamıştı. Sanayi teşviklerinin çoğu devlet malı olan KİT'lere gittiği için, sanayide özel sektörün payı, kamu sektörünün payından daha düşük kalmıştır. İlk başlarda özel sektörü öncelikli

¹⁶⁹ Alkan, a.g.e., s.70

¹⁷⁰ Buğra, a.g.e., s.183-185

olacağını söyleyen hükümet, zaman içinde devletin ekonomide gittikçe müdahaleci olduğu devletçi ekonomi politikası uygulamıştır. Bu da devlet işadamları ilişkilerinde huzursuzluklara ve çatışmalara sebep olmuştur.

1960'lı yıllara gelindiğinde kapitalist sistemi benimsemiş ülkelerde Keynesçi politikaların uygulandığı KİT'lerin ve demokratik planlamanın revaçta olduğu yıllardır. Avrupalı iktisatçılar makro büyüme modellerini hükümetlere önermektedir. Fransa, İsveç gibi gelişmiş ülkelerde uygulanan planlı kalkınma planı, yeni gelişen ülkelerde de moda halini almıştır. Bu düşünce ortamında planlama 1961 Anayasasına girdi. Anayasaya göre Türkiye'de ekonominin karma ekonomi sistemine göre yürütüleceğini, bu sistemde kamu ve özel sektörün yan yana, birbirlerini tamamlayacak şekilde yer aldığını hükme bağlamıştır. Böylece ekonomik kalkınmada özel kesim, kamu kesimi önceliği tartışmasına son verilmek istenmiştir. 1961 Anayasası hazırlanırken 1961 yılında çıkarılan bir kanunla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Kuruluş Kalkınma Planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) veya kısaca birinci KP) Birinci KP planı (1963-1967), 1963'ten itibaren yürürlüğe konmuştur.¹⁷¹

Bu dönemdeki devlet işadamları ilişkileri üç başlık altında toplanabilir. Birincisi 1961 Anayasasının getirdiği örgütlenme ve ilkeler ekseninde bürokratik mekanizmaların özerk biçimde ekonomi yönetiminde söz sahibi olduğu dönemi yansıtır. İkinci olarak 1960-1963 ve 1971-1973 dönemleri dışında ekonomik politikayı yürüten bürokratlarla, hükümet birimleri arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Üçüncü olarak temel ekonomik stratejisinin, ithal ikameci ekonomik politikalarla şekillenmiş olmasıdır. Sermaye malları ve girdiler ithal ediliyor, içeride üretilen mallar dış rekabete karşı korunuyordu. Devlet vasıtasıyla sağlanan sübvansiyon, ucuz kredi ve vergi iadelerinden yararlanan sanayici ürününü iç piyasada yüksek fiyata fiyatlara satabiliyorlardı. İç piyasanın genişliği ve dinamizmi sanayiciler için büyük bir avantajdı.¹⁷²

Sanayileşme sonucunda, topraksız veya az toprağı olan köylülerin şehirlere göçmesi ve zamanla kamu veya özel sektöre ait sanayi kuruluşlarında çalışmaya

¹⁷¹ Şahin, a.g.e., s.127

¹⁷² Alkan, a.g.e., s.73-74

başladılar. Hızlı büyümenin etkisiyle bu dönemde işçi ve orta sınıfların reel gelirlerindeki artışlar, dayanıklı tüketim mallarının kullanımının toplumun tüm kesimlerinde yayılacaktır. 1970’li yılların ortalarına gelindiğinde gecekondu semtlerinin çatılarını kaplayan televizyon antenleri bu gelişmenin kanıtıdır. Benzeri gözlemler işçi ve köylü ailelerinde giderek yaygınlaşan radyo, teyp, buzdolabı, hatta otomobil kullanımı üzerinden yapılabilir.¹⁷³

1960’lı yıllarda büyük iş adamların toplumsal konumlarında bir gelişme süreci gözlenmekteydi. İki gelişmeden söz etmekte yarar vardır. İlki büyük sermaye ile küçük ve orta iş kesimi arasındaki ayrımın giderek açılmakta olmasıydı. Büyük işadamları giderek, kısa dönemli çıkarlarını etkileyen gelişmelerden çok, uzun vadeli ekonomik stratejilerin oluşturulması konusuna önem vermeye başladıkları ve kamu politikalarının belirlenmesinde etkin olarak yer almak istedikleri gözleniyordu. İkinci olarak büyük iş çevrelerinin 1960’lardan başlayarak kendilerini özel sektörün diğer kesimlerinin de bulunduğu izlenmekteydi. Büyük işadamları hükümete görüşlerini, eskiden olduğu gibi Odalar Birliği aracılığıyla değil de önde gelen işadamları tarafından kişisel görüşmeler yoluyla aktarıyorlardı. 1962 yılı başlarında aralarında Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı’nın olduğu bir grup hükümetin başı olan İsmet İnönü’yü ziyaret ederek görüşlerini direk söyleme yolunu seçtiler. 1971 yılında Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)’ın kurulması da bu gelişmelerin sonucudur. Böylece büyük işadamları, kendilerini iş dünyasının diğer kesimlerinden ayırarak ülkenin toplumsal ve iktisadi gelişiminde yarı-kamusal nitelikli bir işlev üstlenmek amacı gütmüşlerdir.¹⁷⁴

1965 yılında DP’nin devamı olarak Adalet Partisi (AP), halk desteğiyle iktidara geldi. AP’nin başbakanı Süleyman Demirel, planlı kalkınmaya pek inanamıyordu. Kendisine oy veren tarım kesimindeki köylü ve büyük toprak sahipleri ile ticaret kesimini desteklemektedir. Tarım ürünlerini sübvans ederek tarım kesiminin çıkarlarını gözetmektedir. AP aynı zamanda küçük ve orta kesim

¹⁷³ Boratav, a.g.e., s.355

¹⁷⁴ Buğra, a.g.e., s.191-194

özel sektörü temsil eden ticaret odalarıyla da iyi ilişkiler içindedir. Ticaret odaları askeri darbelerde ve darbe girişimleri esnasında pasif kaldılar.¹⁷⁵

İthal ikameci planlı ekonomi politika ile dayanıklı tüketici malları, ara malları ve yatırım mallarının ithal ikamesine girişmişler. Dayanıklı tüketim malları ile ara malların yerli üretiminde 1970’li yılların ikinci yarısında ileri bir düzeye ulaşmıştır. Yatırım mallarında ise aynı hedefe ulaşamamıştır. Sanayileşmiş bir ülkede sanayileşme düzeyi, yatırım mallarının sanayileşmedeki oranına bağlıdır. Zira gerçek sanayileşme, sanayileşmede ulaşılan her aşamada teknoloji kullanımı, verimlilik, maliyet ve kurulan sınai tesislerinin ileriye ve geriye bağımlılığı açısından gösterilen performansla ölçülecektir. Her aşamaya uygun teknolojinin kullanılmadığı ve sektörler arasında ileriye ve geriye bağlantının sağlanmadığı ülkelerde, sanayileşmenin ileri aşamalarında ekonominin dışa bağımlılığı azalacağına yerde artmakta ve ekonomide tikanıklar göstermeye başlar. Bu tikanıklık ekonomide kullanılan teknoloji ve girdiler bakımından dışa bağımlılığın artmasına neden olur. Üçüncü Kalkınma Planı döneminin sonuna gelindiğinde, Türkiye’nin sürüklendiği ekonomik bunalımda bu olgununda rolü vardır. Petrol fiyatlarındaki yükseliş, Kıbrıs Barış Harekatının yüklediği dolaylı ve dolaysız külfetler ve anarşi ortamı bunları tetikleyen etmenlerdir. Zira Türkiye’nin temel sorunu kendi kaynakları ile sanayileşmenin finansmanını yapamamasıdır.

İthal ikameci sanayileşme modelinde kurulan sınai üretim yapısı döviz kazanmaya değil döviz tasarrufuna göre programlanmaktadır. Fakat paradoksal olarak ekonominin döviz talebi artmaktadır. Geleneksel ihrac ürünlerine dayalı ithalat kapasitesi bu talebi karşılamak için yetersiz kalmaktadır. Türkiye’nin karşılaştığı bunalımın anatomisi özünde bu dengesizliğe dayanmaktadır.¹⁷⁶

Yurtdışından gelen işçi dövizleri 1970’li yılların başından itibaren önemli bir kaynak olarak devreye girmişti. 1974’ten sonra petrol fiyatı artışı ve onun harekete geçirdiği ithal malları fiyatlarına bağlı olarak ithalat ödemelerinin hızla yükselişi ve işçi dövizlerinin bunu karşılayacak düzeyde olmamasıdır. Aşırı değerlendirilmiş kur politikası ihracatı özendirici değil, caydırıcı rol oynuyordu. Aşırı değerlendirilmiş

¹⁷⁵ A.g.e., s.200

¹⁷⁶ Şahin, a.g.e., s.142

kur politikası ihracat üzerinde caydırıcı etki yapmakla kalmıyor, yerli sermaye malları yerine, yabancı sermaye mallarını da özendiriyordu. 1973 petrol krizinde petrol fiyatları 3 kat artarken, batılı gelişmiş ülkeler yükselen ithal fiyatlarını tüketiciye yansıttılar. Önce petrol tasarrufuna gittiler. Ayrıca petrol dışı alternatif enerji kaynaklarına yöneldiler. Türkiye bu konuda basiretli bir politika ortaya koyamadı. 1960'lı yıllarda petrolün ucuzluğundan dolayı, Türkiye petrole dayalı bir sanayileşme ve enerji politikası izledi. Petrol ürünleri fiyatları devamlı yükselirken, başlangıçta tüketici fiyatlarına bu yansıtılmadı. Maliyet ve satış fiyatları arasındaki fark devamlı devlet bütçesinden sübvans edildi. Ayrıca kısa vadeli borçlar, kısa sürede çok süratli arttı. Türkiye batılı ülkelerden kredi alamadı. Büyüyen dış açık nedeniyle kısa vadeli kredilere (Döviz Çevrilebilir Mevduat Kredisi, satıcı kredisi ve ticari krediler) başvurdu. Kısa vadeli krediler 1975'te %24,2 iken 1978'te %52 'ye ulaşmıştır. Kıbrıs Barış Harekatinin askeri harcamalarının çok artması, arkasında ABD silah ambargosu, yabancı sermayenin girişinin yavaşlaması, siyasal istikrarsızlıklar, terörün tırmanışı, politik grevler ve sosyal barışın bozulması sonucu üretimi bozmuştur. Hızlanan enflasyonun TL'nin satın alma gücünü düşürmesi, yapılan devalüasyonlar sonucu döviz kurunun aşırı değerlenmesi ülkeyi ağır bir ekonomik bunalıma sokmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ile devlet iş adamları ilişkisi yeni boyuta taşınmıştır.¹⁷⁷

1.6.Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi (1980-1990)

1978 ve 1979'da ekonomik bunalımdan çıkmak bir dizi ekonomik tedbirler alındı. Fakat bu tedbirler bir iç bütünlük arz etmedikleri ve dönemin iç ve dış koşulları bunların uygulanmasına tam imkan vermediği için başarılı olamamıştır. 24 Ocak 1980 'de dönemin Hükümeti IMF (International Monetary Fund)'nin temsil ettiği yabancı sermaye çevrelerinin kredi desteğini de arkasına alarak, ekonomide radikal dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programını yürürlüğe sokmuştur. Bu istikrara programı orijinal bir istikrar programı değildir. IMF tarafından kimi Latin ülkelerine önerilen ve uygulatılan Ortodoks istikrar programları ile benzerlik gösteren standart bir programdır, denilebilir. 24 Ocak İstikrar Programı, Türkiye'de

¹⁷⁷ A.g.e., s.172-177

daha önce uygulananlardan daha farklı özelliklere sahiptir. Daha önce uygulanan istikrar programları kısa vadeli idi. Hükümetler içinde bulundukları dış ödeme sıkıntılarını atlatabilmek ve enflasyonist baskıyı ortadan kaldırmak amacıyla birtakım kısa vadeli tedbirler uyguluyorlardı. Ekonomik gidişatta biraz rahatlama oldu mu, hemen tedbirler uygulamasını gevşetiyorlardı. 1980 İstikrar Programı ile kısa vadeli amaçların yanında uzun vadeli amaçlara sahip ama ekonominin kurumsal yapısında ve geleneksel sanayileşme stratejisinde önemli değişiklikler içermektedir.

24 Ocak İstikrar Programının teorik temeli Neo-liberal yaklaşımlardır. Neo-Liberal (veya yeni muhafazakar) ekonomik yaklaşımların günümüzde çeşitli varyantları vardır. En popüler olanı M.Friedman ve F. Von Hayek'in Parasalcı yaklaşımı ve diğeri de Arz Yönü Ekonomisidir. Her iki yaklaşımı temsil eden iktisatçılara göre; enflasyon devletin ekonomiye aşırı müdahalelerinin ve para arzını şişirmesidir. Enflasyonu önlemek için para arzının kontrol altında tutulması, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması ve ekonomide arz talep dengesinin piyasaların işleyişine bırakılmasıdır. 24 Ocak İstikrar Programının temel felsefesi temel felsefesi ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine istikrar kazandırmaktır. Geleneksel sanayileşme programı olan ithal ikameci politikadan ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçmektir.¹⁷⁸

24 Ocak 1980 kararları Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yaşamında önemli bir değişimin başlangıcını oluşturmuş ve bugün yaşamakta olduğumuz sürecin dinamiklerini oluşturmuştur. 24 Ocak 1980'den itibaren başlayan süreçte en önemli trend dış ticaret rejiminin serbestleşmesidir. 12 Eylül askeri rejiminin getirdiği şartların yardımıyla, kamu ve özel sektörde düşük ücret politikası uygulanmıştır. Bu politika kar oranlarını artırarak yatırımı çoğaltmak ve ihracat yapılabilecek mallarda stok yaratabilmek için iç talebi azaltmak gibi çift yönlü bir amaç için uygulamaya konmuştur. Sıkı para politikası uygulanarak, krediler pahalandırılmış, mevduat faizleri yükseltilmiştir. Fiyat ve döviz istikrarını sağlamak amacıyla yüksek oranda devalüasyon yapılmıştır. (1\$ 70TL oldu) Döviz sıkıntısını gidermek için ithal

¹⁷⁸ A.g.e., s.182-183

malların içerde üretilmesini ve bunların ihracını kolaylaştıracak kararname çıkartıldı.¹⁷⁹

24 Ocak 1980 kararlarının uygulanması iki dönemde incelenir. Birinci dönem 1980-1983 dönemidir. Bu dönem 1980 Askeri Müdahalesi ile başlar. 1983 seçimlerine kadar sürer. İkinci dönem 1983 seçimleri ile başlar. Turgut zal'ın liberal ekonomi politikasını radikal bir şekilde uyguladığı 1983-1988dnemidir.

1980-1983 Dönemi: 24 Ocak kararları 1980 Eylül ayına kadar bir azınlık hükümeti tarafından, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile bir askeri yönetimi tarafından uygulanmıştır. Her iki dönemde de bürokratlar yerinde kalmıştır. Askeri yönetim zamanda sendikalar kapatılmıştır. İşgücü piyasası, ekonomi-dış askeri ve idari yöntemlerle disiplin altına alınmıştır. Askeri yönetim Türk Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonunu (TİSK) gibi işveren örgütlerinin görüşlerini sadakatle izledi. İşçi, memur, emekli maaşları ve kıdem tazminatlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında büyük boyutlu reel ve grelil gerilemeler oldu. Fiyat istikrarını sağlamak amacıyla KİT ürünlerine büyük zamlar yaparak KİT'lerin finansman açısından rahatlamasını sağladı. 1980 Temmuz'unda vadeli mevduat ve kredi faizleri serbest bırakıldı. Kk bankaların ve faaliyetleri serbest bırakılan bankerlerin başlattığı faiz yarışı 1982 yılında bankerlerin ve birkaç kk bankayı da peşinden sürükleyen finans krizine sebep oldu. Skandal boyutları ile kamuoyunu çalkantılara sürükleyen ve askeri hükümeti sarsan bu kş, Turgut zal'ın hükümetten ayrılmasına neden oldu. 1981-1983 yıllarında Kamu Maliyesi, vergi yükünde ve tahsilindeki ılımlı yükselmeler, bt harcamalarındaki küçülmeler, KİT'lerin ürünlerine zam yapılmak suretiyle KİT'lerin karlılığında yükselmeler dolayısıyla grelil bir rahatlama içerisine girmiştir. 1980 yılında yapılan yüksek boyutlu devalüasyondan sonra döviz kurunun enflasyonun üstünde seyretmiştir. Dış ticaret politikasında ana yöneliş dışa açılma doğrultusundadır. Güçlü ihraç teşvikleri aracılığıyla, reel devalüasyon ve düşen emek maliyetlerinden dolayı ihraç ürünleri dünya piyasalarına avantajlı fiyatlarla girmeye

¹⁷⁹ Alkan, a.g.e., s.77-78

başlamıştır. İthalatta ılımlı bir liberalleşme ve ithal kotalarında kısmi daralma söz konusudur. Kambiyo kontrollerinde belli bir hafifleme gerçekleşmiştir.¹⁸⁰

1983-1988 Dönemi: 1983 sonbaharında seçimler yapıldı. Ekonomide daha fazla liberalleşmeyi ve dışa açılmayı savunan Anavatan Partisi (ANAP) iktidara geldi. 24 Ocak İstikrar Programı'nın mimarı sayılan Turgut Özal başbakan oldu. Kısa sürede döviz kuru, faiz haddi, dış ticaret ve yabancı sermaye politikalarında köklü değişiklikler yaptı. Sermaye piyasası yasası yenilendi. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) faaliyete geçirildi. TL'nin konvertibilitesi için önemli adımlar atıldı. Genişlemeci bir para ve maliye politikası izlendi. Para arzı kontrol edilemedi. Kamu kesimi borçlanma gereği, özellikle 1987'den sonra çok yükseldi. Bu uygulamalar sonucu 1984-1987 döneminde büyüme hızlandı ve yılda ortalama %6,7 olarak gerçekleşti. Fakat enflasyonda yükselmeye başladı. Ekonominin yapısı, işleyişi ve mali sistem sürekli olarak para arzını artırıcı yönde baskı yapmıştır. Sıkı para politikası uygulanamamıştır. Hükümet daha yüksek oranlı büyümeyi, istikrara tercih ettiği ve para arzını kontrol etmede çok istekli olmadığı öne sürülmüştür. Kamu harcamaları sürekli artmıştır. Kamu kesimi yatırımları içinde alt yapı yatırımlarının oranı yükselmiş fakat doğrudan üretken yatırımların payı düşmüştür. Hükümet artan harcamaları finanse edebilmek için iç ve dış borçlanmaya başvurmuştur. Hükümet sürekli artan anapara ve faiz taksitlerini yeni borçlanma ile ödemek zorunda kalmıştır. 1985 yılında bazı tüketim vergileri kaldırılarak Katma Değer Vergisi (KDV) yürürlüğe konmuştur. KDV ile vergi sisteminin basitleştirilmesi, kamuya daha fazla gelir sağlanması ve faturalı alım satımın yerleştirilmesi amaçlanmıştır. 1984'ten itibaren ihracat teşvikleri artırıldı. İthalatta liberasyon sistemi değiştirildi ve ithalat çok büyük ölçüde serbestleştirildi. ANAP hükümeti istihdamı artırmaya daha fazla önem verdi. Özellikle inşaat, sanayi, enerji, ulaştırma, ticaret ve imalat sanayi sektörlerinde büyüme hızlanmıştır.¹⁸¹

Bu dönemde halk kitlelerine yönelik “yoz” popülizmin uygulandığı yıllardır. 1984 yılında kent belediyelerini eline geçiren ANAP iktidarı kendi program ve

¹⁸⁰ Korkut Boratav, “İktisat Tarihi (1981/2002)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi-2, 1980-2003**, Hazırlayan:

Sina A.- Bülent T.-Korkut B., 6.bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, s.191-192

¹⁸¹ Şahin, **a.g.e.**, s.189-196

ideolojisine teslim olabilecek kalabalıklar oluşturmak için kentli yoksul kesimleri, gecekondu tapu tahsis belgeleri, imar afları, kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri, hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul kesimlere intikal etmesinde ve bu doğrultuda çok büyük beklentilerin oluşmasında büyük roller oynadı. Ücretliye vergi iadesi, “fak-fuk-fon” gibi uygulamalar kentli yoksul kesimlerinin ekonomik sorunlarının çözümünü işgücü piyasasının dışına taşıyan niteliklerdi. Bankerler krizinden sonra faiz hadleri Merkez Bankası’nın denetimi altında belirlenmiştir. 1988 yılından sonra faiz hadleri bir kere daha serbest bırakılınca bankalar arası faiz yarışmaları başlamış. Bu yıllarda finansal araçların hızla çeşitlendirilmesi rantiye seçeneklerini artırmıştır. 1985-1986 yıllarında kamu harcamalarında artış görülmüştür. Birtakım yasal düzenlemeler yapılarak kamu kaynakları, belediye yatırımları ve alt yapıya (haberleşme-enerji) dönük kamu yatırımlarına öncelik yapmıştır. KİT fiyatları enerji hariç genel fiyatların gerisinde kalmıştır. Hazinesin KİT yatırımlarını finanse etme katkısı önemli ölçüde daralmıştır. PTT, TEK, THY gibi KİT’ler iç ve dış borçlanma ile ağır finansal tıkanmalara sürüklenmişlerdir. Dış ilişkiler açısından ithalatta liberalizasyon, ihracatta çok cömert teşvikler, ithalatta kaldırılan kotalar gümrük tarifelerinin indirilmesi, ancak indirilen tarifeleri telefı eden ve keyfi olarak azaltılıp artırılabilen fon uygulamaları artmıştır. Çok yaygınlaşan ve keyfi özellikler taşıyan ihracat teşvikleri “hayali ihracat” skandallarına yol açmıştır.¹⁸²

1980’li yılların başında IMF kökenli ekonomik istikrar programı ile gelen, devlet müdahalesinin olmayacağı ve dışa dönük bir kalkınma stratejisi uygulayacağını söyleyen ANAP iktidarının iş yaşamında beklenmeyen değışikler yaparak 1980’lerde daha önce hiç görülmemiş belirsizliklere neden olmuştur. Açıkçası özel teşebbüs taraftarı olduğunu söyleyen bir hükümet iş ortamının istikrarını bozmakta önemli bir rol oynaması bakımından 1950’lerdeki DP iktidarını hatırlatıyordu. ANAP hükümetinin ekonomiye müdahale etme tarzı değışmiş olmakla birlikte devletin ekonomideki varlığı devam ediyordu ve işadamları hükümetin icraatıyla her zamandan daha çok ilgilenmek zorundaydılar. Sözde piyasayı güçlendiren ve ihracatı teşvik eden önlemlerin uygulanma tarzı da

¹⁸² Boratav, a.g.e., s.193-195

kökleşmiş rant arama faaliyetlerini teşvik ediyordu. Bazı araştırmacıların gösterdiği gibi, standart bir politika paketinin, başka ülkelerde tamamen farklı sonuçlar yaratırken, Türkiye’de geleneksel rant kovalama faaliyetlerine yol açması da ilginçtir.¹⁸³

1980’lerde devlet küçülmedi. İmalat sanayinde kamu kesiminin payında bir düşme oldu. Fakat devletin altyapılara ağırlık vermesi sebebiyle, toplam yatırımlarda kamunun payı 1988’e dek artmaya devam etti. 1979 yılında toplam sabit sermaye yatırımlarında kamu kesiminin payı %49,7 özel kesimin payı %50,3 idi. 1987 yılında kamunun payı %53,3 özel kesimin payı %47,6, 1988 yılında kamunun payı %47,7, özel kesimin %52,4 oldu. Bunda devletin mali krize girerek alt yapı yatırımlarında düşüşe neden oldu. Kamu borcu 1981 yılında 117,2 milyar TL. (GSMH’nin %1,8’i) iken 1990 yılında 14.202,3 milyar TL. (GSMH’nin %5’ne) ulaştı.¹⁸⁴

1980’li yıllarda yürütmenin ve özellikle de Başbakan’ın gücü arttı. Yasama karşısında yürütmenin güçlenmesine en iyi örnek “bütçe dışı fonlar” dır. Bu fonlar, bazı vergi kaynaklarının, hükümetin bunları parlamentonun onayı olmadan kullanabilmesi, amacıyla, parlamentonun denetiminde olan konsolide bütçeden ayrılmasıyla getirildi. ANAP’ın kendi amaçlarıyla en basit anlamda çeliştiğinde, hukuku hiçe sayma eğilimiyle kendini belli ediyordu. 1980’lerin sonunda yüze yakın fonun olduğu ve bu gelirlerin toplamının 1987-1988 yılında 3,5 ile 5,7 milyar dolar olduğu tahmin edilmekteydi.¹⁸⁵

İhracatın teşviki büyük ölçüde Doğu Asya modelinden esinlenerek dış ticaret şirketlerine dayanıyordu. Dış ticaret şirketlerinin kurulmasının arkasında, pazarlamada ölçeğe göre Türk ihraç mallarının uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırmak yatıyordu. Sistem üreticiyi değil ihracatçıyı teşvik ediyordu. Büyük holdinglere bağlı dış ticaret şirketleri küçük ve orta boydaki şirketlerin mallarının dışa açılması karşılığında büyük komisyonlar almıştır. İkinci olarak rant kovalama faaliyetiyle teşvik sisteminin suiistimali çok kolaydı. Böylece bir süre sonra satılan malı değerinin şişirilmesiyle hayali ihracat olgusu çoğaldı. 1988-1989 ‘da dış ticaret

¹⁸³ Buğra, **a.g.e.**, s.206-207

¹⁸⁴ **A.g.e.**, s.208-209

¹⁸⁵ **A.g.e.**, s.209-210

şirketlerine verilen teşvikler kaldırıldı. 1980-1984 döneminde ihracat teşvikinin temel aracı olan vergi iadesi 1985 ve 1986 yılında önemli ölçüde azaldı. 1987’de tekrar getirildi. 1989’da kaldırıldı. Bu dönemde ihracat teşvikinden yararlanan mallar listesi devamlı değişiyordu. Bu değişiklikler ranta sebebiyet veriyordu.¹⁸⁶

Başbakanlığın yetkilerinin artırılarak iktisadi kararlar alınmasını merkezileştirilmesi iş ortamındaki çıkarıcı eğilimleri güçlendirdi. Siyasi iktidardaki kadroların belli işadamları, şirket ve medya patronları ile özel ve teke-teke ilişkiler oluşturması kural haline gelmiş; sözü geçen işadamlarının, hükümetin görev alanı içindeki kaynak aktarımında ayrıcalıkla konuma girmesi ve bundan yararlanması siyasi hayatın normal bir boyutu olarak kabul edilmiştir. Vergi sisteminde, teşviklerde ve finansal sistemle ilgili uygulamalarda, çok sayıda yasa ve kararnamenin sadece belli iş adamlarının çıkarlarını savunmak için çıkarıldığı öne sürülmüştür.

Liberalizm adına sürdürülen bu anti-bürokratik kampanya içinde geleneksel üst kademe bürokrasinin yetkileri daraltılmış; ancak aynı yetkiler başbakan veya bakan gibi siyasilere devredilmiştir. Özal, bürokrasinin teftiş işlevlerini pasifleştirerek, siyasi kadronun devamı olan icracı kadrolara “prensleri” getirmiştir.¹⁸⁷

Çok faaliyetli şirketler holding adı altında bir yapılanmaya gitmişlerdir. Çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren holdingler 1980’li yıllarda ihracatta büyük rol oynamışlardır. Klasik ticaret ve sanayi üretimi dışında, dış ticaret şirketleri ile ihracatta, müteahhitlik şirketleri ile yurt içi ve yurtdışı inşaat ve alt yapı işlerinde, bankalarla finans sektöründe, enerji, turizm ve hizmet sektörlerinde büyük gelişmeler göstermişlerdir. Ayrıca yurt dışından gelen yabancılarla da ortak yatırımlara girmişlerdir. Holdingleşmenin en önemli avantajı vergi avantajıdır. Diğerleri ise aile şirketlerinin holding yapılanması ile aile ismi ve işinin devam etmesine olanak sağlamaktır. Holdingleşmede finansal ve yönetsel nedenlerden de daha önemlisi prestij kazanmaktır. 1980 yılların sonuna çoğalan holdingler devlet işadamları

¹⁸⁶ A.g.e., s.214-215

¹⁸⁷ Boratav, a.g.e., s.201-203

ilişkilerine yeni boyut kazandırmıştır. 1990'lı yıllarda holdinglerin yanında küçük ve orta büyüklükte şirketler olan Kobilerin ekonomik yaşamdaki rolleri artacaktır.¹⁸⁸

İkinci bölümde özel sektörün dünü bugünü, devletle olan ilişkileri, sanayileşme süreci ve liberal ekonomiye geçişle birlikte ihracatla dünya pazarlarına açılma süreci incelenmiştir. Üçüncü bölümde bir işadamlı örgütü olan MÜSİAD kuruluş aşamasından başlayarak, Refahyol dönemindeki gelişimi, 28 Şubat süreci ve sonrası dönemdeki faaliyetleri irdelenecektir. MÜSİAD'ın baskı grubu olarak etkinlikleri ele alınacaktır.

¹⁸⁸ Buğra, a.g.e., s.257-262

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSİAD'IN KURULUŞU VE BASKI GRUBU OLARAK

ETKİNLİKLERİ

1.MÜSİAD'ın Kuruluşu

1.1.MÜSİAD'ın Kuruluş Nedenleri

1.1.1.Yükselen Trend Muhafazakarlık

İslam dini tarihsel dinamik ve gelişme seyri açısından, bireysel inancın ötesinde sosyal, ekonomik ve siyasal alanla ilgili ilkeleri içinde barındıran ve bunların tarihsel evreler içerisinde kurumsal hale geldiği dindir. Bu çerçeveden İslam dini, ekonomiyi de içeren bir disiplin içinde İslam toplulukları üzerinde uzun süre hakim olmuş ve bu toplumlarda davranış eğilimleri açısından bir dizi meşruiyet kalıpları oluşturmuştur.¹⁸⁹

Osmanlı imparatorluğunda, İslam dininin sosyo-ekonomik yaşamı düzenlemesindeki rolü, özellikle Tanzimat'la birlikte tartışma konusu olmaya başlamıştır. İslam'ın güncel gerekler konusunda esnek yorumlara başvurulması Tanzimat'tan da önceye dayanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam dini, sosyo-ekonomik ve siyasal alanlardaki tek düzenleyici olmayıp, din dışı kanunlarla da desteklenmiştir. Genç'e göre kapitalistleşme ve batılılaşma sürecinde ekonomik alanlarda girilen reform çabalarının önündeki engel nadiren İslam dini olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda İslam'la ilgili dinamiklerin modern -kapitalist gelişmeler ışığında yepyeni bir referans çerçevesi halini alması, öncelikle nüfusun heterojen yapısıyla ilintilidir. Mardin'e göre, etnik farklılıklar boyunca örgütlenmiş imparatorluk düzeni, meslekler başta olmak üzere iktisadi alanın örgütlenmesinde bu etnik ve din farklılıkları dayanmaktaydı. Kapitalistleşme sürecinde, Avrupa ülkelerinin yerel azınlıklarla iş yapmayı tercih etmesi, ekonomik alanda yaşanan

¹⁸⁹ Alkan, a.g.e., s.149

Müslüman-gayrimüslim çatışmasını hazırlayan dinamiklerdir. Bu süreçte azınlık gruplarının sosyo-ekonomik güç ve etkinliği artırırken, Müslüman Türk çoğunluğun durumu zorlaşmıştır. İTF ulusçuluğu, ekonomik yaşamda bu azınlık ve yabancı iktidarı karşısında, yerli ya da milli (Türk-Müslüman) bir sermayedar grubu oluşturmaya çalışmıştır.¹⁹⁰

Bu yeni politikanın yansıması ise, gayrimüslimlerin ağırlıkta olduğu Dersadet Ticaret Odasına karşı, Müslüman iş adamlarının ağırlıkta olduğu İstanbul Esnaf Cemiyeti'ni korporatif nitelikte örgütlenerek desteklenmesi oldu. Yeni Cumhuriyet Osmanlı'nın son yıllarda şekillenen işadamları oluşturma politikasını devraldı. Oda kuruluşlarını idari vesayete bağlı, zorunlu üyeliğe dayalı milli kuruluşlar olarak yapılandırdı. 1970'li yılların başlarına kadar en önemli işadamları örgütü konumunda bulunan odalar, hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiş, sektörlerin coğrafik esas üzerine temsil edildiği ve siyasal otoritelerin vesayeti altındaki kuruluşlardı. 1960-1970 yılları arasında uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarının sonucunda gelişme gösteren sanayicilerle, oda üyeleri arasında çatışmaya neden olmuş. Sanayiciler içinde dışa açılmaya yönelik politika beklentisi içinde olan büyük gruplarla, küçük üreticiler; büyük sanayiciler içinde dış pazara yönelik üretim yapanlarla (tekstilciler gibi), iç piyasaya yönelik üretim yapan sanayiciler (otomotivciler gibi); tarımsal ürün ihracatçısı gruplarla, ithalatçılar ve perakendeciler arasında çıkar çatışmaları odaların işlevlerinin yitirmesine sebep olmuştur. 1971 askeri muhtırasından kısa bir süre sonra Birlik elindeki kota dağıtım yetkilerini bakanlığa devredince, oda büyük sanayiciler gözünde cazibesini yitirmiştir. Siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın sürmesi, işçi işveren ilişkilerinin giderek çatışmacı bir hal alması, bürokrasinin hızla politikleşmesi gibi faktörler büyük sanayicileri özerk bir derneğin çatısı altında toplanmaya yönlendirmiştir. Bu çerçevede 1971 yılında ülkenin önde gelen 12 sanayicisi tarafından TÜSİAD kuruldu. TÜSİAD kurucularının bir diğer ortak noktası da Avrupa ile ekonomik bütünleşme sürecinin

¹⁹⁰ Şennur Özdemir, **MÜSİAD, Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi**, Ankara Vadi Yayınları, 2006, s.55-57

zaman içinde ithal ikameci politikalarda önemli değişiklikler getireceğini fark etmiş olmalaraydı.¹⁹¹

Öte yandan aynı dönemde “Din, vicdan, dini eğitim ve ibadet özgürlüğünü yurttaşlık haklarının bir parçası olarak (19.Madde) teminat altına alan 1961 Anayasası, İslamcı düşüncenin farklı alanlarda ifade edilmesinin önünü açan bir alan oluşturmuştur. İslami sermayenin, sağ partilerin geleneksel muhafazakarlığına ve özerk bir siyasal konum olarak siyasal alanda varlık göstermeye başlamasıyla mümkün olduğu söylenebilir. Böylece İslami kimlik ve dindarlık, İslam’ın işaret ve sembollerini sahiplenerek, İslamcı ideolojinin emaresine dönüşmüş ve tümüyle ayrı bir siyasal konumu tarif eder hale gelmiştir.

Türkiye’de muhafazakar mobilizasyon İstanbul’da örgütlenen büyük sermaye ile Anadolu’da gelişen Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) arasındaki çatışmayı odağına alır. TOBB Genel Sekreteri Necmettin Erbakan, TOBB’un İstanbul-Ankara-İzmir ve Anadolu ekseninde coğrafi büyüklük ve sektörel bölünmüşlüğü, maneviyatçı bir söylemle çerçeveleyerek kendi muhafazakar Milli Görüş hareketine uyarlamıştır. Bu ayrım üzerine kurduğu politika ile “Anadolu Sermayesi” olarak adlandırdığı Anadolu’nun küçük ölçekli üreticilerinin, tüccar ve zanaatkarların sözcülüğünü üstlenmişti.¹⁹²

TOBB’ta çıkan ayrışmalar üzerine 1970 yılında Necmettin Erbakan önderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) 1971 muhtırasının hemen ardından, laikliğe aykırı faaliyetlerden dolayı kapatıldı. Onun arkasından Milli Selamet Partisi (MSP) kuruldu. Bir meslek örgütü olan TOBB çerçevesindeki gruplaşmadan siyasi partiyle temsil edilmeye geçişle, Muhafazakar burjuvazinin ilk defa siyaset sahnesinde görünmesi sağlanmış oldu. MSP programına bakıldığında, dönemin egemen düşünceleri olan ithal ikamecilik, devlet müdahalesi ve ağır sanayi vurgularına rastlanmaktadır. Parti, geniş tabanlı bir özel sektör ortaklığıyla, yani küçük sermayedarların birleşerek ağır sanayi kurmayı hedeflemektedir. 1956 yılında Konya’da 200 ortaklı girişimle bir motor fabrikası (Gümüş Motor) kuran Erbakan,

¹⁹¹ Haluk Alkan, “Türkiye’de İş adamı Örgütleri ve Devlet”, **Birikim**, Ekim 1998, Sayı:114

¹⁹² Dilek Yankaya, **Yeni İslami Burjuvazi, Türk Modeli**, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.62-63

sanayileşmenin önemli boyutlarından birinin yerli motor ve yerli otomobil üretmek olduğunu savunmuştur. MSP'nin parti programı, küçük işletmelerin devlet desteğinden yoksun kalması ve adil olmayan vergilendirmeye karşı yöneltilen eleştirilerle birlikte faizsiz bankacılık sisteminin kurulması taleplerini içermektedir. Muhafazakar burjuvazi ve onun temsilcisi olan MSP, büyük burjuvazinin kazanımının çokluğundan ve kendilerine düşen payın azlığından rahatsızdır.¹⁹³

MSP'ye oy vermek, Milli Gençlik Vakfı (MGV) ve Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) yer almak ve imam hatip liselerinde yeni kuşaklar yetiştirmek, 1970'li yıllarda ideolojik angajmanın üç temel göstergesiydi. Çocuklarını imam hatip okullarına göndermek, kişinin dindarlığını ve muhafazakar siyasal eyleme bağlılığını kanıtlayan bir gösterge haline gelmişti. Muhafazakar ideolojik aidiyet o kadar güçlüydü ve kapsayıcıydı ki özel hayatla kamusal eylem ve birey ile topluluk arasındaki sınırlar siliniyordu. Siyasal angajmanlar kişinin yaşamını belirleyen ve düzenleyen unsurlar haline gelmişti. Birey topluluk içinde eriyor ve bireysel kararlar siyasal konumlanışına göre alınıyordu. Bu bir muhafazakar militanlık modeli idi.¹⁹⁴

1970'li yıllara hakim olan ideolojik ve çalkantılı dönem 12 Eylül Hükümeti ve parlamentoyu olduğu gibi siyasi partileri, sendikaları ve sivil toplum kuruluşların tamamına yakını feshedilmiş. Birçok insan adil olmayan yargılama süreçlerinden geçmiş, işkencelere uğramış, hapse atılmışlardı. 1980 sonrası, resmi ideoloji ve sosyal mühendislik olarak ortaya çıkan "Türk İslam Sentezi" 1970'lerin muhafazakar militanlık modeline uygun değildi. 1970'in Milli Görüş mensupları askeri yönetim döneminde yargılanmışlar ve tutuklanmışlardı. Onlar yine kendi militan modeline uygun davranmayı devam ettirirken 1980 'li yıllarda "Yükselen Trend Muhafazakarlık", diğer bazı muhafazakar grupları farklı şekilde etkilemeye başlamıştır.¹⁹⁵

1980'li yıllarda tek bir hedefe kitlenmiş, 1970 'lerin tümleyici, meşrulaştırıcı ve harekete geçirici ideolojisi olan bir muhafazakar hareketten söz etmek mümkün

¹⁹³ Ayhan Berkay, Seher Sağiroğlu, "İslami Burjuvazinin Siyasi İktisadı: Müsiad Örneği", **Praksis** Sayı 27

Dipnot Yayınları, 2012, s.129

¹⁹⁴ Yankaya, **a.g.e.**, s.65

¹⁹⁵ **A.g.e.**, s.69-70

değildir. Bu dönemde köklü dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm üç aşamada olmuştur. Muhafazakar yaşam tarzlarının ve sivil angajmanları bireyselleşmesi ile Muhafazakar gruplar arasında bir çeşitlenme ortaya çıkmıştı. İslam Dini ile kurulan sahiplenici ilişkilerdeki farklılaşmalar ve bireyselleşmeler yeni filizlenen liberal tüketim bağlamında muhafazakar olan ve olmayan değer sistemlerinin bir arada olmasına yol açmaya başlamıştı.

Bu dönüşümün ilk aşaması sivil toplum içinde Muhafazakar angajmanların ortaya çıkışıydı. Bu toplumsal aktörlerin üretildiği, sosyalleştiği ve mesleki ya da özel görev aldığı mekanlar olarak bazı cemaatlerin alanlarını pekiştirmesi şeklinde oldu. Bunlar esnek bir model ortaya koyan ve Türkiye'nin ve dünyanın geçirdiği dönüşüme uyum sağlayabilecek cemaatlerdi. Basın ve yayın alanında Muhafazakar kesimler görünürlük kazandı. 1980 'de Muhafazakar gazete ve dergilerin genele oranı %7 iken 1996'da 110 haftalık ve aylık dergiyle bu oran %47'ye çıkmıştır. Bunun dışında 16 ulusal, 15 bölgesel ve 300 yerli televizyon kanalı ile 35 ulusal radyo, 109 bölgesel ve 1000'e yakın yerel radyo yayın hayatına geçecekti.¹⁹⁶ Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın verilerine göre, 1980 sonrasında kurulan Sivil Toplum Kuruluşu (STK) sayısı 1147'dir. Türkiye'nin önde gelen STK'ların üçte biri son 20 yılda kurulmuştur. 1710 STK'nın 106'sı 1950 öncesine ait iken, 659 STK 1991 sonrası kurulmuştur.¹⁹⁷

İkinci aşama, kamusal alanda muhafazakar gençlerin ve meslek sahiplerinin bireyselleşme süreciydi. Bu kesimler, 1970'li yıllarda angaje olmuş "ağabeylerinden" modernleşen ve bireyselleşen üsluplarıyla farklı fakat inançlarıyla örtüşen yeni bir gelecek arayışı içindeydiler. Bu bireyselleşme, yaşamlarında demokratik ve sivil angajmanlarında yaşanmakta ve toplumsal formasyonların çeşitlenmesi ile kendini ortaya koymaktaydı. 1980'li yıllarda yayınlanmaya başlayan muhafazakar dergilerde, başörtülü gençlerin cinsiyet eşitliği ve eğitim hakkı taleplerinde, muhafazakar edebi ve sanatsal eserlerin ortaya çıkışında, yeni muhafazakar tüketim ve eğlence tarzlarında, ekonomik düzlemde yeni dernekleşme ve şirketleşme biçimlerinde bunun izleri görülebilir.

¹⁹⁶ A.g.e., s.66

¹⁹⁷ Özdemir, a.g.e., s.61

Üçüncü ve son aşama ise, İslam dininin ekonomik alana girişiyle ilgili söylenebilir ki bu da İslam'la ilişkinin bireyselleşmesi süreciyle sıkı sıkıya ilintilidir. Muhafazakar pazarlama metotları örneğinde görüldüğü gibi, İslam'la kurulan ilişki bir metalaşma sürecine girerken muhafazakar sermaye de toplumsal uzamın örgütlenmesinin bir unsuru haline geliyordu. İslam'ın piyasa ile iç içe geçmesi, Müslümanların dini değer ve ilkelerinin piyasa toplumunun mekanizmaları ve ruhuyla iç içe geçmesiyle gerçekleşmişti. İşverenler alanına muhafazakar sermaye etrafında angaje olma süreci de 1990'da MÜSİAD'ın kurulmasına kadar gidecekti.¹⁹⁸

1.1.2.Liberal Ekonomi ve Muhafazakarlık

1980'li yıllarda dünya ekonomisi önemli değişmelere sahne olmuştur. Teknolojik gelişmenin artması ve yayılması ile üretimin, sermayenin, finansal pazarın ve hizmetlerin ulusal sınırı aşması küreselleşmenin iktisadi boyutunu; devletin otoritesindeki değişim küreselleşmenin siyasi boyutunu, demokrasi, insan hakları, çevre bilinci gibi değerler dev küreselleşmenin sosyo-kültürel boyutunu oluşturur. İktisadi küreselleşmenin sınır tanımayan bir küresel Pazar ulusal ekonomi, ulus devlet gibi kavramların anlam yitirmesine yol açtığını, kültürel küreselleşmenin ise, evrensel Batı değerlerinin yaygınlaşmasıyla yerel kültürel kimlik taleplerinin yükselmesine sebebiyet vererek ulusal kalkınma fikrini problemli hale getirmiştir.¹⁹⁹

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ithal ikameci içe dönük ekonomi modeli terkedilerek ihracatı teşvik eden dışa açık bir ekonomi modeli benimsenmiştir. Küreselleşmenin bir boyutunu oluşturan üretim şeklindeki değişim süreci küçük ve orta ölçekli (KOBİ) firmaların önemini artırmıştır. Özal ile birlikte KOBİ'ler Türkiye'de daha da önemli hale gelmiştir. Bu özellikle çeşitli Anadolu kentlerinde boyutları bakımından küçük, fakat uluslararası rekabette söz sahibi olabilecek bazı firmaların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bayramoğlu'nun ifadesiyle bu, üretici sınıf yapısında çatlamaya, daha doğru bir deyişle farklılaşmaya yol açmış, eski güçlerin yanına merkez dışından gelen yeni güçler eklenmiş ve doğal

¹⁹⁸ Yankaya, **a.g.e.**, s.66-68

¹⁹⁹ Berrin Koyuncu, "Küreselleşme ve Müsiad: Bir Müslüman İşadamı Derneğinin Küreselleşmeye Eklenmesi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 12-13, 2004, s.26

olarak bu çerçeve yeni ve yoğun çatışmayı beslemiştir. KOBİ'lerden oluşan yeni iktisadi aktörler (yani Anadolu Sermaye ile metropollerdeki yeni oluşan dışa dönük imalat ve ihracat firmaları) kredi ve teşvikler başta olmak üzere kaynakların büyük çoğunluğuna hakim büyük sermaye gruplarına karşı çıkmışlar, kendilerini devre dışı bırakan tekelimsi ekonomik yapının değişmesini ya da onlara da bir kanal açılmasını talep etmişler ve bu oranda siyasallaşmıştır. Bu da muhafazakar İslam'ın yükselişine sebep olmuştur.²⁰⁰

Çeşitli kaynaklarda “İslami Burjuvazi”, “Yeni İslami Elitler”, “Anadolu Kaplanları” ve olumsuz bir anlam yüklenen “Yeşil Sermaye” diye kavramsallaştırılan Anadolu sermayesi 1980'li yıllarda Özal iktidarı ile ekonomik alana çıksa da kökeni 1950'li yıllara dayanmaktadır. Bu kesimin ortaya çıkış sürecini Demokrat Partinin iktidara gelişiyle birlikte köylerden kentlere başlayan göçle ilişkilendiren kaynaklar mevcuttur. Çok partili hayata geçiş kültürel olarak da çeşitliliğin artmasına neden olmuştur. Göçler yoluyla -içeriği ve niteliği tartışılabilir olsa da muhafazakar ya da daha doğru bir deyişle taşrada yaşayan Müslümanlık yeniden şehirlere taşınmaya başlamaktaydı. Ana Vatan Partisi (ANAP) ve Özal'ın girişimleriyle Anadolu'da atıl vaziyette bekleyen sermayeyi de ekonomik hareketliliğe dahil etme çabasıydı.²⁰¹

Askeri yönetimin amacı, “Türk İslam Sentezi ile kontrolden çıkan muhafazakar grupları merkezde toplayarak, kendi kontrolü altına almak sosyalist faaliyetleri zayıflatma ve düzeni yeniden tesis etmeyi sağlamaktı. Resmi laik rejimle İslam'ı asli bileşen olarak bünyesinde muhafaza eden “Türk Milliyetçiliğini birbirine bağlama arayışı içindeydi. Söz konusu sentez, laik devletten bağımsız bir kimlik talebi içinde olan muhafazakar karşı-seçkinler tarafından benimsenmedi. Fakat bu sentez Türk-İslam milliyetçiliğinin siyasal alanda bir aktör olarak yerini sağlamlaştırdı. Vatandaşların kültürel formasyonuna İslam'ın açıkça dahil edilmesi noktasında medyayı ve ders kitaplarını etkileyecek kadar güçlü bir konuma gelmesini sağladı. 1982 anayasası ile okullardan dini eğitim zorunlu hale geldi. İmam Hatip

²⁰⁰ A.g.e., s.26-27

²⁰¹ Cihad Önsöz, “İslam Ekonomisi ve Yeni Muhafazakar Orta Sınıfın Temsilcisi Olarak MÜSİAD” **Sosyolojik Düşün-2**, (2017), (Çevrimiçi) <http://dergipark.org.tr/sosdus/issue/30366/323027>, 14 Nisan 2019

Liselerinin (İHL) eğitim kalitesi ve statüsü yükseltildi. Genç askerlerin dini eğitim almalarını zorunlu hale getirdi. Bu da muhafazakar kesimin toplum içindeki konumunu güçlendirdi.²⁰²

Türkiye'nin ekonomik anlamda liberalleşmesi ve uluslararası ilişkilerde yaşanan değişimlerin yarattığı yeni pazar koşulları MÜSİAD'ın varlık nedenini açıklayan temel faktörlerden biridir Yeni uluslararası ortam, kimi kültürel özellikleri (dil ve din gibi) birer “sermaye” durumuna sokarak çevre ülkelerle geliştirilen ilişkilerde yeni bir sermaye farklılaşmasını beraberinde getirdi. Türkiye de yeni liberal ekonomik politikaların ön plana çıkmasıyla birlikte 1980'nin ilk yıllarından itibaren gerçek ve etkin rekabet ortamı ile kişilerin kendilerini gösterebilecekleri, çaba gösterenlerin bunun karşılığını alabileceği göreceli bir iktisadi dinamizm/girişimcilik ortamı yaratmaya başlamıştır. MÜSİAD'lı işadamları ilk başlarda hata yaptıklarını kabul etmelerine rağmen, bu iktisadi politikaları kararlı bir şekilde uygulayan Turgut Özal'a olan minnet borçlarını dile getirmişlerdir. Ayata'nın 1980'li yılların sonunda yaptığı çalışmaya göre, Türkiye'de ortaya çıkan yeni girişimci burjuvazisinin köklerinin 1980'lere kadar götürülmesinin gerektiğinin bir delili olarak değerlendirilebilir.²⁰³

1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de muhafazakar hareket içinde bir bölünme yaşanmıştı. 1970'li yıllarda aynı saflarda mücadele etmiş gençlerin bir kısmı mücadeleyi siyasal alanda bir kısmı da ticaret alanın da sürdürmeye karar verdi. 1980'li yılların başlarında MÜSİAD'ın kurucu kadrosu İstanbul'da çoğunluğu KOBİ patronlarının yer aldığı bir ortamda birbirlerini buldular. Siyasal alanda Milli Görüş'ün yeni siyasal temsilcisi olan Refah Partisindeki (RP) siyasal muhafazakarlık, modernleşme, kentleşme, liberalleşme ve küreselleşme ile ortaya çıkan yeni servet dağılımının dışında kalmış grupların tatminsizliğinin ifadesiydi. Hem yoksul halk kesimlerine hem de dindar ve gelenekçi gruplara sesleniyordu. Muhafazakar karşı seçkinler topluluğunun daha zengin kesimine mensup olanlar, muhafazakar politika ve RP ile bağlarını tümüyle koparmaksızın, Turgut Özal'ın

²⁰² Yankaya, **a.g.e.**, s.72-7

²⁰³ Özdemir, **a.g.e.**, s.159

liberal muhafazakar partisi olan ANAP'a yaklaşmaya, serbest piyasanın imkanlarından yararlanmaya başlamışlardı.²⁰⁴

Bu yıllarda başta İstanbul olmak üzere, çeşitli Anadolu illerini kapsayan büyük bir sanayi kalkınma hamlesi başlatılmıştı. Tekstil ve otomobil gibi sanayi ürünlerinin ihraç edilmeye başlaması, daha çok KOBİ'lerin varlık gösterdiğı Denizli, Kayseri, Konya ve Gaziantep gibi Anadolu kentlerinin hızla gelişmesine yol açtı. Bunlara "Anadolu Kaplanları" adı veriliyordu. Uluslararası rekabete uyum sağılayan ve yerel düzeyde kalkınma gerçekleştiren bu KOBİ'ler İslam burjuvazinin yani yakında kurulacak olan MÜSİAD'ın sosyo-ekonomik temellerini oluşturuyordu. KOBİ'lerin esnek üretim sistem içindeki ekonomik performansları, farklı işlevleri olan şirketlerin tek bir üretim ve pazarlama ağı biçiminde düzenlenmişti. Rekabet, tedarikçiler, taşeronlar ve müşteriler arasında karşılıklı bağıllık mantığına göre işliyordu. Yani şirketler arasında iş birliğı ve takas ağları kurmak ya da var olan bu ağlara dahil olmak kazançlı olmaya başladı. Sosyal sermayenin ekonomik etken olarak bu yıllarda ortaya çıkıyordu.

Sosyal sermaye, yapısal açıdan örgütlü ve örgütsüz toplumsal ağı betimler. Kültürel açıdan bakıldığında sosyal sermaye kişiler arasındaki zorunlulukları ifade eder. Bu birtakım avantajlar sağılayan ya da farklı toplumsal etkileşimlerin ederini azaltan kaynaktır. Sosyal sermaye, ekonomik sermayeye dönüşebilen bir servet kaynağı ve performans unsurudur. KOBİ'lerdeki esnek üretim sisteminde ekonomik gelişmeye dahil olan etkenlerden biridir. Söz konusu olan yapı, mobilize edilebilen kaynakları çoğaltıp aynı ağı dahil olanların ekonomik işlem bedellerini azaltarak kar oranlarını artıran bir ağ yapısıdır. Bu ağ aynı zamanda ekonomik aktörler arasında haberleşmeyi ve bilgi alışverişini de kolaylaştırır. Sosyal sermayenin ana kaynağı üretildiğı mekandır ve bu işveren ağlarının oluşmasına olanak sağılar. Esnek üretim biçimi, böylece 1980'li yıllarda verimliliğın olmazsa olmazı şartı olarak sanayi bölgelerinde kümelenmeye neden olmuştur. İşverenlerin ortak kültürel sermayesi de sosyal sermayenin üretilmesinde bir unsur olarak karşımıza çıkar. "Anadolu Kaplanları" örneğinde, yerel düzeyde öncelikli -dini, etnik, bölgesel ve cemaatsel- ilişkiler sosyal sermayenin temel kaynaklarını oluşturmuştur. Kültürün içine işlemiş

²⁰⁴ Yankaya, **a.g.e.**, s.73-74

olan bu gayrı-resmi bağlar, şirket başarılarının anahtarı konumundadır. Hatta sosyal sermaye, yeri geldiğinde ekonomik sermayeden bile daha önemlidir. Sosyal sermaye, ekonomik sermaye ya da krediler yeterli olmadığında, aileden veya aidiyet gruplarından gelen finansal kaynakların mobilize edilmesini sağlar.

1980’li yıllarda Özal ile kurulan bağlar, performans belirleyici bir etken haline geldi. Siyasi otoritelerin keyfi müdahaleleri, iltimasçılığın siyasilerle girişimciler arasındaki genel geçer bir ilişki biçimi olarak yerleşmesine neden oldu. Bu dönemin ayırt edici özelliği, Cumhuriyet tarihinde ilk defa burjuva ideolojisinin ekonomik ve toplumsal yaşam üzerinde egemenlik kurmuş olmasıydı. Bu egemenliğe, liberalizmi, özelleştirmeyi, bürokrasinin tasfiyesini, popüler kültürü ve tüketimciliği yücelten pragmatik yeni bir retorik eşlik etti. Özal’la kişisel özel sektörde servet dağılımının belirleyici unsuru olmaya başladı.²⁰⁵

1.2.MÜSİAD’ın Kurulması

MÜSİAD kurucularının başlangıçtaki gruplaşma amacı, İslami ve kişisel bağlantılarını kullanarak Özal iktidarına ve iktidarı elinde tutan siyasal otoritelere ulaşmaktı. Söz konusu işadamlarının resmi bir dernek çatısı altında örgütlenmekten ziyade kişisel çıkarlar için İslami sosyal sermayeyi canlandırma girişimi olarak görmek gerekir. Bu işadamları 1990 yılında bu girişimi bir işverenler örgütü olarak kurumsallaşmaya karar vermişlerdir.²⁰⁶

MÜSİAD 9 Mayıs 1990 tarihinde İstanbul’da bir grup genç işadami tarafından kuruldu. Bunların çoğu İstanbul’da faaliyet gösteren firmaların sahipleriydi. Sahiplerinin biri dışında çoğu küçük veya orta ölçekli firmalar düzeyindeydi. Kurucular arasında sektörel farklılıklar vardı. Kurucular gıda, kimya, hizmet ve ticaret sektörlerinde faaliyet gösteriyorlardı.

Bu bileşim başlangıçta MÜSİAD oluşumunun öncelikle olarak sektörel ve ekonomik düzey açısından bir grup çıkarı perspektifinden kaynaklanmadığını gösteriyordu. Ayrıca yerel ve bölgesel bir çıkar grubu olarak nitelendirilemezdi.

²⁰⁵ A.g.e., s.77-85

²⁰⁶ A.g.e., s.94

1.2.1.MÜSİAD'ın Kuruluş Felsefesi

MÜSİAD kuruluş tüzüğünde kendini şöyle tanımlamaktadır. “(MÜSİAD); hakkın ve hukukun, adaletin ve eşitliğin, barışın ve güvenin, refahın ve mutluluğun sağlandığı tarihe ve topluma mal olmuş mahalli ve evrensel değerlerin gözetildiği, kendi içinde bütün, bölgesinde ekonomik ve siyasal alanda etkin, dünyada saygın bir Türkiye hayaliyle yola çıkan hassasiyet sahibi iş adamlarının, 9 Mayıs 1990 tarihinde İstanbul’da kurdukları bir “İş adamları Derneği”dir.

İş dünyasına olduğu kadar toplumun diğer kesimleri için de örnek bir eğitim, rehberlik, danışmanlık merkezi haline gelen, uygulama ve çalışmalarını profesyonel düşünce zeminine oturtan, “kamu yararına dernek” statüsüne sahip güçlü bir “Sivil Toplum Kuruluşu”dur.

MÜSİAD’ın misyonu; ulusal ve uluslararası düzeyde bağımsız ve bağlantısız hareket eden bir işadamları derneği olarak, önceden belirlenen ilke ve değerleri paylaşan üye sayısını artırmak, üyeleri arasındaki dayanışmayı geliştirmek ve kendi içinde sağladığı bu birlik ve beraberlik ruhuyla ülkemizin maddi ve manevi yönden gelişmesine katkıda bulunmaktadır.”²⁰⁷

MÜSİAD kurucuları, kendi konumlarını şöyle tanımlıyorlar; “ileri teknolojiye sahip, sınai ve ticari kalkınmasını sağlamış, bunun yanında milli ve manevi değerlerinden taviz vermemiş, emeğin sömürülmediği, sermaye düşmanlığının körüklenmediği, üretimi hakça paylaşan, iç barışı sağlanmış, dünyada hatırı sayılır bir Türkiye’nin oluşumu için kendini sorumlu tutan bir avuç genç işadami”²⁰⁸

MÜSİAD’ın bu ifadesi TÜSİAD’ın kurulması sırasında ilan edilen protokole benzer bir genel ve doktriner bir hava yansıtıyor. MÜSİAD, öncelikle kalkınmacı bir anlayışla, bu süreçte milli ve manevi değerlerin ölçü alındığı, sosyal “sorunların çözümünü içermekle de kendilerini diğer işadami örgütlerinden ayrı bir yerde konumlandırıyor. Sanayici ve iş adamı niteliklerinde bozulmanın yaşandığı ve gelir dağılımında dengesizliğin olduğu bir dönemde yalnızca kendi karını ve çıkarını

²⁰⁷ Müsiad, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr>, 12 Mayıs 2019

²⁰⁸ Alkan, a.g.e., s.148

düşünmeyen, hakça paylaşım isteyen, sermayenin vicdanı ve hakkın sesi olarak kendini gören bir işadamı kimliğinin söylemini taşıyordu. Bu söylemi de Türkiye'nin sınai ve ticari kalkınmasının bel kemiği olarak gördüğü orta ve küçük ölçekteki sanayi ile iç ve dış ticareti meslek edinmiş gruplara dayandırarak ifade ediyordu.²⁰⁹

Çok kısa sürede sayıları 3.000'i bulan dernek üyesi işadamları, sanayide üretken kaliteyi, satarken dürüstlük ve hakkaniyeti, siyasete yönelirken ahlak ve fazileti esas alma idrak ve şuuru ile Türkiye'nin, bölgenin, İslam dünyasının ve insanlığın gündemine sahip çıkarak ekonomik ve sosyal gelişmeden yana bir sistemin oluşumunu amaç edinmiştir.²¹⁰

MÜSİAD isminin başındaki "MÜ" 'nün Müslüman'ı temsil ettiği iddia edilse de MÜSİAD üyeleri ısrarla "MÜ" 'nün bağımsız olmayı ifade ettiğini belirtmişlerdir. Her ne kadar MÜSİAD'ın ilk başkanı Erol Yazar, TÜSİAD'a alternatif olmadıklarını iddia etse de kurulma nedenlerini şöyle ifade etmektedir: "80'li yılların başında iş dünyasını iki kurum temsil ediyordu: TOBB ve TÜSİAD. Bunlar milli sermayeyi ve o sermayenin sahip olduğu değerleri temsil edecek kurum olmadığından MÜSİAD kurulmuştur. MÜSİAD başkanı Ömer Bolat da MÜSİAD'ın diğer derneklerden farkını şöyle ortaya koymaktadır: MÜSİAD 9 Mayıs 1990 'da Turgut Özal'ın başlattığı ekonomi de serbestleşme ve dışa açılım sürecinin ortaya çıkardığı binlerce yeni müteşebbisin- ki bunların çoğu Anadolu'nun muhafazar eğilimli insanlarıydı-, ihtiyaçlarına cevap veren bir kurum olarak doğdu. Büyük sermaye gruplarının çıkar dayanışmasını andıran kuruluşlarda, aradıklarını bulamayacaklarını düşünen bu yeni müteşebbisler güç birliği için MÜSİAD'ı kurdu."²¹¹

Bolat'ın bu sözleri MÜSİAD'ın TÜSİAD'tan ne kadar farklı olduğunu vurgulamaya çalıştıklarının bir göstergesidir. MÜSİAD üyeleri, kendilerinin alın terinin temsilcileri olduklarını açıkça ifade etmeseler de TÜSİAD üyesi işverenleri 1980'li yıllara kadar devlet rantından beslendiklerini ima etmektedirler. TÜSİAD üyelerinin üretime dayanmayan faiz ve tekel gelirleri elde ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Ayşe Buğra, MÜSİAD'ın devlet destekli işadamları tarafından kontrol

²⁰⁹ A.g.e., s.148-149

²¹⁰ Koyuncu, a.g.e., s.28

²¹¹ Fuat Keyman, Berrin Koyuncu, "AKP ve MÜSİAD, Ekonomik Kalkınma ve Modernite", Düşünen Siyaset, **İslam ve İlerleme, Düşünce Dergisi**, Sayı:19, Ankara, Lotus Yayınevi, 2004, s.136

edilen ekonomik hayattan dışlandıklarını yönündeki inançlarını, bir tür azınlık psikolojisi olarak örgüt stratejisinde kullandığını belirtir.²¹²

MÜSİAD'ın söyleminin merkezi temasının, İslami söylem üzerine şekillendiği söylenebilir. İdeolojik ve toplumsal formasyonu, Sünni Müslüman dindarlığın beslediği bir muhafazakarlığa dayalıdır. Derneğin ilk başkanı Erol Yazar'ın ifadesiyle MÜSİAD'ın kurucu unsuru, “ahlaklı kapitalizm” dir. MÜSİAD'a üye olmak toplumda ticari doğruluk, dürüstlük, ahlaki ölçüler ve adayın geçmişini de kapsayan belirli kıstaslar doğrusunda gerçekleşmektedir. İslami ilkelere iş adamları açısından iki işlevi vardır. Birincisi İslam, bireysel zenginliğin oluşturabileceği suçluluk duygusunu yumuşatma özelliğine sahiptir. İslam'ın diğer işlevi ise, karşılıklı güven ve dayanışmaya dayanan ilişki ağları iş ortamını sağlamasıdır. Bu iki işlevinde MÜSİAD'ın bir sermaye örgütü olarak sınıfsal konum ile İslami kimliğin eklenmesinde ve dolayısıyla İslam'ın bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılmasında merkezi bir öneme sahip olduğu söylenebilir. MÜSİAD'ın çıkardığı yayınlarda, bir İslam insanın ve İslami işletmenin, davranışlarının hangi temellerde gerçekleştirileceğine dair genel bir çerçeve yer almaktadır. Bu yayınlarda, “İslam İnsanı-Homo İslamicus”, batı tipi kapitalist toplumlardaki rasyonel ve maddi insan tipi olan “Homo Economicus” ile belirli farklılıklar içerisinde kurgulanır. Buna göre rasyonel insan, davranışlarını salt dünyevi amaçlarla inşa ederken; İslam insanı, davranışlarını dünyevi ve ahlaki temelde yönlendirmektedir. İslami ekonomi, çatışmacı modern kapitalist toplumun aksine; dayanışmanın, yardımlaşmanın ve iş birliğinin egemen olduğu bir ekonomidir. Bu varsayıma göre İslami ekonominin hakim olduğu bir toplum, mutlak bir ahenk ve uyum içindedir.²¹³

Sabahaddin Zaim, “Homo-Economicus” ile “Homo-İslamicus” ekonomik hayattaki davranış ve tutumlarını karşılaştırdığı çalışmasında, eğer Müslüman işveren olarak çalışıyorsa; mülkiyet hakkının devletçe güven altına alındığını, devletin iktisadi faaliyetlerine müdahale etmeyeceği güveni içinde geleceğe emniyetle bakar ve geçimini helal yolla kazanır. Fakat elde ettiği servet ve gelirin sırf kendi çalışması sonucu olmayıp, Allah'ın takdiri ile tahakkuk ettiğine inanır. Zira yine bilir ki “eşya

²¹² A.g.e., s.137

²¹³ Ceyhan Temelli, “MÜSİAD'ın Söylem ve Pratiklerinde İslam ve Kapitalizm İlişkisi”, **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, s.46-47

da insan da Allah’a aittir. Mülk mutlak manada onundur.” Malında, öbür insanların ve toplumun hakkı olduğunu bilir. Malı insanlara faydalı olma amacıyla, yararlı alanlarda kullanır. Zekatını verir. Malın tüketiminde ne israfa sapar ne de cimrilik yapar. İş yaparken hileden ve vurgunculuktan kaçınır. Faiz almaktan kaçınır. Eline geçen imkanları iş hayatında iyi değerlendirmesi, üretimi artırması, işte verimliliği çoğaltması, devletin vergisini ve zekatını tam olarak ödemesi, servetini Allah yolunda sosyal yardımlara harcaması neticesinde, böyle cemiyet modelinde sosyal adalet içinde iktisadi gelişme sağlanmış olur.²¹⁴

İslami toplumdaki çalışma ilişkileri üzerine yaptığı çalışmada, endüstri ve İslami toplum arasındaki ilişkilerin, İslamileştirme ile mümkün olacağı savını ileri sürer. Balcı’ya göre, kapitalist sistemin aksine İslam, işçi ve işverenin birbirinin menfaatine çalıştığı ve birbirini tamamladığı, dayanışmacı bir sistem ortaya koyar. Her iki kesim de birbirine müteşekkik olup asıl şükr’ü rızkı veren Allah’a yaparlar. Bu sistemde üretim daha verimli olup, çalışma ve sosyal hayatta huzur ve barış hakimdir. Taraflar çalışma ve çalıştırmayı bir ibadet olarak telakki ederler, Dolayısıyla ilişki hem maddi hem de manevi boyuta sahiptir. İşçinin emek ve hakları, yazılı olmasa da bağlanabilir, işçi ve işverenlerin bu sözleşmeye uyumu ahlaki bir temelde gerçekleşir. Sendikacılık ve toplu pazarlık bu şekliyle İslam’a uygun olsa da ihtilaf halinde, tarafları uzlaştırıcı hakem veya yargı mekanizmaları işletilir. Grev ve lokavt İslam’a uygun görülmemiştir.²¹⁵

Çalışanların hakları söz konusu olduğunda, MÜSİAD’lı işverenlerin genellikle devletin sunduğu çerçeveyi (İşçinin sigortasını yapmak, kıdem tazminatını ödemek gibi temel hakları) yerine getirmeyi bile övgü ile bahsetmektedirler. Türkiye’de özellikle de KOBİ bağlamında kaçak işçi çalıştırmanın ne kadar yaygın olduğu düşünüldüğünde, yasal yükümlülükleri yerine getirmenin övünülecek bir konu olmasına şaşmamak gerekir. İşçilerle iyi ilişkiler içinde olmanın önemini sürekli vurgulayan MÜSİAD’lı işverenler, işçilerin formel örgütlenmesini karşı çıkmakta, işçilerin kendilerini babaları gibi gördüklerini ve “abi-kardeş yakınlığı”

²¹⁴ Sabahaddin Zaim, “Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları, **İş Hayatında İslam İnsanı (Homo Islamicus)**, Düz. Hüner Şencan, Müsiad Yayınları, Aralık 1994, s.104-111

²¹⁵ Yusuf Balcı, “İslam’da Çalışma İlişkileri”, **İş Hayatında İslami İnsanı (Homo Islamicus)**, Düz. Hüner Şencan, Müsiad Yayınları, Aralık 1994, s.125

olarak tarif ettikleri paternalist (patron babadır) ilişkiler içinde olduklarını ifade etmektedirler. Sendika olmaksızın işverenlerin, işçilerin haklarını verdiklerini ve işçilerin bundan memnun olduklarını öne sürmektedirler. Sendika'nın işyerine girmesinin işyeri barışını bozacağına inanmaktadır.²¹⁶

MÜSİAD'ın kurucu başkanı olan Erol Yazar, MÜSİAD'ın kuruluş yıllarında çıkan yayında, zenginliği hor gören ve “bir lokma, bir hırka” anlayışına dayanan, yerleşik İslami bakış açısını eleştirerek, peygamberi ticaretle uğraşan bir topluluğun zenginliği hor görmesini dini yanlış anlaşılmasına bağlamaktadır. Yazar'a göre, bunun kaynağında kimi tasavvufi etkilerin yanında özellikle Anadolu insanının, cumhuriyet döneminde milletin çoğunluğunun aleyhine, devlet eliyle yetiştirilen burjuvaziyle karşıtlığı bulunmaktadır. Bu zenginleşmenin İslami temeli yoktur ve insanın insanı kaba bir şekilde sömürmesi ile ortaya çıkmaktadır. Yazar, İslami bir ekonominin temelini, Medine'deki bir takım iktisadi düzenlemelere bağlamaktadır. Buna göre peygamber, ticari alışverişlerde fiyatlara müdahale edilmemesini tavsiye etmiştir. Yazar'a göre “Fiyatları belirleyen Allah'tır” ve dolayısıyla İslami bir toplumun iktisadi düzeni müdahaleden uzak bir serbest teşebbüs ve rekabet ekonomisi olmalıdır. Buna göre devletin merkezîyetçi ekonomi modeli tasfiye edilmeli ve pazar ekonomisine dönüşmelidir. Sosyal güvenlik özel kurumlara devredilmeli ve ailenin koruyucu rolü kuvvetlendirilmelidir. Devlet haksız rekabeti önlemeli, fırsat eşitliğini sağlamalı, milli savunma ve eğitim gibi altyapı ihtiyaçlarını karşılamalıdır.²¹⁷

Ahlakî son derece önemseyen MÜSİAD, kapitalist düzenin yaygınlaşmasıyla bireyciliğin ön plana çıktığını, topluluk ve aile kavramlarının önemini yitirdiğini belirtmektedir. Bu değerlerle örtüşen bir ekonomi anlayışı ya da sentezi geliştirmeyi çalışan MÜSİAD, serbest pazar ekonomisini benimser ve bunun Kuran'da var olduğunu savunur. Hz. Muhammed'in “Medine Pazarı”nda ifade bulan serbest pazar ekonomisini temel alan MÜSİAD, bu nedenle Müslüman bir toplumun ekonomik düzeninin mümkün olduğunca müdahaleden uzak olması gerektiğini iddia etmektedir. Temelde eleştirileri, kapitalist sistemde para kazanmak için “her yolun

²¹⁶ Özdemir, a.g.e., s.208-209

²¹⁷ Temelli, a.g.e., s.47-48

mübah” görülmesinde yoğunlaşır. MÜSİAD amaçlarını, sermayenin “ahlaklı” işadamlarının elinde olması şeklinde ortaya koymaktadır.²¹⁸

MÜSİAD yönetimi devletin yeniden yapılandırılmasını, küçülmesini istemektedir. Milli düzeyde yetkiler belediyeler ve mahalli idarelere verilmesi sosyal güvenlik alanında özel sigortalar ve aile kurumu ön plana çıkarılması; değişen yapı içinde devletten sadece sosyal ahengin ve güvenliğin sağlanması, milli savunma, eğitim ve haksız rekabetin engellenmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması, uluslararası rekabette milli firmalara destek vermesi gibi taleplerin yerine getirilmesini istemektedir.²¹⁹

MÜSİAD, üyelerinin yurtdışı etkinliklerde aktif olmalarını teşvik etmekte ve bu tip faaliyetlere katılımın üst düzeyde tutmak için sağladığı hizmetler söz konusudur. Çalışma programında yer alan şu ifadeler MÜSİAD’ın bu etkinliklere ne kadar önem verdiğinin göstergesidir.

“Yüksek Ahlak-Yüksek Teknoloji” prensibini benimsemiş Anadolu Kaplanlarının öncüsü ve sesi olan MÜSİAD, ülkemizde serbest piyasa ekonomisine dayalı olarak girişimciliğin ve ekonomik gelişmenin güçlenmesine yardımcı olmayı, sanayici ve iş adamlarımızın uluslararası rekabete açılarak ihracata dayalı büyümelerini sağlamayı amaçlamıştı.”²²⁰

Erol Yazar’ın Müslümanlara gösterdiği rol model ise Doğu Asya ekonomileridir. Müslümanlar dünyadaki gelişmeleri takip etmeli ve bu gelişmelere katkıda bulunmalıdır. İslam aleminin mevcut dağınık ve parçalı yapısından kurtulabilmesi için Doğu Asya modelini örnek alması ile mümkündür. Yazar’a göre İngiltere, klasik kapitalizmin örneği, Japonya ise modern kapitalizmin örneğidir. Yazar, Japon modelini milli ve manevi değerlere önem verirken batı tipi sosyal devlete yer vermeyen bunun yerine aile kurumunu geliştiren; “yüksek ahlak ve yüksek teknoloji” ve yabancı yatırıma dayalı uzun vadeli kalkınmanın toplumsal uyum içerisinde gerçekleştiği bir model olarak tanımlamaktadır.

²¹⁸ Keyman, Koyuncu, **a.g.e.**, s.139-140

²¹⁹ Koyuncu, **a.g.e.**, s.32

²²⁰ Özdemir, **a.g.e.**, s.176

Yarar'a göre küreselleşme sürecine eklemlenme Doğu Asya ülkeleri ile İslam ülkelerini de kapsayan bir bölgeselleşme ile gerçekleşmelidir. Dünya'da üç ana bölgede Kuzey Amerika'da NAFTA, Avrupa'da Avrupa Birliği (AB) ve Pasifik'te Doğu Asya ülkelerinin oluşturduğu Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği gibi bölgesel ekonomik birlikler vardır. İslami devletler, Asya ülkeleri ile iş birliğine gitmeli ve bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmelidir.²²¹

Muhafazakar burjuvazinin ilk gelişmesi, Özal döneminde uygulanan ihracatı teşvik, Arap sermayesinin katkısıyla oluşturulan İslami bankacılık sisteminin geliştirilmesi, vakıflar yasasıyla tarikatların/cemaatlerin ekonomik güçlerinin artması sayesinde olmuştur. Müslüman ülkelere yapılan ihracat atağının önemi, sonraki yıllarda MÜSİAD raporlarında hatırlanacaktır.

Türkiye İslam ülkeleri ile ekonomik ve siyasi bütünleşme arayışı içinde olmalıdır. Türkiye'nin dini, tarihi, kültürel bağları, ana kucağının ve önderlik sahasının İslam dünyası olduğunu göstermektedir. İslam ülkeleri Türkiye'nin ihracat yaptığı her dönemde öncü olmuşlardır, toplam ihracatımızın payları 1981-86 arası dönemde %48-37 arasında değişmiştir.²²²

1.3.MÜSİAD'ın Gelişme Süreci

1.3.1.MÜSİAD'ın İlk Dönemi

MÜSİAD, birbirlerinden farklı alanlarda gelişme gösteren, dinin meşruiyet sağlayıcı rol oynadığı bir algılama düzleminde muhafazakar sermayenin talep bileşimleri üzerinde kurumsallaşmıştır. Sosyo-ekonomik arka planı ağırlıklı olarak küçük ve orta boy işletmelerle ticari gruplara dayanmaktadır. MÜSİAD'ın siyasal ve sosyo-ekonomik arka planı göz önüne alındığında, MÜSİAD yönetiminin pragmatik ve sağa yakın bir strateji üzerinde yoğunlaşabileceği tahmin edilebilir. İddia edildiği gibi MÜSİAD, Refah Partisinin (RP) bir yan örgütü olarak doğmamıştır. Talep bileşimine bakıldığında, RP'nin kamuoyu önüne getirdiği projelerin bu talepleri karşılayamayacağı, hatta yer yer çelişeceği söylenebilir. MÜSİAD yönetimi

²²¹ Temelli, **a.g.e.**, s.48-49

²²² Berkay, Sağiroğlu, **a.g.e.**, 130-131

kuruluşunu takip eden günlerde siyasal yelpazenin sağ kanadından muhafazakar kimlikleri ile tanınan politikacılarla diyalog kurma yolu ile iktidara yakın bir konum edinmenin arayışında olmuştur ve siyasi şekillenişe göre stratejisini belirlemiştir. Üye bileşimi açısından RP, MHP, BBP, İslami cemaatler ve ANAP'a yakın karma profil sergileyen MÜSİAD'ın tek bir partiyi merkeze alan bir strateji izlemesi oldukça güçtür. MÜSİAD 1994 yerel seçimlerine kadar siyasal alanda görünür bir nüfuz etme gücüne ulaşamadı. DYP-TOBB ve ANAP yönetim ile TUSİAD arasındaki yakın ilişkiler, ANAP yönetimi ile çekişen Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı MÜSİAD ile yakınlaşmaya neden olmuştur. 1993 yılında Mart ayında bir MÜSİAD heyeti Özal tarafından kabul edilmiş. Dernek yöneticileri Cumhurbaşkanı'nın Orta Asya gezisine bir heyetle katılmıştır. MÜSİAD iftar yemeğinde, Özal "Bosna Hersek" konulu bir konferans vermiştir. MÜSİAD Denizli ve Kayseri şubelerinin açılışına katılmayı kabul etmiş fakat ani ölümü buna imkan vermemiştir.²²³ 1990-1994 yılları arasındaki ilk dönem, MÜSİAD'ın Anadolu'da tanındığı ve kendi ifadeleri ile "markalaştıkları" bir dönemdir.²²⁴

1.3.2.MÜSİAD'ın Refahyol Dönemi

1994 yerel seçimleri ile birlikte MÜSİAD ile RP arasında ilişkilerde yeni bir dönem başlatmıştır. İstanbul Ankara gibi iki büyük şehrin yönetimi Refah Partisine geçmiştir. Bu yeni gelişmeler MÜSİAD'ın yeniden durum değerlendirmesi yapmasına sebep olmuştur. MÜSİAD yönetimi, RP'ne müdahaleci ve devletçi unsurlar taşıyan "Adil Düzen" den duydukları rahatsızlığı iletiler ve RP'den daha liberal bir söylemin geliştirilmesini talep ettiler. TUSİAD Doğru Yol Partisi ile Refah Partisinin yapmış olduğu Refahyol koalisyonuna karşı çıkmıştı. Ayrıca Refahyol koalisyonunda DYP'nin ekonomi yönetimindeki ağırlığı ve TOBB ile kapalı ilişkileri, RP'nin özellikle ekonomi yönetiminde yalnız kalma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. RP iktidarında kendi siyasal konumuna uygun, daha pratik ve uygulanabilir projelere gereksinim duymuştur ve bu gereksinim MÜSİAD'la geliştirilen ilişkilerde belirleyici olmuştur. RP'nin iktidarda olması ve hükümetin

²²³ Aydın Uğur, Haluk Alkan, "İşadamlar-devlet ilişkileri perspektifinden MÜSİAD", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:85, Yaz 2000, Ankara, s.144-148

²²⁴ Keyman, Koyuncu, **a.g.e.**, s.137

ekonomi politikasında alınacak kararlarda belirleyici bir rol oynadığı bu durumda MÜSİAD'ın bu sürece kayıtsız kalması mümkün değildir.²²⁵

Bu yakınlaşma MÜSİAD'a KOBİ'lerin çıkarları adına bir baskı grubu olarak işler görme imkanı kazandırdı. Tarihinde ilk defa Refahyol hükümeti KOBİ'lere adil davranılmadığını ve bunun milli ekonomiye zarar verdiğini ifade etti. Hükümet Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) özelleştirilmesi çerçevesinde, devlet teşvikleriyle KOBİ'leri desteklemeye başladı.²²⁶

RP yönetiminin, ulusal pastadan muhafazakar sermayenin pay alması için daha belirleyici rol oynaması, MÜSİAD açısından daha önem kazanıyordu. Anadolu holdinglerinin büyük sanayici olmalarının yolu, siyasal iktidarın onları bu doğrultuda desteklemesinden geçiyordu. Devlet eliyle yeni zenginlerin oluşturması için hükümetin elinde iki stratejik alan bulunmaktaydı. Özelleştirilecek kamu iktisadi teşekkülleri ve savunma sanayinde özel sektörün konumunu güçlendirmesi RP yönetimi kendi iş adamları grubunu oluşturmak için bu iki araca sarılacaktır.²²⁷

MÜSİAD yönetimi de özelleştirmeyi savunuyordu. MÜSİAD yönetimine göre, KİT'ler uygun fiyatta yerli sanayicilere satılmalıdır, aksi taktirde genel sanayide KİT'lerin payı %50'leri bulduğu için ekonomik bağımsızlık tehlikeye girebilir. Özelleştirilen KİT'lerin arsaları satılmamalıdır ve KİT'lerin işletme hakkı devredilmelidir. KİT'leri satın alan yabancı şirketlere teknoloji getirme şartı konulmalıdır. Özelleştirme yapılırken özel sektör tekeli yaratılmasın.²²⁸

MÜSİAD ile RP arasındaki ilişkiler, Başbakan Erbakan'ın Asya ve Afrika gezilerinde MÜSİAD başkanı Erol Yazar'ın Türk İşadamları heyetine başkanlık yapmasıyla kendini ilk defa göstermiştir. RP Yönetimi MÜSİAD tarafından üretilen projeleri sahiplendi ve bunları siyasal platformlara taşıdı. Gerek Asya ve gerekse de Afrika gezilerinde Başbakan Erbakan tarafından hükümet projesi olarak sunulan, önceden MÜSİAD tarafından Gümrük Birliğine alternatif bir model olarak geliştirilen "Pamuk Birliği" projesi bunlardan biridir. Erbakan bu projeyi, diplomatik düzeyde ziyaret ettiği ülkelerin başkanlarına sunmuş ve onların desteğini istemiştir.

²²⁵ Uğur, Alkan, **a.g.e.**, s.148-149

²²⁶ Yankaya, **a.g.e.**, s.107

²²⁷ Uğur, Alkan, **a.g.e.**, s.151

²²⁸ Koyuncu, **a.g.e.**, s.32

MÜSİAD'ın geliştirdiği “Medine Pazarı” projesi de bunlardan biridir. Bu projelerle İslam ülkeleri arasındaki ilişkiler daha da geliştirilebilir. Bu projeler son bölümde daha detaylı şekilde ele alınacaktır.²²⁹

MÜSİAD, RP'nin D-8 (Kalkınmakta olan 8 ülke) projesine de aktif şekilde destek vermiştir.²³⁰

“Dünya’da küresel ağların ve işlemlerin ulusal sınırlarını aşarak iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı etki altına aldığını, ulusal sınırların geçirgen hale geldiğini ve korumacılığın artık korumadığını ve bu gelişmeler çerçevesinde D-8’in Türkiye için, küreselleşmenin fırsatlarından istifade etmesine yarar sağlayacak olan çok boyutlu bir politikaya yönelme imkanı sunacağına inanıyorlar. Çünkü sadece Batı’ya ya da Ortadoğu’ya kilitlenmiş tek boyutlu uluslararası bir politika izlemek maliyetlidir. Türkiye ancak bölgesel entegrasyonlar ve anlaşmalar yoluyla küreselleşmeden avantaj elde edecektir.”²³¹

MÜSİAD'ın “Pamuk Birliği ve “Medine Pazarı” gibi projeler RP'nin İslamcı ve üçüncü dünyacı siyasetine uygundu; hem uluslararası piyasalarda İslami sermayenin karlı hale getirilmesini teminat altına alıyor, hem de İslami burjuvazinin gelişmesinin önünü açıyordu. İslami burjuvazi yabancı ülkelere seyahatlerde hükümete eşlik ediyordu. MÜSİAD üyeleri 1996 yılında Müslüman ülkelere yapılan ziyaretlerde 800 milyon dolara varan iş anlaşmaları yapmıştı.

MÜSİAD işverenler arasındaki yerini sağlamlaştırırken, muhafazakar burjuvazi ile büyük burjuvaziye karşı rekabet gücünü artırıyordu. MÜSİAD'a üye olmak bir çıkar kapısı halini almıştı. 1990'lı yılların rekabetçi ortamı içinde birliklere ve örgütlenmelere dahil olmak, ayrıcalıkların ve servetin paylaşımında belirleyici bir rol oynuyordu. İktidardaki seçkinlerin ekonomik ve ideolojik yönelimlerine ver aynı zamanda çıkar grubunun çıkar amaçlı ilişki kurma becerisine göre bu aidiyetler bir koz veya dezavantaj durumuna gelebiliyordu. Muhafazakar aidiyetlere sahip olan girişimcilere çeşitli ekonomik avantajlar getiren bu siyasal yapı, onları derneğe üye olma veya başka muhafazakar ağlara dahil olmaya itmişti. 1996-1997 yılları

²²⁹ Uğur, Alkan, **a.g.e.**, s.150

²³⁰ Yankaya, **a.g.e.**, s.108 (1996 yılında İstanbul’da kurulan Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya’nın dahil olduğu hükümetler arası örgütlenme ve kalkınmakta olan Müslüman ülkeler arasındaki işbirliği sağlamayı amaçlıyordu.)

²³¹ Koyuncu, **a.g.e.**, s.33

arasındaki üye sayısı üçbine ulaşmıştı. İktidarla kurulan çıkar sağlamaya yönelik bu ittifaktan MÜSİAD karlı çıkmıştı. MÜSİAD'ın RP ile ittifakı siyasal İslam'ın finansörü olarak görülmesine neden olmuştu. RP ile kurulan klientalist ilişkiler 28 Şubat 1997 askeri müdahalesinin önünü açan etkenlerden biriydi. 28 Şubat muhtırası, kamusal alanda muhafazakar sermayenin kurumsallaşmasını ortadan kaldırmaya yönelik ciddi bir girişimdir.²³²

1.3.3.MÜSİAD ve 28 Şubat Süreci

28 Şubat sürecinde RP'nin kimi söylem ve uygulamaları “demokrasi elden gidiyor” sloganı tehlikeli addedilmiş ve Refahiyol hükümeti istifaya zorlanmıştır. Muhafazakar siyaset ve onun ekonomi aktörleri, askerler, devletin üst yöneticileri ve büyük sermaye grupları tarafından “laik ve demokratik rejim düşmanı” olarak nitelendirilmiştir. Yükselen bir muhafazakarlık vardı. Ciddi bir toplumsal destek sağlanarak, kendi kamusal oluşturabilir. MÜSİAD'ta yeşil sermaye, anti-laik ve batı karşıtı bir düzenin finansörü olarak, ekonomik bir başkaldırı olarak toplumun ana damarına hakim olabilirdi.²³³

28 Şubat Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararları ile gündeme getirilen 8 yıllık kesintisiz eğitim ve kılık kıyafet kanunu yönetmeliğinin uygulanmasına MÜSİAD büyük tepki gösterdi. MÜSİAD, kesintisiz eğitim ve 5+3 sistemi ile ilgili öneri paketini hükümete ve diğer siyasal partilere sundular ve “Kara tahta” kampanyası başlattılar.²³⁴

MÜSİAD başkanı Erol Yazar, 4 Ekim 1997 tarihinde yaptığı konuşmada zorunlu eğitimi 8 yıla çıkaran ve imam hatip liselerine kısıtlamalar getiren yeni yasayı “kafirlerin işi” tanımlamasından dolayı, halkı kin ve düşmanlığa sevk etmekle suçlanmıştı. Devlet Güvenlik mahkemesinde yargılandı ve hapis cezasına mahkum oldu. Hapse girmedi ama şirketindeki görevinden menedildi.²³⁵

²³² Yankaya, **a.g.e.**, s.108-109

²³³ İsmail Ermağan, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Ekonomik Bir Aktör Olarak Müsiad'ın Avrupa Birliği Davranışı, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:14, Sayı:2, Aralık 2012, s.186

²³⁴ Alkan. **a.g.e.**, s.361

²³⁵ Yankaya, **a.g.e.**, s.117

MÜSİAD üyesi olan ve özellikle savunma sanayi oluşturulmasında ve özelleştirmede hükümet tarafından muhatap alınan çok ortaklı Anadolu holdingleri, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından, şeffaf olmamaları ve sahip oldukları ortaklık sisteminin denetime tabi olmaması nedeniyle denetlemeye alındı. SPK yeni bir üyelik sistemi ile bunların denetleneceği ve borsa kanalı ile şeffaf hale getirileceğini öne sürerek, önce Kombassan sonra da Yimpaş'ı denetleme altına almıştı. Bu firmaların hesaplarının Maliye tarafından kontrole alındığı yolunda haberler basına yansdı. Bu durum firmaları zora sokmuştu.²³⁶

MÜSİAD üyesi şirketler siyasi denetim altına alındı ve haklarında adli takip başlatıldı. Soruşturma komisyonu irticai faaliyetlere finansal olarak desteklediklerinden şüphelendikleri şirketlerin bir listesini yayınladı. Genel Kurmay Başkanlığı tarafından askeri birimlere gönderilen raporda bu şirketlerin kamu ve askeri ihalelerden çıkarılması emrediliyordu. Ardından bu rapor gazetelerde yayınlandı. “Yeşil Sermaye” olarak tanımlanan Kombassan, İhlas, Asya, Ülker, Yimpaş, Beğendik ve diğer MÜSİAD üyesi şirketlerle iş yapılmaması konusunda bir karalama kampanyası başlatıldı. Medyada yürütülen kampanyalar ve davalar, üyelerin MÜSİAD’tan uzaklaşmasına yol açtı. 28 Şubat sonrası üye sayısı 2900’den 2300’e düştü.²³⁷ MÜSİAD üyesi şirketler TÜSİAD’ın temsil ettiği büyük sermaye gruplarının aleyhine ekonomik dengeleri bozuyorlardı. MÜSİAD üyesi şirketlerin oluşturduğu “Birleşik Konsorsiyum”, 1997 yılında 25 elektrik dağıtım şirketinin ve 12 elektrik santralının özelleştirilmesi ihalesine katılmıştı. Bu ihale Türkiye’nin en büyük özelleştirme ihalesiydi ve 4,2 milyar dolarlık kazanç vaat ediyordu. MÜSİAD üyesi olan Ülker, 2025’e kadar 100 milyar dolarlık savunma ihalesine katılmayı düşünüyordu. Kombassan özelleştirmeden 35 milyon doları aşan bir bedelle PETLAS’ı almıştı. PETLAS askeri uçak lastikleri üretiminde iç pazarı tekelinde tutan ayrıca Avrupa ülkeleri dahil olmak üzere altmıştan fazla ülkeye ihracat yapan bir kamu teşebbüsüydü. Türk Silahlı Kuvvetler’in (TSK) on yıllık (1997-2006) tedarikinin sağlanması için ihaleler açılmıştı. Savunma Bakanlığı ilk defa Türk şirketlerine öncelik tanıyordu. Bu büyük holdingler için hayati önem taşıyordu. Genelkurmay’ın muhafazakar burjuvaziye yakın şirketleri ihaleden çıkartma emri,

²³⁶ Alkan, **a.g.e.**, s.365-366

²³⁷ Yankaya, **a.g.e.**, s.117-118

büyük sermaye lehine bir tutumdur. TÜSİAD 28 Şubat sürecinde RP Hükümetine karşı yürütülen kampanyaya katılmış hem de MÜSİAD üyesi şirketlerin ihalelerden çıkarılmasını desteklemişti. MÜSİAD'ın ekonomik gücünü zayıflatıp kamu nezdinde imajın bozmak amacıyla derneği yolsuzlukla ve yasa dışı transferleri ile suçlamıştı. Söz konusu olan büyük sermaye ile yeni muhafazakar burjuvazisi arasındaki çıkar çatışmasıydı. 28 Şubat süreci iktidardaki Cumhuriyetçi seçkinlerle muhafazakar karşı-seçkinler arasındaki bir siyasi ve ekonomik mücadele idi.²³⁸

28 Şubat sürecinin genel olarak muhafazakar hareket ve özelde MÜSİAD üzerindeki etkileri üç başlık altında incelenebilir. İlk olarak, kamusal alanda kendini İslam dinine gönderme yaparak konumlandırıran her aktörün Cumhuriyetçi laik rejim için bir tehdit kaynağı olarak damgalanacağı gözler önüne serilmişti. Artık Kemalist yönetim ve askerler, büyük sermaye, laik sivil toplum- tarafından müsamaha görmeyecekleri ve ancak sınırlı bir faaliyet alanına sahip konumda olacakları net bir biçimde görüldü. İkinci olarak, ideolojik anlamda sahiplenilen ve siyasal anlamda mobilize olan muhafazakar sermaye verimliliğini yitirmiş ve siyasal bir yaftaya dönüşerek zarar hanesine yazılmaya başlamıştı. Üçüncü olarak, muhafazakar karşı-seçkinler tarafından siyasal anlamda ideolojikleştirilen dinin artık piyasa toplumuna, liberal demokrasiye, modern dünyaya ve küresel ekonomiye dahil olmayı arzulayan yeni muhafazakar burjuvazisinin hevesleriyle, mesleki hırslarıyla ve ekonomik çıkarlarıyla örtüşmediği de apaçık ortaya çıktı.²³⁹

1.3.4.MÜSİAD'ın Yeniden Yapılanma ve Avrupalılaştırma Süreci

28 Şubat sürecinden sonra, MÜSİAD merkezden dışlandıktan sonra ve temsil ettiği sosyo-ekonomik grupları yakından ilgilendiren politikalar karşısında, teknik talepleri bir kenara bırakarak, daha genel taleplere yönelmiştir. Türkiye'nin ilerleyebilmesi için, özgür ilmin, ticaretin ve siyasetin kurumsallaştırılması

²³⁸ A.g.e., s.117-118

²³⁹ A.g.e., s.120

gerekmektedir. Devlet yetkilerini ulus üstü entegrasyonlara, yerel yönetimlere, özel sektör kuruluşlarına ve sivil toplum örgütlerine terk etmelidir.²⁴⁰

Türkiye'nin koşullu demokrasisi, YSK tarafından belirlenen seçim kurallarına ve laiklik ilkelerine uygun olmak şartıyla muhafazakar aktörleri sisteme dahil etti. Bu siyasal denge özellikle de muhafazakar siyasi aktörleri “pragmatik siyaset stratejisi” ve “birlikte yaşama politikası” benimsemeye teşvik etti. MÜSİAD yetkilileri pragmatik birlikte yaşama stratejisi ile dahilinde sanayi-devlet ilişkilerini yeniden düzenledi. 28 Şubat sürecinde meşruiyetini kaybettikten sonra 1999-2000’li yıllarda muhafazakar burjuvazisinin değişen çıkarlarını dikkate alan dernek siyasi tutumunu, kurumsal imajını ve amaçlarını yeniledi. İslam’la olan bağını ideolojik ve siyasi unsurlardan arındırarak manevi ve kültürel kimlik olarak ortaya koyma, çok boyutlu bir Avrupalılaşma süreci, bir işadamları derneği olarak faaliyet alanını ekonomik uzmanlık ve üyelerin çıkarlarına hizmetle profesyonelleştirme yolunu seçmişti. MÜSİAD kamusal alanda Milli Görüş ile arasına mesafe koydu. RP kapatılmasından sonra, 1998’de kurulan Fazilet Partisi’ne (FP) mesafeli davrandı. Siyasi İslam’dan uzaklaşma isteği derneğin iç organizasyonun da yansıdı. Siyasi sicili temiz yeni bir başkana ihtiyaç vardı. 22 Mayıs 1999’da Ali Bayramoğlu başkanlığa seçildi. Başkanlık değişimini diğer sembolik değişiklikler izledi. Kurulduğundan beri derneğin amblemi bir minare ve bir fabrika bacasından oluşuyordu. İslam’a doğrudan gönderme yapan amblemdaki minare figürü silindi. Üstünde bir mum alevi ile MÜSİAD’ın “m” sinin şeklini alan dişli bir çarktan oluşan yeni amblem sanayi üreticinin gücünü temsil ediyordu. 2000 yılında yeni başkan, şirketlere ticari faaliyetlerini “İslami sembollerle süslemeyi” salık verdi.²⁴¹ Ali Bayramoğlu, holding şirketlerinin yurtdışında yaşayan Müslümanlardan dini duyguları kullanarak para toplamasını eleştirdi ve camilerde hocalar aracılığıyla para toplanmasını kınadı. Üyelik şartlarını değiştirerek, İslamcı olarak fişlenmiş firmaları üyeliğe kabul etmedi. Yolsuzluk davalarına karışmış ve dini duyguları istismar ederek fon toplayan JET-PA gibi firmaların üyeliğine son verdi. MÜSİAD’ın yazılı amaçları arasında olan

²⁴⁰ Uğur, Alkan, **a.g.e.**, s.152-153

²⁴¹ Dilek Yankaya, “28 Şubat İslami Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat”, **Birikim Dergisi**, Haziran-Temmuz 2012, Sayı: 278-279, s.8, (Çevrimiçi) <http://www.academia.edu/4141186>, 15.Mayıs 2019

“Yurt dışında ikamet eden vatandaşlar tasarruflarını değerlendirerek yatırım projelerini teşvik etmek” 1999 yılına kadar MÜSİAD’ın öncelikli hedefleri arasındaydı. MÜSİAD’ın temelini oluşturan Kombassan, İttifak gibi çok ortaklı sermaye şirketlerinin 28 Şubat sürecinde yolsuzluk ve dindarlığı istismar etme suçlarından mahkeme önüne çıkartıldığı için bu hedef kimlik yenileme çalışmaları kapsamında gündemden kaldırıldı.²⁴²

MÜSİAD, kurulduğu yıllarda AB karşıtı idi. MÜSİAD yönetimi tarafından model olarak Güney Kore ve Malezya gibi Uzak Doğu ülkelerinin kalkınma modelleri öne çıkarılmıştır. ABD/AB sermayeleri ile yakın ilişkiler kurulmasına karşı eleştirel bir tavır hakimdi. Eğer Türkiye gelişmek istiyorsa, yüzünü Batı’ya değil, Doğu’ya dönmeliydi. RP’nin D-8 projesi MÜSİAD tarafından destekleniyordu. Türkiye’de Avrupa destekçileri, D-8 aktivitelerini AB projesine verilen toplumsal desteği zayıflatacağı yönündeydi. Hatta AB Türkiye Temsilcisi Michael Lake 12 Haziran 1997’de yaptığı açıklamada şöyle diyordu: “D-8’ler girişimini başlatan Türkiye şu anda bir kulübün içinde bulunuyor ve bunun kurallarına uyması gerekiyor.”²⁴³ MÜSİAD’ın AB’ye karşı sergilediği tavrın diğer bir nedeni, Batılı devletler ve şirketler düzleminde kurulan ilişkilerin gelişmesinin, tekeli büyük sermayenin gücüne güç katacağı ve bunun kendilerini yani Anadolu’nun küçük ve orta ölçekli şirketleri gerileteceği görüşündedir.

MÜSİAD, 1994-1998 yılları arasında Avrupa ile yakınlaşmayı kategorik olarak karşı bir tutum sergilemişti ve bu tutum “Muhafazakar katı Avrupa şüpheciliği” olarak tanımlanıyor. 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği uygulamaları esnasında rekabet gücü düşük olan Türk KOBİ’leri zarar görmüştü ve bu durum MÜSİAD tarafından bu birliğin Türk ekonomisine zarar verdiği iddia edilerek AB’ye karşı sert tutum almıştır. MÜSİAD, Gümrük Birliğine alternatif olarak Pamuk Birliği’ni öne sürmüştür.²⁴⁴

MÜSİAD’ın keskin Avrupa karşıtlığından, şartlı Avrupa destekçiliği tutumuna evrilmesinde şu iddia veya eleştiri öne sürülmektedir: “MÜSİAD, 2000

²⁴² A.g.e., s.8-9

²⁴³ Ermağan, a.g.e., s.187

²⁴⁴ Yankaya, a.g.e., s.128-129

öncesi muhafazakar ideolojik gayeleri doğrultusunda, AB menşeli reformlar vasıtasıyla rejimin frenletici perdelerini aşağıya çekmek ya da hepten ortadan kaldırmak maksadıyla AB'ci olmuştur.” MÜSİAD'ın en geçerli güdüsü, AB sürecindeki demokratik kazanımlardan kendilerinin de yararlanması rasyonalitesidir. MÜSİAD'ın bu yeni AB davranışı, “her şartta AB” demek değildir. Bu durum 2002 yılında 175 sivil toplum örgütünün “AB'ye evet “bildirisinde görülebilmektedir.²⁴⁵

MÜSİAD, 1990'ların ikinci yarısından itibaren ekonomik alanda Avrupalılaşıma yaşamaya başlamıştı. MÜSİAD üyeleri, Avrupa'nın ticaret kültüründen, iş yaşamında uygulanan normlarından ve ekonomik yönetiminden etkileniyorlardı. Avrupalı işadamları ile kurdukları temaslar neticesinde gitgide kendi meslek pratiklerini gözden geçirip yenilemek için Avrupa'yı model alıyorlardı. MÜSİAD üyesi KOBİ'ler Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi batı Avrupa ve balkan ülkelerine kendi ürünlerini ihraç ediyorlar. Buna karşılık Avrupalı şirketlerden ileri teknoloji ürünü makine ve ekipmanlar alıyordu.

2001 yılı Şubat ayında Türkiye ekonomisi tarihinin en büyük krizini yaşadı. Kasım 2000'deki banka krizi 2001 ekonomi krizini tetikledi. Vergi kaçırma, likitide krizi, kar oranlarında düşüş ve enflasyonun yükselmesi, borsanın çöküşüne ve Türk lirasının değer kaybına yol açtı. İhracat yapan sanayi sektörü ithalata dayalı ticaret yapan MÜSİAD üyesi pek çok işadamı bu krizden olumsuz etkilendi. Hükümet 1999 yılında IMF ile bir anlaşma imzaladı. MÜSİAD buna tepki gösterdi. TUSİAD başkanı, AB üyelik sürecinde IMF programının başarılı olacağına inandığını söyledi. Oysa MÜSİAD başkanı 1994 krizinden sonra yayınladıkları raporlarda 1999 yılında daha büyük kriz olacağını ve TUSİAD gibi iyimser olmadıklarını söylediler. 2001 krizi MÜSİAD'ın imajını ve işadamları dernekleri arasındaki statüsünü değiştirmiş oldu. Üstelik MÜSİAD'ın 1999 yılından beri yapmış olduğu bu öngörülerle üyelerini krize karşı hazırlamış oldu. Bu kriz Ecevit hükümetinin düşmesine neden oldu ve seçim kararı alındı.²⁴⁶

²⁴⁵ Ermağan, a.g.e., s.188

²⁴⁶ Yankaya, a.g.e.s.137-142

2.MÜSİAD’ın Baskı Grubu Olarak Etkinlikleri

Bir işveren örgütü olarak MÜSİAD, ilk kurulduğu yıl olan 1990’dan itibaren ulusal ve uluslararası düzeyde üyelerinin çıkarları doğrultusunda faaliyetlerde bulundu. Ulusal düzeyde üyelerini ilgilendiren konularda siyasi otoritelerle temas içinde oldular. Siyasi otoritelere öneride bulundular veya eleştirdiler. MÜSİAD yaptığı faaliyetlerde, Türkiye’nin önemli bir baskı grubu olduğunu ortaya koydu.

2.1.İlk Dönemde MÜSİAD’ın Baskı Grubu Olarak Etkinlikleri

MÜSİAD ilk kurulduğu dönemde hükümet tarafından hemen hemen hiç muhatap alınmadı. Derneği muhafazakar kimliğinden dolayı daha çok meclisteki muhafazakar milletvekilleri ile ilişkilerini geliştirmenin yolunda gittiler. Bu dönemde RP, MÜSİAD’a ilgi göstermesine rağmen, RP ile yan yana gözükmemeye gayret etti. Kurucu Başkan Erol Yazar, tek partiye endeksli olmadıklarını vurguladı. MÜSİAD hükümeti merkeze alıyordu. Çünkü ekonomik alandaki çoğu düzenlemeler hükümetten geçiyordu. Siyasi otorite ile ilk ilişkileri, Mart 1993’te Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından MÜSİAD heyeti olarak resmen kabul edilmeleriydi. Daha sonra Cumhurbaşkanı Özal’ın Orta Asya gezisine Dernek heyet düzeyinde katılmıştı. Daha sonra Özal, MÜSİAD’ın Ankara iftarına katılarak Bosna Hersek konusunda konuşma yaptı. Bu faaliyetler, MÜSİAD’a bir işadamları örgütü olarak meşruiyet kazandıran faaliyetlerdi. MÜSİAD yavaş yavaş kamuoyunda tanınmaya başlayan farklı bir baskı grubuydu.

1993 yılı sonlarında hükümetin hazırlamış olduğu geniş kapsamlı vergi kanunu ile ticaret ve sanayinin geliştirilmesi için yapacağı vergi indirimleri, MÜSİAD’ın talepleri ile çelişiyordu. Hükümetle MÜSİAD’ı karşı karşıya getiren ikinci önemli gelişme “İl İdaresi Kanun Tasarısı” idi. Bu kanunla meslek kuruluşları, sendika, dernek ve vakıf gibi benzeri kuruluşları üzerinde mülki amirlere geniş yetkiler tanınması dini vakıf ve kurumların üzerinde baskı kurulacağı düşüncesi MÜSİAD’ı endişelendirdi. MÜSİAD öncülüğünde 45 dernek ve vakıf bir araya gelerek tasarı karşıtı bir bildiri yayınladılar. MÜSİAD bununla yetinmeyip, yeni bir kanun tasarısı hazırlayıp Meclis’e ve partilere ilettiler. Aydınlar Ocağı, Birlik Vakfı, İş

Dünyası Vakfı ve Yazarlar Birliği gibi sağ muhafazakar çizgideki dernek ve vakıfları bir araya getirerek 5. İstişare Toplantısının organizasyonunu üstlendi.²⁴⁷

MÜSİAD'ın en büyük hedeflerinden biri de İslam Birliği eksenli yurt dışına açılma idi. Turgut Özal'ın başlattığı ihracat hamlesini MÜSİAD eski Osmanlı coğrafyası olan Afro-Avrasya açılımını gerçekleştirmek için faaliyetlere başladı.²⁴⁸ MÜSİAD üyeleri 2-9 Ekim 1994 tarihlerinde, 21 kişilik heyetle Tahran Fuarına katıldı. 19-24 Ekim 1994 tarihleri arasında 55 kişilik bir heyetle Fas ve Tunus'a bir gezi düzenledi. 2.MÜSİAD Uluslararası Fuarı 27-30 Ekim tarihleri arasında İzmir'de yapıldı.²⁴⁹

MÜSİAD hem ulusal hem de uluslararası düzeyde fuarlar düzenleyerek farklı talepleri karşılama yönünde çaba harcamıştır. Farklı çıkar taleplerini aynı çatı altında toplayarak dünyadaki Müslüman işadamları arasındaki işbirliğini, “Uluslararası İş Forumu” organizasyonu ile İslami ekonomik entegrasyonu söyleminde birleştirmektedir. Uluslararası İş Formunun (IBF) ilk defa 1995 yılında Pakistan'da düzenlenmiştir. Bu forumun organizasyonunu gönüllü olarak üstlenen MÜSİAD 1996-97-98 toplantılarını İstanbul'da gerçekleştirmiştir. Bu organizasyonun başkanlık ve sekreteryasını halen MÜSİAD yürütmektedir.²⁵⁰

MÜSİAD'I 20-22 Kasım 1996 tarihinde İstanbul'da hem uluslararası bir fuar hem de 2. Uluslararası İş Formu (IBF) organizasyonunu üstlendi. 2.Uluslararası İş Formuna 30 ülkeden bakan düzeyinde katılım oldu. Hükümetin büyük bir heyetle katıldığı bu forumda konuşma yapan Başbakan Erbakan; 6 yıllık bir geçmişe ve 3.000 üyeye sahip bir işadamları birliği olan MÜSİAD' ı, dünyayı kucaklayan bu organizasyondan dolayı kutluyor ve bu tip ekonomik işbirliği faaliyetlerine paralel siyasal işbirliğinin de sürdürülmesine vurguda bulunuyor. Ayrıca MÜSİAD'ın bankacılık, borsa ve diğer mali konularda ortak platformlar oluşturmasını beklediklerini ifade ediyordu.²⁵¹

²⁴⁷ Alkan, **a.g.e.**, s.297-303

²⁴⁸ Müsiad 15 Yıl, **Müsiad Özel Yayınları**, s.19-22, (Çevrimiçi) <http://musiad.org.tr>, 18 Mayıs.2019

²⁴⁹ Müsiad 20.Yıl, **Müsiad Özel Yayınları**, s.26, (Çevrimiçi) <http://musiad.org.tr>, 18 Mayıs 2019

²⁵⁰ Uğur, Alkan, **a.g.e.**, s.146

²⁵¹ Alkan, **a.g.e.**, s.346

MÜSİAD, Doğu Asya'nın yanı sıra Müslüman ülkeler ve Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik bir bloklaşmayı düşünüyor. Erol Yazar, Pamuk Birliğinin kurulması gerektiğini belirtiyor. Bu proje ile Yakın Doğu ile Orta Asya pamuk üreticisi ülkeler arasında önce ekonomik ve daha sonrada siyasi işbirliğinin sağlanacağı görüşündedir.²⁵²

MÜSİAD'ın Uzakdoğu kalkınma modellerinden etkilenerak geliştirdiği “Pamuk Birliği” projesi, Müslüman ülkelerin “İpek Yolu Birliği” adıyla oluşturacağı geniş kapsamlı bir ekonomik birliğin ilk adımını oluşturmaktaydı. Bu proje Türkiye, Pakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın katılımıyla kurulacak bir pamuk birliğinin, orta vadede İran, Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Tacikistan, Mısır ve Sudan'ı da içine alabilecek şekilde genişletilmesi temeline dayanıyordu. MÜSİAD'ın “Medine Pazarı” adlı projesi ise Müslüman ülkelerde liberal bir ekonomik sistem geliştirilmesi amacıyla hazırlanmıştı. Müslüman ülkelerin siyasal birliğinin sağlanmasının zor olduğu bu dönemde Müslüman işadamlarının ekonomik ilişkiler sayesinde kendi aralarında işbirliği olanakların geliştirmelerinin yolu açılmalıydı. Müslüman ülkeler liderleri, kendi ülkelerinde özel sektörü destekleyici politikalara önem vermeliydi. İstanbul'da yapılan 2.Uluslararası İş Formu buna en iyi örnekti.²⁵³

1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar siyasi kadrolarla iyi ilişki kurabilen büyük sermaye grupları, devlet desteklerinden yararlanabiliyordu. KOBİ'ler ise bu yardımlardan faydalanamıyordu. Üyelerinin arasında küçük ve orta ölçekli KOBİ'lerin ağırlıkta olduğu MÜSİAD ise, hükümet yetkililerine karşı bu haksızlığı sık sık dile getirsel de siyasi otoriterle büyük sermaye grupları kadar iyi ilişkileri olamadığı için bu konuda başarılı olamıyorlardı. Refahyol hükümeti ile iyi ilişkiler kuran ve üyelerinin çıkarlarını çok iyi savunan MÜSİAD, hükümetin KOBİ'leri desteklemesine büyük katkılar sağlamıştı. Hükümet Eylül 1996'da KOBİ'ler için %20-%30 faizli 20 Milyara kadar kredi sağlayan kararnameyi imzaladı. Bu teşvikten azami 150 işçi çalıştıran şirketler ve 50 milyara kadar yatırım yapmış işletmeler de faydalanacaktı. Ayrıca kararname ile KOBİ'lere fon kaynaklı kredi, yatırım indirimi,

²⁵² Koyuncu, **a.g.e.**, s.33

²⁵³ Uğur, Alkan, **a.g.e.**, s.150-151

yerli makine ve teçhizatı KDV desteği, gümrük vergisi, fon mahiyeti, damga vergisi ve harç istisnası gibi uygulanacaktı.²⁵⁴

MÜSİAD üyeleri KİT'lerin özelleştirmesi ihalelerine katılmaya başladılar. MÜSİAD üyesi şirketler “Birleşik Konsorsiyum” kurarak 1997 yılında 25 elektrik dağıtım şirketinin ve 12 elektrik santralinin ihalesine katılmıştı. Bu Türkiye’de şimdiye kadar en büyük ihaleydi ve 4,2 milyar dolarlık kazanç vaat ediyordu. Ülker 2025 yılına kadar 100 milyar dolarlık savunma sanayi ihalesine katılmayı düşünüyordu. Kombassan askeri uçaklara lastik üreten bir tesis olan Petlas’ı 35 milyon doları aşan bir fiyatla satın alıyordu. Fakat bunlar 28 Şubat süreci ile başka boyutlara taşınacaktı.²⁵⁵

28 Şubat sürecinin etkisiyle Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kararları ile gündeme getirilen 8 yıllık kesintisiz eğitim ve kılık-kıyafet yönetmeliği MÜSİAD’ın tam tepkisini çekti. MÜSİAD faaliyetlerini bu konularla ilgili alanlarda yoğunlaştırdı. MÜSİAD, Gönüllü Teşekküller Platformu 8 yıllık kesintisiz eğitim konusunda bir öneriler paketi hazırlayarak 250 kuruluş temsilcisinden oluşan bir heyet ile Ankara’da hükümet ve siyasi parti yetkililerine sundu. MÜSİAD başkanı Erol Yazar, 8 yıllık kesintisiz eğitim ve İmam hatip okulları ile “kara tahta” kampanyası başlatarak MGK karar ve uygulamalarını protesto etti. Erol Yazar, daha sonra bu faaliyetler yüzünden yargılandı ve mahkum oldu.²⁵⁶

2.2.28 Şubat Sürecinden Sonra MÜSİAD’ın Baskı Grubu Olarak Etkinlikleri

MÜSİAD’ın demokratikleşme konusundaki fikirleri,2000’li yılların başına kadar oldukça dar ve sınırlıdır. Özgürlükler başlığı altında savundukları din ve inanç özgürlüğü olmuştur. 2000’li yıllarda MÜSİAD’ın demokratikleşme söyleminde değişiklikler gözlemlenmeye başlamıştır. Bu değişimde 28 Şubat süreci ile AB’nin dönüştürücü etkisinden söz edilebilir. Bu döneme kadar ekonomiye verilen ağırlık araştırma raporları ve bültenlerde demokratikleşme konusuna kaymaya başlamıştır.

²⁵⁴ Alkan, **a.g.e.**, s.344

²⁵⁵ Yankaya, **a.g.e.**, s.118-119

²⁵⁶ Alkan, **a.g.e.**, s.361

..MÜSİAD'ın 2000 yılında hazırlattığı “Anayasa Reformu ve Demokratikleşme” adlı rapor buna örnek olarak verilebilir. Bu rapor, MÜSİAD'ın siyasal partiler, Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısı, Cumhurbaşkanlığı ve ekonomik problemler ile ilgili görüşleri içermektedir. Bu raporda sadece kişi hak ve özgürlükleri başlığına yer verilmesi ve sivil ve kültürel haklara değinilmemesi, MÜSİAD'ın demokratikleşme konusunda hala sıkıntıları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu raporda yer alan inanç özgürlüğü, eğitim ve öğrenim özgürlüğü, kılık ve kıyafet özgürlüğü ise dini temele sıkıştırılmıştır. Kuran eğitimini 12 yaşla sınırlayan kanunun değişmesi, mesleki okullardan üniversitelere geçişi kısıtlayan maddenin değişimi, kılık ve kıyafet özgürlüğü altında başörtüsünün üniversitelerde takılmasını yasaklayan maddenin değişimini talep etmiştir.

28 Şubattan sona MÜSİAD AB'ye tam destek verdiğini açıklamıştır. 5 Haziran 2002'de Türkiye'nin AB yolunda daha fazla zaman kaybetmemesi için çağrıda bulunan inisiyative katılmış ve toplantı sonunda yayınlanan deklarasyona imza atmıştır. AB ülkeleri, üretim ve ihracat yönelimli MÜSİAD üyeleri için oldukça önemlidir ve onlar için büyük bir Pazar oluşturmaktadır.²⁵⁷

MÜSİAD çeşitli Avrupa ülkelerinde temsilciliği bulunmaktadır. Bu bürolarda üyelerine danışmanlık ve lojistik hizmeti verip onların uluslararası fuarlara katılmasını sağlıyor. MÜSİAD kuruluşundan beri düzenli olarak Avrupa'da fuarlara katılıyor. Üyelerine ülkeler ve ekonomik mevzuat hakkında bilgi veriyor. Tercüme ve vize hizmetleri sunuyor. Yabancı ülkelere geziler düzenleyerek üyelerinin o ülke iş dünyası ve ekonomisi hakkında gözlemlene yapma imkanı sunuyor. AB üyesi ülkelerin hukuksal ve ticari normlara uyması için gerekli çalışmalar yapıyorlar. MÜSİAD AB tarafından akredite kurumlar tarafından yapılan denetimler ve ürünlerinin kalite standartlarına uygun olduğuna dair CE (Conformite Europeen) sertifikası alması konusunda çaba harcıyor. Şirket sahipleri, Avrupa'nın iş ahlakını şeffaf ve açık bulduğu için Avrupalı şirketlerle iş yapmayı tercih ediyorlar.

2000 yılından itibaren dernek AB ile entegrasyon konusunda uzmanlaşmaya başladı. AB tarafından finansal olarak desteklenen projelere katılmaya başladı. Buna en iyi örnek AB ile işbirliği içinde “hidrolik teknisyenlerin yetiştirilmesi programı”

²⁵⁷ Keymen, Koyuncu, **a.g.e.**, s.142-143

söylenir. Türkiye'nin AB'ye katılım süreci, KOBİ'ler için uygun Avrupa fonları konusunda bilgi verir. Avrupa ile ilgili sorunlar hakkında raporlar hazırlar. MÜSİAD, Avrupa iş dünyasının temsil mekanizmalarına dahil olarak temsil stratejilerini Avrupalılaştırdı. 2003 yılından beri MÜSİAD Avrupa Kobi Birlikleri Konfederasyonu'na (CEA-PME) üyedir. MÜSİAD'ın ekonomi alanında Avrupalılaşması bir işveren örgütü olarak ve modern sosyo-profesyonel grup olarak ta güçlendiğinin göstergesidir.²⁵⁸

²⁵⁸ Yankaya, **a.g.e.**, s.138-141

SONUÇ

Baskı Gruplarının tarihi eskiye dayanmasına rağmen, kavramsal olarak ortaya çıkması, İngiltere’de sanayileşme süreci ile başlamıştır. Tarihsel süreç içinde baskı gruplarının ortaya çıkmasının en önemli faktörlerinden biri sosyo-ekonomik gelişmelerdir. Bu süreçten tüm Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu ile daha sonra Osmanlının yerine kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti de etkilenecektir. Sanayileşme süreci ile birlikte sosyo-ekonomik gelişmelerin yanında siyasal gelişmelerde olmuştur. Bu dönemde gelişen milliyetçilik akımlarının sonunda ulus-devlet sistemi yaygınlaşmış ve yeni ulus-devletler kurulmuştur. Buna bir örnekte Türkiye Cumhuriyeti’dir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde var olan siyasal ve ekonomik yapı, ulus-devlet sistemi üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile birlikte değişime uğramış ve yeni bir işadamları devlet ilişkisi ortaya çıkmıştır.

Osmanlı döneminde merkezi siyasal otorite işadamları üzerinde etkili olmuştur. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte devam etmekle birlikte işlevsel olarak değişikliğe uğramıştır. Osmanlı döneminde ticaretle gayrimüslimler çoğunlukta iken Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal otorite tarafından “Türk” işadamları sınıfı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunda sanayileşmedeki gelişme, milliyetçilik akımlarının gelişmesi ve ulus-devlet sistemlerinin yaygınlaşması rol oynamıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminde, Türkiye’nin Avrupa’ya nazaran sanayi üretiminde geri kalması nedeniyle sanayi kuruluşları devlet eliyle kurulmuş ve yönetilmiştir. Ülkenin ekonomi politikasının belirlenmesinde ve yürütülmesinde siyasal otorite yani hükümetler ve bürokrasi belirleyici olmuştur. Bu durum günümüze kadar sürmüştür. Devlet işadamları ilişkilerinde, işadamları devlete karşı hep edilgen durumda kalmıştır.

Devlet işadamları ilişkilerinde edilgen durum, bir baskı grubu olan işadamları örgütlerinin de siyasal otorite ile olan siyasal etkileşiminde önemli rol oynamıştır. Bunda sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik nedenlerle birlikte Türkiye’de siyasal elitlerinde konumunun güçlü olmasına da bağlıdır. Siyasal otorite işadamları örgütlerini TOBB örneğinde olduğu kendi kontrolü altında olmasını istemiştir. Cumhuriyetin ilk

yıllarından itibaren devletin imkanlarından yararlanarak gelişen büyük sermaye grupları, taleplerinin siyasal otoriter tarafından yeteri kadar yerine getirilmediği ve devamlı kontrol altında tutuldukları gerekçesiyle 1971 yılında TÜSİAD'ı kurdular. TÜSİAD, çoğunlukla sanayi üretimi yapan, sadece belirli sayıdaki büyük sermaye gruplarının çıkarlarını savunmak amacıyla kurulmuş ve her işadamını üye yapmayan elit üyelerden oluşmuş işadamları örgütüydü. Küçük ve orta ölçekli Anadolu işadamlarını içine alamayan elit işadamları örgütüydü. TÜSİAD, ekonomik gücünden dolayı siyasal otoritelerle yüz yüze görüşerek üyelerinin ekonomik ve siyasal çıkarları doğrultusunda karar çıkartabilen etkin bir işadamları örgütüydü.

1990 yılında TÜSİAD'a alternatif olarak MÜSİAD kuruldu. MÜSİAD muhafazakar tutumcu eğilimi olan çoğunluğunu Anadolu'da kurulmuş olan küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) sahibi muhafazakar işadamları tarafından kurulmuş bir bağımsız bir işadamları örgütü idi. MÜSİAD, "Muhafazakar Ahlak" değerlerine önem veren ve ticaretin muhafazakar değerler ışığında ticaret yapılmasını savunan tutumcu eğiliminde olan bir işadamları örgütüdür. TÜSİAD sadece kendi üyelerinin ekonomik çıkarlarını savunuyordu. Milli ve manevi değerleri savunan MÜSİAD, devletin ekonomiden elini çekmesini ve liberal ekonomik yapıyı oluşturacak gerekli düzenlemeler yapmasını, sanayi üretiminin ve ticaretin özel sektör tarafından yürütülmesini önermektedir. Müslüman ülkeler ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinden yanadır.

TÜSİAD gibi siyasal otorite ile yüz yüze iletişim kuramasa da önceleri muhafazakar milletvekilleri ile ilişkiye geçen MÜSİAD, daha sonra Cumhurbaşkanı Özal tarafından kabul edilmesi ve Orta Asya gezisine bir heyetle katılması, siyasal otoritenin karşısında ilk defa meşruiyet kazanmasının ilk adımıdır. Özal'ın ölümünden sonra daha önceleri arasına mesafe koyduğu RP'nin iktidara gelmesiyle birlikte bu partiyle olan ilişkilerini tekrar gözden geçiren MÜSİAD, Refahiyol hükümeti ile kurduğu ilişkiler sonucunda katıldığı yurtdışı gezilerinde "Pamuk Birliği" ve "Medine Pazarı" gibi kendi ekonomik projelerinin, Başbakan Erbakan tarafından Türkiye projesi olarak tanıtılması, onun bir baskı grubu olarak başarısıdır. Taleplerini siyasal otoriteye aktarma ve siyasal otoriteye ulaşma işlevlerindeki başarısı, MÜSİAD'a yeni üyeler kazandırdı.

MÜSİAD'ın zamanla güçlü konuma gelmesi ve tutumcu eğiliminden dolayı kamusal bir baskı gurubu olan askerle aynı görüşte olmaması, 28 Şubat sürecinde zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Bunda askerle aynı görüşü savunan ve çıkar kaybına uğradığını düşünen bir işadamı örgütü olan TÜSİAD'ın, MÜSİAD ile rekabetçi ilişkiye girmesinin de rolü büyüktür.

Hem RP hem de 2002'de iktidara gelen AK Parti ile olan kurduğu yakın ilişkiler, MÜSİAD'ı merkezde yer almasına neden olmuştur. İlk bölümde; Baskı gruplarının siyasal partilerle geçici veya sürekli ilişki içinde olabileceklerini gördük. İdeolojik eğilimi olmayan baskı gruplarının siyasal partilerle organik bağı yoktur ve çıkarları için siyasal partilerle geçici ilişki kurabilirler. Muhafazakar eğilimi ağır basan baskı gruplarının (MÜSİAD gibi), ideolojileri çerçevesinde kamuoyu oluşturmak için ilişkiye girdikleri siyasal parti ile organik bağ oluşabilir. (Örneğin, İngiltere işçi sendikalarının İngiliz İşçi Partisi ile ilişkisi gibi). Baskı grubu üyelerini bir partiye desteklemesi için yönlendirebilirler. Bazı baskı grupları siyasal partinin içindeki gruplar veya özel kişilerle özel ilişki geliştirebilir. Bazı siyasal partiler baskı gruplarından bazı kişileri listesinde aday gösterebilir. Baskı grupları ile siyasal partiler arasındaki ilişkilerde sınırın nerede başlayıp, nerede biteceği konusu çelişkili bir konudur. Baskı grubu olarak işadamları örgütleri ile siyasal partiler arasındaki ilişkiler sorunlu bir alandır.

İşadamı örgütlerinin bir baskı grubu olarak görevlerinden biri de siyasal iktidar için projeler hazırlamasıdır. İşadamı örgütlerinin projelerinin siyasal iktidar tarafından kabul görmesi de işadamı örgütlerinin siyasal iktidar üzerindeki ağırlığını gösterir. İşadamı örgütleri kendilerinin baskı grubu olarak nitelenmelerini, siyasal otorite tarafından yanlış anlaşılabacağından dolayı istememektedirler. İşadamı örgütlerinin çıkar grubu olarak nitelendirilmesine de çıkar grubu kelimesinin toplumda negatif olarak algılandığından dolayı karşı çıkmaktalar. Kendilerini bir sivil toplum örgütü olarak tanımlamayı tercih etmektedirler.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- Akad, Mehmet: **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1976.
- Akar, Rıdvan: **Varlık Vergisi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- Akçalı, Nazif: **Çağdaş Siyasi Rejimler**, İzmir, Bilgehan Basımevi, 1995.
- Aksoy, Necdet: **Sivil Toplum Ve Baskı Grupları**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2008.
- Aktan, C.-Ay, H.-Çoban, H.: “Siyasal Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları” **Modern Politik İktisat: Kamu Tercih**, Ed. Can Aktan, Dilek Dileyici, Ankara, Seçkin Yayını, 2007.
- Arı, Tayyar: **Amerika’da Siyasal Yapı Lobiler Ve Dış Politika**, 3.bs., İstanbul, Alfa Yayınevi, Ocak 2000.
- Ay, Hakan: “Ekonomi Politikalarını Oluşturmada Baskı ve Çıkar Gruplarının Rolü”, **İktisat Politikası, Seçme Konular, Para Politikası Maliye Politikası Uluslararası İlişkiler Politikası**, Ed. Vildan Serin, İstanbul, Alfa Yayınevi, Ekim 1998, s.417-455.

- Balcı, Yusuf: “İslam’da Çalışma İlişkileri”, **İş Hayatında İslami İnsan (Homus Islamicus)**, Düz. Hüner Şencan, Müsiad Yayınları, Aralık 1994, s.113-127.
- Boratav, Korkut: “Korumacı-Devlet Sanayileşme: 1930-1939” **Yakınçağ Türkiye Tarihi-1, 1908-1980**, Haz. Sina Akşin, Milliyet Kitapçılığı, s.297-380.
- Boratav, Korkut: “İktisat Tarihi: 1981-2002”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi-2, 1980-2003**, Haz. Sina, A-Bülent, T- Korkut,B., 6.bs., İstanbul, Milliyet Yayınları,s.189-242.
- Buğra, Ayşe: **Devlet ve İşadamları**, 2.bs., İletişim Yayınları, Şubat 1995.
- Çam, Esat: **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1990.
- Daver, Bülent: **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.
- Kalaycıoğlu, Ersin: **Çağdaş Siyasal Bilim**, İstanbul, Beta Yayınları,1984.
- Kapani, Münici: **Politika Bilimine Giriş**, 56.bs., Ankara, BB 101 Yayınları, Ekim 2017.
- Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, 8.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2017

- Ker Dinçer, Müjde: **Lobicilik**, İstanbul, Alfa Yayınları, Mart 1993.
- Keyder, Çağlar: **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)** Ankara, Yurt Yayınları, 1982.
- Keyder, Çağlar: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Kışlalı, Taner: **Siyaset Bilimi**, 2.bs., Ankara, İmge Yayını, 1990.
- Kuyucuklu, Nazif: **İktisadi Olaylar Tarihi**, 4.bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Boğaç B. Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008.
- Meynaud, Jean: **Politikada Baskı Grupları**, İstanbul, Varlık Yayınları, Mart 1975.
- Niray, Nasır- Deniz, Şadiye: “Baskı Grupları ve Lobicilik”, **Ermeni, Rum, Yahudi Lobileri Örneğinde Lobicilik Kavramlarına Giriş**, Ed. Bilgehan G. Leyla B., Ankara, Nobel Yayınevi, Şubat 2007, s.5-30.
- Özbudun, Ergun: **Siyasi Partiler**, 3.bs., Ankara, AÜHF Yayını, 1979.
- Özdemir, Şennur: **MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü Ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi**, Ankara, Vadi Yayınları, 2006.

- Pamuk, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1919**
11.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Şahim, Tarık: **Siyasi Katılım ve Baskı Grupları**, Ankara
Makro Ltd. Şti., Eğitim Yayınları, 1994.
- Şahin, Hüseyin: **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-
Bugünkü Durumu**, 6.bs., Bursa,
Ezgi Yayınları, 2006.
- Tezel, Yahya S.: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**,
5.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayını, 2002.
- Turan, İlter: **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 3.bs.,
İstanbul, Der Yayınları, 1986.
- Ürek, Markus-Doğan, Nejat: **Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil
Toplum ve Demokrasi**, İstanbul,
İnkilap Yayınevi, 2011.
- Yankaya, Dilek: **Yeni İslami Burjuvazi, Türk Modeli**,
2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Zaim, Sabahaddin: “Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın
Tutum ve Davranışları”, **İş Hayatında
İslam İnsanı (Homo Islamicus)**, Düz.
Hüner Şencan, Müsiad Yayınları,
Aralık 1994, s.101-112.

MAKALELER:

- Alkan, Haluk: “İşadamları-Devlet İlişkileri Perspektifinden MÜSİAD” **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:85, Yaz 2000, s.133-155.
- Alkan, Haluk: “ Türkiye’de İşadamları Örgütleri ve Devlet” **Birikim Dergisi**, Sayı: 114, Ekim 1998, s.43-62.
- Aybay, Rona: “Baskı Grupları”, **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XXVII, No:1-4, 1962, s.271-285.
- Berkay,Ayhan, Sağiroğlu,Seher: İslami Burjuvazinin Siyasal İktisadı: MÜSİAD Örneği”, **Praksis**, Sayı:27, Dipnot Yayınları, 2012,s.117-144.
- Ermağan, İsmail: “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Ekonomik Bir Aktör Olarak Müsiad’ın Avrupa Birliği Davranışı, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:14, Sayı:2,s.179-202.
- Keyman, Fuat, Koyucu. Berrin: “AKP, MÜSİAD, Ekonomi Kalkınma ve Modernite” **Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi**, Sayı:19, Ankara, Lotus Yayınları, 2004, s.125-140.
- Kitapçıoğlu, Tülay: “Baskı Grupları ve Demokrasi”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 106, Ankara 2013, s.358-392.

Koyuncu, Berrin:

Küreselleşme ve Müsiad: Bir Müslüman İşadamı Derneğinin Küreselleşmeye Eklemlenmesi, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:12-13, 2004, s.25-36.

Özsöz, Cihad:

“ İslam Ekonomisi ve Yeni Muhafazakar Orta Sınıfın Temsilcisi Olarak Müsiad”, **Sosyolojik Düşün**, 2017, (Çevrimiçi)<http://dergipark.org.tr/sosdus/issue/303661/323027>, 14 Nisan 2019.

Temelli, Ceyhun:

“Müsiad’ın Söylem ve Pratiklerinde İslam ve Kapitalizm İlişkisi”, **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2,s.45-52.

Yankaya, Dilek:

“28 Şubat, İslami Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat”, **Birikim Dergisi**, Haziran-Temmuz 2012 Sayı:278-279, s.29-37, (Çevrimiçi) <http://www.Academia.edu/4141186>, 15 Mayıs 2019.

TEZLER:

Alkan, Haluk:

“Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütlenmeleri (Odalar-Tüsiad-Müsiad)”, **Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

Işık, Gülcan:

“Bir Baskı Grubu Olarak Tüsiad’ın Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolünün Yazılı Basında Sunumu, **Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Solak Tuygun, Feza:

“Ulusötesi Bir Çıkar Grubu Olarak Avrupa Birliği: Türk Çıkar Gruplarının Örgütlenme ve Avrupa Birliği Kurumları Kararı Alma Süreçlerindeki Etkinliği”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2016.

İNTERNET KAYNAKLARI

(Çevrimiçi) [http:// www.musiad.org.tr](http://www.musiad.org.tr).